

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1912-1918 YILLARI ARASINDA ALMANYA’NIN
GÜNEY AZERBAYCAN BAĞLAMINDA
İRAN POLİTİKASI

Gülden Berrin KANAT

2501141053

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN

İSTANBUL – 2019

ÖZ

1912-1920 YILLARI ARASINDA ALMANYA’NIN GÜNEY AZERBAYCAN BAĞLAMINDA İRAN POLİTİKASI GÜLDEN BERRİN KANAT

Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte yayılmacı politikalar izleyen emperyalist devletler, özellikle ham madde ve yeni pazarlar arayışıyla Kafkasya’ya yönelmiştir. Tezimizde savaşın en önemli taraflarından birisi olan Almanya’nın, *Orient Politik* (Şark Politikası) çerçevesinde İran’da, bilhassa Güney Azerbaycan topraklarında uyguladığı siyaset ele alınmıştır.

Almanya, İran siyasetinde etkin olmadan önce sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda faaliyetlerde bulunarak bu topraklarda kendisine yer edinmeye çalışmıştır. Ayrıca savaşta izleyeceği siyasetin etkili olması için bölgeye çok sayıda casus göndererek aşiretler ve azınlıklar arasında kendisine yer edinmeye çalışmıştır. Tezimizde bu konulara yönelik çalışmalara da yer verilmiştir.

Almanya’nın Dünya Gücü olma hedefi bağlamındaki *Şark Politikası*, Kafkasya’da Rusları, Hindistan’da da İngilizleri durdurmak üzerine kurulmuştur. Bu hedef doğrultusunda İran bulunduğu konumu gereği, Almanya için bir köprü oluşturmaktadır. İran politikasını uygulamaya koyarken, daha önce Osmanlı Devleti ile kurduğu ilişkilerden yararlanmak, bu siyasetin bir parçası olmuştur. Müslüman Türkler ile diğer Müslüman milletler arasında Türk Birliği ve İslam Birliğini oluşturmaya çalışmıştır. Kafkasya ve Güney Azerbaycan topraklarında yaşayan halkaları işgalci devletlere karşı kışkırtıp ayaklandırmak için Alman ordusunun yanı sıra Osmanlı ordusu da görev almıştır. Bu orduların özellikle Güney Azerbaycan topraklarındaki savaş ve faaliyetleri, Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndaki İran siyasetinin de temelini oluşturmuştur. Çalışmamızda Almanya’nın Şark Politikası incelenerek, Güney Azerbaycan hususundaki etkilerine cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Almanya, Güney Azerbaycan, Azerbaycan, İran, Osmanlı Devleti, Kafkasya, İngiltere, Rusya.

ABSTRACT

GERMANY'S IRAN POLICY IN THE CONTEXT OF SOUTHERN AZERBAIJAN BETWEEN 1912-1918

GÜLDEN BERRİN KANAT

In the process leading to the First World War, the imperialist states, which pursued expansionist policies, turned their interest to the Caucasus especially in search of raw materials and new markets. In our thesis, one of the most important parts of the war, Germany's Eastern Politics (Orient Policy) in Iran, especially in the territory of South Azerbaijan policy is discussed.

Before being active in Iranian politics, Germany tried to gain a place in this land by engaging in social, economic and cultural activities. Germany also tried to gain a place among the tribes and minorities by sending many spies to the region in order to be effective in the politics of the war. In our thesis, studies on these subjects are also included.

In the context of Germany's goal of becoming a World Power, the Orient policy was based on stopping the Russians in the Caucasus and the British in India. In line with this objective, Iran constitutes a bridge for Germany due to its location. While implementing Iranian policy, it has been a part of this policy to take advantage of the relations it had established with the Ottoman Empire. Germany tried to form the Turkish Union and the Islamic Union between Muslim Turks and other Muslim nations. The German army, as well as the Ottoman army, were involved in provoking and revolting the peoples of the Caucasus and Southern Azerbaijan against the occupying states. The wars and activities of these armies, especially in the territory of South Azerbaijan, formed the basis of Germany's Iranian policy during the First World War. In our study, the Oriental Policy of Germany was examined and the response to the effects of South Azerbaijan was sought.

Key Words: World War I, Germany, Southern Azerbaijan, Azerbaijan, Iran, Ottoman Empire, Caucasus, England, Russia.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte *Şark Politikası* çerçevesinde Güney Azerbaycan özelinde İran politikası ele alınmıştır. Bununla birlikte bir bütün teşkil eden Almanya'nın Kafkasya politikası hakkında da bilgi verilmiştir. Almanya'nın Güney Azerbaycan ve Kafkasya'da uygulamaya çalıştığı siyaseti daha iyi anlayabilmek için İran'ın yanı sıra Osmanlı Devleti, Rusya ve Kafkasya'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerin de genel durumları hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti, Almanya'nın stratejik ortağı olarak bu süreçte önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu anlamda savaş öncesinde içinde bulunduğu durumu ve Almanya ile kurmuş olduğu bağlantı ve ortaklığı iyi analiz etmek gerekmektedir.

Daha XIX. yüzyılda İngiltere, Fransa, İtalya gibi devletler dünyanın farklı yerlerinde kendilerine koloniler edinerek, liderlik yarışında öncü konuma gelmek için yarışmaktaydı. Rusya da Kafkasya topraklarında ilerleyerek, başta petrol olmak üzere bölgedeki yer altı ve yer üstü zenginliklerini elde etme çabasıındaydı. XX. yüzyıla gelindiğinde Almanya, bu yayılmacı politikaya katılmak için biraz geç kalmıştır. Dünyadaki bu yeni oluşum içinde kendisine de bir yer edinebilmek için farklı stratejiler uygulamak zorunluluğu doğmuştur.

Öncelikle İngiltere'nin Hindistan'daki egemenliğine bir son verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Ayrıca Kafkasya, zengin petrol ve diğer yer altı rezervleri ile hammadde açığını kapatmak için çok dikkat çeken topraklardı. Buraya ulaşmak da Karadeniz üzerinden oldukça kolay olacaktı. Bunun için Kafkasya'daki Rus etkinliğini kırmak gerekmekteydi. İşte bu noktada İran, stratejik konumuyla, bütün siyasi emelleri gerçekleştirmek için mükemmel bir hedef olarak saptanmıştır.

Ancak önemli bir sorun Almanya'nın İran'da etkili olmasını engellemiştir. Azerbaycan toprakları daha önce 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları ile ikiye bölünmüştür. Rusya ve İngiltere, 1907'de bir antlaşma imzalayarak İran'ı kendi aralarında paylaşmıştır. İran'ın kuzeyi Ruslar'ın, güneyi de İngilizler'in hâkimiyetine geçmiştir. Bu paylaşım içerisinde Almanya, İran'da kendisine bir yer edinmek için araya girmiştir. Çalışmamızda bu bağlamda izlenen politikalar ile Almanya'nın kazandığı ve kaybettiği noktalar aktarıldı.

Bu tez çalışması Türk Tarihi Kurumu tarafından verilen burs ile desteklenmiştir. Tarih alanındaki çalışmalara desteğini esirgemeyen bu kuruma teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmam esnasında fikir ve tavsiyelerinden faydalandığım, Türk bilimine ömrünü adanmış Prof. Dr. Kemal Eraslan'a ve tezimin yazımı esnasında değerli zamanını ayırarak bilgi birikimiyle bana yardım ve katkıda bulunan Prof. Dr. Mustafa Özkan'a çok teşekkür ederim. Ayrıca yardımlarını esirgemeyen ve tamamlamamı sağlayan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN'a şükranlarımı sunarım. Tezin her aşamasında bana yardımcı olan Arş.Gör.Dr. Filiz Ferhatoğlu'na; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi çalışanlarına çok teşekkür ederim. Tezimi yazarken maddi ve manevi hep yanımda olarak beni destekleyen sevgili eşime ve aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

Güliden Berrin Kanat

İstanbul 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLOLAR LİSTESİ	x
HARİTALAR LİSTESİ	xi
RESİMLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÖNCE GENEL DURUM VE SİYASİ POLİTİKALAR

1.1. Almanya	6
1.1.1. Otto von Bismarck Dönemi (1862-1890)	6
1.1.2. Kayzer II. Wilhelm Dönemi (1888-1918)	8
1.2. Osmanlı Devleti	17
1.2.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ('93 Harbi)	17
1.2.2. Trablusgarp Savaşı	23
1.2.3. Balkan Savaşı	23
1.3. Rusya	28
1.3.1. 1905 Rus İhtilali	28
1.3.2. I. Dünya Savaşı Öncesinde Kafkasya'da Genel Durum	30
1.3.3. Ermenilerin Durumu	34
1.3.4. İran'ın Paylaşımı	37

İKİNCİ BÖLÜM

ALMANYA’NIN İRAN MÜNASEBETLERİ

2.1. İran ile Diplomatik İlişkiler	42
2.2. Ticaret.....	45
2.2.1. Bağdat Demiryolu	54
2.2.2. Petrol	60
2.2.3. Bankacılık Faaliyetleri	61
2.3. Kültürel Alanda Çalışmalar	63
2.4. İran’da Sosyal Hareketler, Reform Dönemi, Devrim ve Askerî Yardımlaşmalar	68
2.5 Almanya’da Sosyal Hareketler	77
2.5.1. “İran Komitesi” (Das Persische Comité).....	80
2.5.2. “Kaveh” Gazetesi	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA’NIN ŞARK POLİTİKASI VE GÜNEY AZERBAYCAN’DA SİYASİ ÇEKİŞMELER

3.1. Almanya’nın “Şark Politikası”	87
3.2. Türklerin İran Coğrafyasına Gelişi ve İran Türkleri.....	99
3.3. Almanya’nın Güney Azerbaycan’da Siyasi Hareketleri ve Azerbaycan Türkleri.....	101
3.4. Brest-Litovsk Barış Antlaşması	111
3.5. 1918 Sonrasında Almanya’nın İran Politikası ve “Şark Politikası”nın Sonu	123
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	128
EKLER.....	161

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1.1: Dünya'nın önde gelen ekonomilerinin ruble değerinden millî gelir artışları.....	7
Tablo 1.2: 1000 Ton Hesabı ile Dünya'da Çelik Üretimi.....	32
Tablo 1.3: 1000 Ton Hesabı ile Dünya'da Dökme Demir Üretimi.....	33
Tablo 1.4: Yıllara Göre Rusya'nın ekonomik büyüme rakamları.....	33
Tablo 2.1: İran'ın başlıca ithal ettiği ürünler ve ülkeler.....	47
Tablo 2.2: Başlıca ithal edilen malların yüzdeleri.....	47
Tablo 2.3: Başlıca ihraç edilen malların yüzdeleri.....	48
Tablo 2.4: Rusya-İran Ticaret Gelirleri Yıllık Ortalamaları 1830-1914 (Milyon altın Ruble).....	51
Tablo 2.5: Almanya'nın Orta Doğu Ticaretinde 1908-1913 İthalat rakamları.....	53
Tablo 2.6: Almanya'nın Orta Doğu Ticaretinde 1908-1913 İhracat rakamları.....	54
Tablo 2.7: 1900 Yılında Çeşitli Ürün Fiyatları.....	62
Tablo 3.1: Masraflar Tablosu.....	115

HARİTALAR LİSTESİ

Sayfa No.

Harita 1.1: 1871-1918 Alman İmparatorluğu sınırları.....	16
Harita 1.2: 1914'te Orta Doğu'nın durumu.....	41
Harita 2.1: Yapılması planlanan İstanbul'da başlayıp Bağdat'a, oradan da Körfeze ulaşan tren yolu projesi haritası.....	59
Harita 2.2: İran Haritası.....	76
Harita 3.1: Güney Azerbaycan Haritası.....	101

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1.1: Reichs Gesetzblatt.....	9
Resim 1.2: Hasta Adam.....	22
Resim 2.1: Anadolu Demiryolu Şirketi'ne ait 2040 Mark'lık Tahvil.....	56
Resim 2.2: Kayzer II. Wilhelm ve Rus Çarı II. Nicolas, Berlin, Kasım 1910.....	58
Resim 2.3: West-Oestlicher Diwan.....	64
Resim 2.4: İran Şahı Muzafereddin'in İstanbul ziyareti 29 Ekim 1900.....	71
Resim 2.5: Wassmuss'un Buşir'de kurduğu çiftlik olan Tschagodek'in inşaat hali..	75
Resim 2.6: NfO Merkez Binası.....	77
Resim 2.7: NfO'nun bastığı "Korrespondenzblatt" Gazetesi.....	79
Resim 2.8: "Die Wahrheit über den Glaubenskrieg".....	82
Resim 2.9: "Kaveh" Gazetesi baş sayfası.....	86
Resim 3.1: Muhammed Ali Şah.....	103
Resim 3.2: 4 Mart 1918 Alman Vossische Zeitung.....	112
Resim 3.3: 3 Mart 1918'de Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşmasının birinci sayfası.....	114

KISALTMALAR LİSTESİ

A.A:	Auswärtiges Amt
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
NfO	Nachrichtenstelle für den Orient
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
S.	Sayı
s.	Sayfa
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
v.d.	Ve diğerleri
düz.	Düzenleyen

GİRİŞ

Çalışmamızda Almanya'nın Şark politikasının Güney Azerbaycan'da nasıl bir süreçten geçtiği sorusuna cevap aranmaya çalışıldı. Daha önce Almanya'nın Şark politikası ve Kafkasya politikası hakkında çalışmalar yapılmıştır. Ancak ben bu politikaların uygulandığı İran özelinde Güney Azerbaycan'ı ele almak istedim. Güney Azerbaycan, günümüzde hala stratejik ve politik önemini korumaktadır. Azerbaycan topraklarından ayrıldığı tarihten bu güne kadar da hala hassas bir bölge olarak önümüzde durmaktadır. Bölgenin hassasiyeti, burada yaşamakta olan Azerbaycan Türkleri'nin verdiği siyasi, kültürel, dini ve etnik mücadelelerinden ileri gelmektedir. Bu sebeple günümüze kadar gelen süreç içerisinde, Almanya'nın 1912-1918 yılları arasında bölgede yürüttüğü faaliyetleri ele alıp, bu tezde ortaya konmaya çalışıldı. Doğu Siyasetinin ortaya çıkışı XIX. yüzyıldan öncesine dayansa da, Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre öncesi olan 1912 yılı tezin konusuna başlangıç olarak esas alınmıştır. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkıp Versay Antlaşması'nı imzaladıktan sonra kendi içine kapanacak ve Şark politikası 1918'de sona erecektir.

Çalışmamı hazırlarken araştırdığım konuyu tarihi gelişim süreçlerine göre bölümlere ayırdım. Birinci bölümünde, öncelikle XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında Almanya'nın genel durumu hakkında bilgi verildi. Bismarck ve Kayzer II. Wilhelm'in politikalarını inceleyerek, Weltpolitik (Dünya Politikası), Orient Politik (Şark Politikası) ve İran politikası belirlenmeye çalışıldı.

Osmanlı Devleti ile ordusunun yeniden güçlendirilmesi ve eğitilmesi için başlatılan askerî yardımlaşma faaliyetleri, Almanya'nın İran politikasını daha rahat uygulamaya koymasında etkili olmuştur. Almanya'dan gelen subaylar ve generaller, daha sonra İran üzerine sefer yapacak askerî birlikleri belirlemişlerdir. Bu esnada Osmanlı Devleti'nin son döneminde girdiği savaşları ve siyasetinde etkili olan önemli olayları da ele alınmış oldu.

Bunun dışında Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Rusya, İran ve Kafkasya'daki önemli olayları ve sosyal durumlarını ele alarak, savaşa hazırlayan zemin ortaya kondu.

İkinci bölümde Almanya'nın İran ile diplomatik ilişkilerinin nasıl başladığını ele alarak, bu bağlamda gelişen ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve askerî faaliyetlerden bahsedip, İran'ın Almanya için artan önemi gösterildi.

İran'ın kendi iç politikası da Almanya'nın siyasetini belirlemesinde etkili olmuştur. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın baskıları, yaşanan Meşrutiyet ve Reform dönemleri, İran'ın çalkantılı siyasetini teşkil etmekteydi. İkinci bölümde bu konulara da değinerek İran iç siyaseti açıklandı.

Ayrıca yalnızca İran'da değil, Almanya'da izlenen İran politikası ile ilgili bilgi verilmeye çalışıldı. Avrupa'ya sığınan İranlılar'ı Berlin'de bir araya getirerek, kendi siyasetini uygulamak için nasıl yararlandığı inceledi. İran Komitesi ve Kaveh gazetesinin faaliyetlerine değinildi.

Bununla birlikte Almanya'nın Şark Politikasını nasıl uygulamaya koyduğu irdelendi. Almanya'nın Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ilişkileri değerlendirildi. Kafkasya'daki Alman nüfuzu hakkında bilgi verildi.

Üçüncü bölümde, Türkler'in İran topraklarına hangi dönemde geldikleri anlatıldı. Uzun zaman önce buraya gelen Türkler'in, bölgedeki siyasi, medeni ve kültürel etkileşimleri açıklandı. Almanya'nın Güney Azerbaycan'daki faaliyetleri incelendi.

Bundan sonra savaşın sonuna doğru Kafkasya ve Avrupa'da gelişen olaylar neticesinde Almanya'nın imzalamak zorunda kaldığı Brest-Litovsk Antlaşması'na değinildi. Savaşın bitmesiyle birlikte sonra eren Almanya'nın Doğu politikası hakkında bilgi verildi.

Çalışmayı hazırlarken önemli Türkçe kaynakların yanı sıra, yabancı kaynaklar ve özellikle Almanca olanlar kullanıldı. Özellikle Almanya'nın Kafkasya politikası hakkında yazılmış olan ana kaynak eserlerden yararlanıldı. Birinci Dünya Savaşı döneminde Almanya'da yayınlanan yerli gazeteler kullanıldı. Bilhassa Almanya tarafından maddi olarak desteklenen ve Berlin'de Farsça olarak basılan 'Kaveh Gazetesi'nden yararlanıldı. Almanya Dışişleri Bakanlığınca yayınlanmış arşiv belgelerinden faydalanıldı. Konuya ilişkin İran'da basılan kaynaklara ulaşım kısıtlı olsa da Farsça kaynaklara da yer verildi. Bunun yanı sıra İngilizce ve Rusça kaynaklara da yer verildi.

Çalışmanın Almanca kaynakları için Berlin Staatsbibliothek, Humboldt Üniversitesi Kütüphanesi ve İstanbul Goethe Enstitüsü Kütüphanesi'nden istifade edildi.

Tarihi Süreçte Almanya

Almanya'nın Avrupa'daki tarihindeki yeri çok eski dönemlere dayanmaktadır. İlk Cermen Kabilelerinin milattan önce 4.-5. yüzyıllarda ortaya çıktığı sanılmaktadır¹. Yapılan arkeolojik araştırmalarda Cermenlerin bu dönemde Galya, Baltık, Slav ve İran kabileleri ile ilişki kurduklarını kanıtlamıştır. 1. yüzyılda bazı Cermen kabileleri tek bir çatı altında toplanarak Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nu kurmuştur. XVI. yüzyıl sonlarına kadar topraklarını genişleten Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu, kendilerine uygun seçim ve yönetim sistemleri kurarak gelişimini devam ettirmiştir.

31 Ekim 1517'de Alman bir keşiş olan Martin Luther, mevcut dinî öğretiyi sorgulayıp eleştirdiği ve kendi tezini savunduğu 95 maddeden oluşan bir metin yayınladı². Luther'in bu sorgulaması birçok karışıklığa sebep vererek Protestan Reformları'nın temelini oluşturmuştur. Birçok yerde kurulan Lutheran Kilisesi ve öğretisi yasaklandı. Bundan sonra Katolikler ile Protestanlar arasında başlayan çatışmalar *Otuz Yıl Savaşları*'na ve Avrupa'daki güç savaşlarına dönüşmüştür³. 24 Ekim 1648'de bütün taraflar arasında barışın sağlanmasına yönelik imzalan ve bugünkü uluslararası hukukun temelini oluşturan *Vestfalya Antlaşması* imzalanmıştır⁴.

¹ Fürst von Bülow, **Deutsche Politik**, Berlin, Verlag von Reimar Hobbing, 1916, s.1.

² Dietrich Schäfer, **Deutsche Geschichte**, C.II., Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1932, s.8.

³ Otuz Yıl Savaşları hakkında geniş bilgi için Bkz.: Friedrich Schiller, **Geschichte des Dreißigjährigen Krieges**, Basel, Verlag Birkhäuser, 1946.

⁴ D. Schäfer, **a.g.e.**, s.161.

Düzeltilme

1789'da Fransız Devrimi'nin yaşanmasından sonra, Avrupa'da güç savaşları daha da kritik bir hal almıştır. Napolyon'un monarşiye karşı açtığı savaş, yaklaşık on beş yıl sürmüş ve *Napolyon Savaşları* adıyla tarihe geçmiştir. İmparatorluk içinde sürmekte olan çekişmeler ve Napolyon Savaşları'nın da etkisiyle 6 Ağustos 1806'da Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu yıkıldı⁵. Onun yerine 1914'te 38 küçük devletten oluşan *Alman Konfederasyonu (Deutscher Bund)* kuruldu⁶.

Bu sırada Napolyon Savaşları, Fransız Devrim Ordularının siyasi ve askerî üstünlüğü ile Avrupa'da tüm hızıyla devam etmekteydi. Avrupa'nın güçlü devletlerinden olan Prusya, Avusturya, Birleşik Krallık ve Rusya siyasi bir ittifak oluşturarak Fransa'nın güçlü çıkışını engellemeye çalıştılar. Sonunda 30 Mayıs 1814'te imzalanan *Paris Antlaşması* ile savaşa katılan bütün taraflar arasında barış sağlanmıştır⁷. Ardından Ekim 1814-Haziran 1815 tarihleri arasında düzenlenen *Viyana Kongresi* ile Avrupa'daki Fransız yayılmacılığının önüne geçilmeye çalışılmıştır⁸.

XVIII. yüzyıl, bütün Avrupa'da olduğu gibi Almanya için de bir aydınlanma çağı olarak geçmiştir. XVI. yüzyılda gelişen Protestan hareket ile Kilisenin gücü sarsılmış ve devletler üzerindeki etkisini kaybetmeye başlamıştı. İnsanlar artık dinî, hayatı ve dünya görüşlerini sorgulamaya başlamış, felsefî ve ilmî alanlarda yeni görüşler geliştirmiştir. Almanya da bu değişim sürecinden etkilenip değişmeye başladı. Öncelikle okur-yazarlık arttı. Sorgulamaya başlayan halk için 'akıl', gerçeğe ulaşmak için en önemli araç haline geldi. İnsanın toplum içindeki konumu yeniden şekillendi. Dinî inanışlar, toplumsal görüşler kökten değişip, meyvelerini edebî alanlarda vermeye başladı. Hegel⁹, Schiller, Herder, Kant¹⁰, Goethe ve Leibniz'in de aralarında bulunduğu önemli kişiler; felsefî, edebî ve ilmî alanlarda Alman aydınlanmasının öncüleri olmuşlardır.

⁵ Veit Valentin, **The German People: Their History And Civilization From The Holy Roman Empire To The Third Reich**, Çev.: Olga Marx, New York, Knopf, 1952, s.321-322.

⁶ Leopold von Ranke, *Preußische Geschichte IV: 1815-1871*, Münih, Wilhelm Goldmann Verlag, 1966, s.16.

⁷ Leopold von Ranke, **Preußische Geschichte III: 1806-1815**, Münih, Wilhelm Goldmann Verlag, 1965, s.114.

⁸ Ranke, **a.g.e.**, s.116.

⁹ Hegel'in din ve felsefe hakkındaki düşünceleri için Bkz.: G.W.F. Hegel, **Berliner Schriften 1818-1831**, Frankfurt, Suhrkamp, 1986. **Begriff der Religion**, düz. Georg Lasson, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1966.

¹⁰ Kant'ın felsefesi ve düşünceleri için Bkz.: Immanuel Kant, **Kritik der Urteilskraft**, Frankfurt, Suhrkamp, 1974. **Die Religion: Innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft**, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1903. **Vorkritische Schriften bis 1768 I-II**, düzenleyen: Wilhelm Weischedel, Frankfurt, Suhrkamp, 1968.

Bu dönemde aydınlanmanın etkileri müzikte de görülmeye başlanmıştır. Bach, Haydn, Mozart ve Beethoven gibi isimler eserleriyle Alman klasik müziğini canlandırarak ileriye taşımışlardır.

1815'ten sonra Almanya'da büyük değişiklikler gerçekleşmiştir. O tarihe kadar daha çok bir tarım ülkesi olan Almanya, sanayi alanında hızla gelişerek Avrupa'nın önemli ekonomilerinden biri haline gelmiştir. Bu süreç Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Alman İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar devam etmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında sanayi devrimi artık gelişim sürecini tamamlamış, gelişmelerin neticeleri alınmaya başlanmıştır. Sanayici ve fabrika sahiplerinin gelirleri büyük düzeyde artmışken; köy ve kentlerde yaşayan fakir halk ve işçi sınıfı büyük sıkıntılar çekmekteydi. Belçika'da başlayıp bütün Avrupa'ya yayılan bir patates hastalığı bütün çiftçileri zor durumda bırakmış ve önemli bir geçim kaynağı olan patatesten yoksun kalan halk açlık da çekmeye başlamıştı. 1 Şubat 1848'de Alman Karl Marx ve Friedrich Engels'in birlikte yazdığı ve komünizmin ilk bildirgesi sayılan *Komünist Manifestosu* yayınlandı¹¹. Artık açlık ve yoksulluktan bıkmış olan halk büyük bir devrim gerçekleştirdi¹². 1849'da devrimin sonuna gelindiğinde tarımda reform yapılmış ve toprak üzerindeki feodal düzen tamamen kaldırılmıştı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında devrimlerden sonra Almanya ekonomi olarak daha da güçlenmeye başlamıştı. Maden ve tekstil üretimi artışının yanı sıra demiryolu inşası da hız kazandı.

Devrim sırasında yaygınlaşan liberaller ile demokratlar 1859'da birleşerek *Ulusal Birlik (Nationalverein)*'i kurdular. Ulusal Birliğin hedefi, ulusal bir parlamento ile Prusya liderliğinde küçük Alman devletlerini birleştirip Alman Devleti'ni oluşturmaktır. Ancak Kuzey ve Güney Almanlarının Prusya'nın liderliği hususundaki fikir ayrılıkları sebebiyle 1867'de Ulusal Birlik sona erdi.

1962'de Alman parlamentosunda en fazla vekili bulunan Alman İlerici Partisi'nin yönetimi ile Bismarck dönemi başladı. Bu dönemde Almanya gerçek birliğine kavuşacak ve artık Avrupa'daki ve dünyadaki konumunu güçlendirip *Dünya Gücü* olma yolundaki çabalar başlayacaktı.

¹¹ Karl Marx'ın manifestosu ve komünizme dair düşünceleri hakkında geniş bilgi için Bkz.: Karl Marx, **Manifest der Kommunistischen Partei**, düz. Friedrich Engels, Berlin, Dietz Verlag, 1960 ve **Das Kapital**, düz. Friedrich Engels, Berlin, Dietz Verlag, 1958.

¹² "Deutsches Reich: Die Revolution von 1848/49", **Der Große Brockhaus**, C.IV., Leipzig, F.U.Brockhaus, 1929, s.684-685.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN ÖNCE GENEL DURUM VE SİYASİ POLİTİKALAR

1.1. Almanya

1.1.1. Otto von Bismarck Dönemi (1862-1890)

Otto von Bismarck, 22 Eylül 1862 tarihinde¹³ atandığı ve “Demir Şansölye” lakabıyla tanındığı başbakanlık döneminde güçlü bir yönetimle Alman birliğini kurmuş ve imparatorluğu ileriye taşıyarak modern Almanya’nın kurulmasını sağlamıştır¹⁴. Fransa ile yaşanan çekişmeler, Bismarck’ı ittifak arayışlarına yöneltmiştir. 1872’de Rusya ve Avusturya-Macaristan ile *I. Üç İmparatorlar İttifakı*’nı kurmuştur¹⁵. Ancak bu ittifak *93 Harbi* olarak da bilinen, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’yla sona ermiştir. 1878’de Osmanlı Devleti için ağır şartlar içeren “Ayestefanos Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmanın içerdiği maddeler başta Almanya ve İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerini rahatsız etmişti. Antlaşmanın tam anlamıyla yürürlüğe girmesiyle birlikte Rusya, Balkanlar ve doğudaki topraklar üzerinde büyük imtiyaz sahibi olacaktı. Bunu önlemek ve şartları değiştirebilmek amacıyla Bismarck 13 Temmuz 1878’de Berlin Konferansı’nı düzenlemiştir¹⁶. Konferansın sonucunda Osmanlı Devleti yine toprak kaybetmiş olsa da, Almanya ile yakın ilişkilerin kurulmasına sebep olmuştur¹⁷. Rusya ile yolları ters düşen Bismarck, Avusturya-Macaristan ile yeni bir savunma ittifakı oluşturmuştur. Rusya’nın 1881’de bu ittifaka dâhil olmasıyla *II. Üç İmparatorlar İttifakı* kurulmuş oldu. İttifakın amacı Avrupa ve Balkanlar’da barışın sağlanmasıydı. Rusya ve Avusturya-Macaristan’ın özellikle Bulgaristan üzerinde söz sahibi olma çabaları 1886’da ittifakın yeniden sonunu getirmiştir. Ancak Bismarck diğer taraftan Avusturya-Macaristan ve İtalya’nın dâhil olduğu başka bir üçlü ittifak kurarak Almanya’nın Avrupa’daki konumunu sağlamlaştırmaya çalışmaktaydı. Fransa ile İngiltere’nin Asya ve Afrika topraklarındaki sömürge yarışı Almanya’nın işini kolaylaştırıyordu. 1887’de Rusya ile Alman-Rus Garanti Antlaşması’nı imzalayan Bismarck, boğazlardaki üstünlüğün

¹³ Ludwig Reiners, *Bismarck’s Aufstieg 1815-1864*, Münih, Verlag C. H. Beck, 1965, s.343.

¹⁴ Ludwig Reiners, *Bismarck Gründet Das Reich:1864-1871*, Münih, Verlag C. H. Beck, 1965, s.477.

¹⁵ Davut Dursun, “Almanya”, *DİA*, C.II, İstanbul, 1989, s.507-524.

¹⁶ Konferans sonunda imzalanan Berlin Antlaşması hakkında geniş bilgi için Bkz.: Halil İnalcık, Devlet-i’Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV: Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2016.

¹⁷ Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması’ndan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri*, Çev. Nurcan Fidan, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1999, s.19.

Ruslar'da olmasını kabul etmiştir. Bu sırada yeni imparator olan Kayzer II. Wilhelm'in ise farklı siyasi görüşleri vardı. Bu durum Bismarck'ın 1890'da görevinden istifa etmesine sebep olmuştur. Böylece Kayzer Wilhelm Almanya'nın yeni söz sahibi oldu.

Bismarck giderken arkasında güçlü bir imparatorluk bırakmaktaydı. Siyasi, ekonomik ve askeri anlamda birçok başarı elde ederek, Alman düalizmini sona erdirmiş ve bütün prenslikleri birleştirip bir süper güç olmayı sağlamıştır¹⁸. Kayzer Wilhelm ile politik fikir ayrılıklarına sahip olsalar da, Almanya'nın dünyada söz sahibi olacak güç haline gelmesini sağlamak noktasında birleşmekteydiler.

XX. yüzyıla girerken dünya büyük güçlerin savaşına sahne olmaktaydı. Söz konusu büyük güçler, siyasi amaçlarını ancak ekonomik şartlarıyla doğru orantıda gerçekleştirebilirdi. Dönemin önde gelen devletlerinin millî gelir artışlarını ruble üzerinden değerlendirmesini yapan Olga Crisp'in ulaştığı sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1.1. Dünya'nın önde gelen ekonomilerinin ruble değerinden millî gelir artışları.

Ülkeler	1897	1913
Rusya	63	101.4
Almanya	184	399.4
Fransa	233	...
İngiltere	273	460.6
ABD	346	682.2

Kaynak: Kezban Acar, **Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi**, s.248.

¹⁸ Mary Fulbrook, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Çev.: Sabri Gürses, 4.bsk., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi yay., 2018, s.130.

1.1.2. Kayzer II. Wilhelm Dönemi (1888-1918)

Yeni imparator Kayzer II. Wilhelm, siyasi olarak Bismarck'tan çok farklı politik görüşlere sahiptir. Ortaya attığı 'Welt Politik' (Dünya Siyaseti) kavramı, Almanya'nın stratejilerini belirleyen hedef halini almıştır. Yeni hedef de 'Welt Macht' (Dünya Gücü) ideolojisiyle dünyanın süper gücü olmaktır. Kautsky'ye göre bu Almanya'nın dünyaya hâkim olmak için uyguladığı siyasetti¹⁹. Sanayinin hızla gelişmesiyle birlikte, ağır silah yapımına ağırlık verilmiştir.

Almanya, yeni 'dünya gücü' siyasetinde ilerleme kaydederken en büyük rakibi olarak İngiltere'yi görmekteydi. Dünyanın birçok yerinde sömürgeleri olan İngiltere'yi zayıflatmanın yolu bu müstemleke memleketlerde yaşayan halkı kışkırtmaktan geçmekteydi. Bu sebeple de geniş hâkimiyet alanı olan İslam ülkelerini yakından izlemekteydi. Bu stratejinin gelişmesinde etkili olan en önemli sebeplerinden birisi de, Almanya'nın doğu siyasetiyle sıcak temas halinde bulunan diplomatı Max Freiherr von Oppenheim'in kaleme alıp Alman Dışişlerine, Başbakanına ve Kayzere göndermiş olduğu raporlarıdır. Raporlarında Oppenheim; Kuzey Afrika'dan Hindistan'a kadar bütün sömürge halkların ayaklandırılması gerektiğini dile getirmekteydi. Bu halkları birleştiren en önemli faktör de "İslam" idi. Uygulanacak sistemli bir kışkırtma hareketi ile bu toplulukları aynı zamanda halifelik makamı olan Osmanlı sultanı II. Abdülhamid için savaştırmak mümkün olursa, Almanya'nın şark politikası için uygun zemin hazırlanmış olacaktı. Bu düşünce Almanya'nın "Weltpolitik" stratejisiyle de örtüşmekteydi²⁰.

Rakip İngiltere büyük denizlere hâkim konumdaydı. Çok gelişmiş donanmasıyla, sulara rahatça hareket edebiliyor ve gücünü göstermekteydi. Almanya da bundan örnek alarak kendi meclisinden özel bir yasa geçirtmiştir. 'Flottengezetz' (Deniz Filosu Yasası) adı verilen yasanın ilki 10 Nisan 1898'de, ikincisi de 14 Haziran 1900'de kabul edimiştir²¹. Bu yasanın çıkarılmasıyla Alman donanması güçlendirilecek ve İngiltere donanmasıyla yarışır hale getirilecekti²².

Almanya'nın bu atağı İngiltere tarafından yakından takip edilmekte olup ciddi kaygılara yol açmıştır. Daha önceki politikalarıyla Rusya ve Fransa'yı karşısına alan Almanya, böylece İngiltere'nin de baş düşmanı haline gelmiştir.

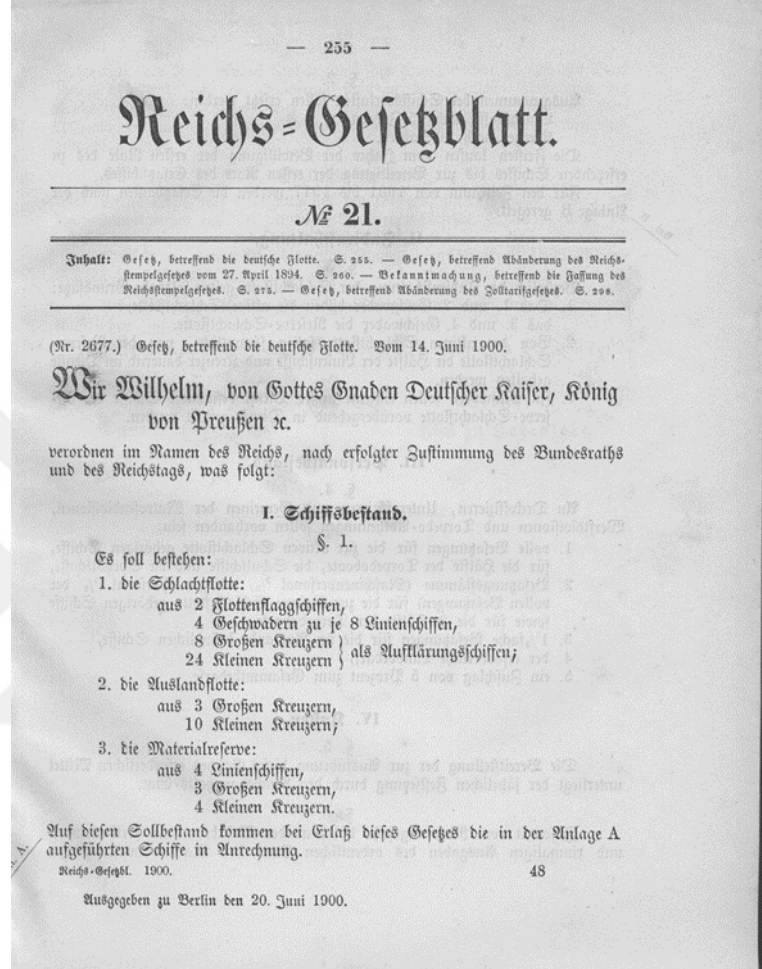
¹⁹ Kadir Kon, **Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi**, İstanbul, Küre yay., 2013, s.24-25.

²⁰ Mustafa Çolak, "Oppenheim'in Raporlarına Göre II. Abdülhamid'in Panislamist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları (1906)", **II. Abdülhamid Sempozyumu**, C.I., Ankara, TTK, 2014, s.308-309.

²¹ K. Kon, **a.g.e.**, s.25.

²² Almanya'nın tarihi süreçte askerî gelişimi hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: Kazım Karabekir, **Tarihte Almanlar ve Alman Ordusu**, yay. haz. Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp, İstanbul, Emre yay., 2001.

Resim 1.1. Reichs Gesetzblatt. 14 Haziran 1900'de kabul edilen 2677 numaralı Alman Deniz Filosu Yasası ile ilgili alınan kararlara dair 16 Haziran'da çıkan Alman Devleti Kanun Gazetesindeki ilanı.

Kaynak: **Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1900, Nr.21, Reichsamte des Innern, Berlin, s.225.**

Denizlerdeki hâkimiyetin sağlanması yalnızca İngiltere ile yarışır hale gelmek için değildi elbette. Sanayinin gelişmesi, Almanya'yı yeni hammadde bulma ve ürettiği malları da satmak için yeni pazarlar arayışına yönlendirmiştir. Bunun için doğu toprakları sınırsız imkânlar sunmaktaydı. Henüz gelişimini tamamlamamış olan doğu ülkeleri, Almanya'nın emellerini gerçekleştirmek için mükemmel birer hazine niteliğindeydi. Ancak buralara rahatça ulaşmak için denizlere hâkim olmak şarttı.

Almanya'nın en çok ilgisini çeken, Kafkasya'da çıkarılan manganez ve bakır madenleri idi. Bu madenler çıkarıldıktan sonra ihraç ediliyor ve dünya ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktaydı. Bunların yanı sıra taş kömürü, gümüş, çinko, demir, altın, kobalt, tuz, asfalt ve asbest gibi madenler de yine bu bölgeden çıkarılıp,

demiryolu vasıtasıyla bütün dünyaya ihraç edilmekteydi. Hiç şüphesiz bölgenin en önemli ve başlıca yer altı zenginliği petrol idi. Bakü ve Gence çevresinde 1912 yılında yaklaşık 7.450.000 ton ham petrol çıkarılmıştı ve bu rakam dünya petrol üretiminde ikinci sıradaydı²³.

Oppenheim'in raporlarında belirtilen bir diğer önemli husus, Almanya'nın Osmanlı Devleti ile siyasi yakınlaşmasının yanı sıra, doğu ülkeleriyle ticareti de geliştirmek gerektiğiydi. Almanya bu sebeplerden yola çıkarak hem doğu topraklarının zenginliklerine ulaşımı ve ticareti kolaylaştıracak, hem de bölge üzerinde daha fazla söz sahibi olmasını sağlayacak Bağdat Demiryolu projesini hayata geçirmiştir. Bu proje, Kafkasya üzerinde aynı emellere sahip olan İngiltere'yi yine fazlasıyla rahatsız etmiştir. Aradaki gerginlikler ve sürtüşmeler, dünya savaşının başlangıcına kadar yoğunlaşarak devam etmiştir.

Almanya'nın Kafkasya'da bulunmak isteyişinin bir diğer önemli sebebi Rusya idi. Rusya, XX. yüzyılın başlarından itibaren farklı bir siyasetin içine girmiştir. Bu topraklarda yaşayan Müslüman ve Hristiyan halklar, kendi özgürlükleri için savaş vermekteydi. Bu halkların biraz destekle ayaklandırılması, Rusya için feci sonuçlar doğurabilirdi. Hiç şüphesiz parçalanmış bir Rusya, Almanya'nın işine gelirdi. Bu sebeple buraya çok sayıda ajan, devlet ve ticaret adamı göndererek bölgenin nabzını tutmaya ve alttan alta propaganda faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Başbakan Bismarck'tan sonra Almanya yönetimini eline alan Kayser II. Wilhelm, devam etmekte olan 'Alman-Rus Teminat Antlaşması'nın artık uzatılmayacağını bildirerek, Rusya'ya karşı olan tutumunu açıkça ortaya koymuştur. Rus yönetimi ne kadar uğraşsa da herhangi bir ilerleme kaydedemedi ve böylelikle iki devletin yolu birbirinden ayrılarak karşı karşıya gelinmiştir²⁴.

Diğer taraftan Kayzer, Sultan II. Abdülhamid ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bağdat Demiryolu projesiyle yakınlaşmanın daha da artması, Almanya'nın Şark Politikasının değişmediğini, bilakis siyasetini hayata geçirmek için zemin aradığını göstermekte idi. Kayser II. Wilhelm 1898 yılında Osmanlı Devleti'ne yaptığı bir ziyareti esnasında Şam'da 'bütün Müslümanların koruyucusu' olduğunu söyleyerek, Panislamist siyaseti kendi lehine kullanmayı amaçladığını açıkça belirtmiştir. Müslüman halklar da bu söylemi oldukça benimseyip sevmişlerdir. O dönemde II. Wilhelm'in hacı olduğuna dair çıkan söylentiler zamanla efsaneleşerek ileri boyutta hikâyelere dönüşmüştür. Bir diğer söylenti de II. Wilhelm'in, Abdülhamid'in Berlin'deki Alman İmparatorluğu sarayına eğitim alması için çocukken gönderdiği oğlu olduğuydu. Bu efsaneler, aslında Almanya'nın Müslümanlar içerisinde ne kadar

²³ Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Ankara, TTK, 2006, s.20.

²⁴ Yunus Kobal, **Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000, s.95.

kabul gördüğünü göstermekteydi. Uydurma hadislerle Almanları, diğer gayri müslimlerden üstün tutuyorlardı²⁵.

Dünya savaşının başlangıcına kadar, Müslüman halkların ilgi ve sevgisini diri tutmak Almanya'nın kendi çıkarları için önemliydi. Yürütülen aslında sinsî bir ikiyüzlü politika idi. Bütün Müslüman gücünü yanında istemesine rağmen, yaklaşmakta olan bir dünya savaşında Osmanlı Devleti'ni bir müttefik olarak görmeyip sürekli oyalamaktaydı.

Almanya'da sanayinin gelişmesiyle beraber, demiryolları yapımı da hız kazanmıştır. 1835'te hiçbir demiryolu bulunmayan Almanya, 1915 yılına gelindiğinde 62.410 km'lik işletme uzunluğu elde etmiştir. Demiryolu yapımının yanı sıra lokomotif üretimini de kendisi yapmaktaydı. Almanya bu konuda İngiltere ve ABD'yi geride bırakmıştır²⁶. Osmanlı'nın Bağdat Demiryolu hattının temelleri 1830 yıllarında atılmıştır. İlk başlarda demiryolu yapımının imtiyazları çeşitli devletlere ait şirketlere verilmiştir. II. Abdülhamid, rayların İstanbul'dan başlayarak Mekke ve Medine'ye kadar gitmesini, böylece Müslüman halkların hac vazifelerini rahat yapabilmesini arzu etmekteydi. II. Wilhelm İstanbul gezisi sırasında Konya'ya kadar getirilmiş olan tren hattının Bağdat'a uzatılması imtiyazını almıştır. Hattın tamamlanması ile zengin yer altı ve üstü kaynaklara sahip olan Osmanlı Devleti üretimi de arttırabilecek ve ticaretini geliştirebilecekti. Ayrıca askerî açıdan herhangi bir ihtiyaç anında asker ve teçhizatın kolayca ulaştırılabilmesi açısından da büyük önem taşımaktaydı. Büyük sıkıntılar içinde bulunan Osmanlı Devleti; İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerden artık bir fayda beklememekteydi. Bu devletlerin, Osmanlı'yı parçalamak istediğinin farkındaydı. Almanya ise bu durumda bir kurtarıcı olarak görülmekteydi. Projenin onlara verilmesi dostluğu daha da sağlamlaştıracaktı. Kendine sömürge edinmekte geciken Almanya ise, hammaddeye ulaşmayı bu demiryoluyla kolaylaştırabilecekti. Daha 1886'da Alman bir bilim adamı: "*Doğu, ihtiraslı milletlerin denetimine girmeyen tek yerdir, kolonileşmek için şahane bir alandır, eğer Almanya bu fırsatı kaçırmazsa, dünyanın paylaşımında en iyi payı almış olacaktır*" diyerek dikkatleri bu topraklar üzerine çekmiştir²⁷. Ancak böyle düşünmeyen bir kitle de mevcuttu. Alman politika yazarı Paul Rohrbach düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

“Şu kadarı kesindir ki; eğer Türkler en uzak ihtimal ile bile olsa, kendileriyle iyi ilişkiler kurmak isteşimizizin arkasında, on bin hatta yüz binlerce köylümüzü Osmanlı topraklarına göç ettirme isteğı olduğunu

²⁵ Kadir Kon, a.g.e., s.31.

²⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 9.bs., İstanbul, Alkım yay., 2006, s.30-31.

²⁷ Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye: Birinci Kısım 1896-1908**, İstanbul, Aykaç Kitabevi, 1967, s.13.

düşünseler, doğu siyasetimizin hemen o anda sonu gelirdi. Özellikle de Anadolu'dan bahsediyorsak”²⁸.

Bu düşünce Almanya'nın asıl amacının Osmanlı Devleti'ne yardım etmek değil, kendi çıkarlarını korumak olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Almanlar ihtiyaç duydukları hammaddeye kolayca ulaşabilmenin yanı sıra kendi ürettiklerinin ticaretini de buralarda rahatlıkla yapabilecekti. Ayrıca siyasi ve askerî anlamda da menfaat sağlayacaktı. Bu projenin gerçekleştirilmesi her iki devlet için çok büyük önem taşımaktaydı.

1900'lerden itibaren Alman şirket ve bankalar daha etkin olabilmek için Osmanlı Devleti'nde yatırımlar uygulamıştır. Bunlardan başlıcaları Deutsche Bank, Deutsche-Orient Bank, Deutsche Palaestine Bank, Krupp, Mauser, Loewe, Siemens, Bau A.G., Hamburg-Amerika Linie, Deutsche-Levantische Baumwollgesellschaft, Anatolische Handels und Industrie Gesellschaft, Deutsche Levante Linie ve Atlas Linie'dir²⁹.

Görüldüğü üzere 1914 yılına kadar gelinen süreçte Avrupa oldukça karışmış halde, ortak emellerden pay kopartmak için savaşa hazırlanmaktaydı.

1.1.2.1. General Liman Von Sanders ve Askerî Islahat

General Liman von Sanders, 1911'de generalliğe yükselmiş önemli bir Alman askeridir³⁰. I. Balkan Harbi'nden yenik ve yorgun çıkan Osmanlı Devleti, askerî düzeni yeniden sağlamak ve ıslah etmek için arayışlara girmiştir. Bunun için 1913'te Mahmut Şevket Paşa, Almanya ile görüşmelere başlamıştır. 26 Nisan 1913'te Almanya Büyükelçisi Wangenheim'a yürütmek istedikleri politika programını açıklamıştır. Buna göre askeriye'nin ıslahı için Almanya'dan getirtilecek olan bir heyet ön görülmektedir. Alman tarafı bu görev için 15 Haziran 1913'te General Liman von Sanders'e teklif sunmuştur. Generalin teklifi kabul etmesi üzerine, 27 Ekim 1913'te iki devlet arasında bir mukavele imzalanmıştır. Bu sözleşmenin ana maddeleri şu şekildedir:

²⁸ Paul Rohrbach, **Die Bagdadbahn**, 2.bs., Berlin, Wiegandt&Grieben, 1911, s.7-8.

²⁹ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s.109.

³⁰ General Liman von Sanders geniş bilgi için Bkz.: Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2011.

1. Ordu-yı Osmanînin terakki ve tealisi zımında ıslahat icra edilmek üzere berveçh-i âti mukavele akdedilmiştir:

“General Liman von Sanders beş sene müddetle ordu-yı Osmaninin birinci ferik rütbesiyle ve Hey’et-i İslâhiye Reisi unvanı ve vazifeyle istihdam edilecek işbu müddet zarfında birinci kolordu (İstanbul’daki kolordunun) kumandanı olacaktır. Müşaveçh-i ati meseleler hakkında reyine ehemmiyet verilecek, fakat karar ekseriyet-i araya tabi olacaktır: inzibat, terfî, mükâfat ve tecziye – ıslahat, tensikat, talim ve terbiye – levazimat ve iâşe – sıhhiye, baytariye ve askeri atlar (remonte) – ahz-ı asker, kur’a – seferberlik, istihzarat ve istihkamat, istatistik – demiryolları hututu meselesi, telefon ve telgraf – nakliye, teyyarecilik, balonculuk.

Bundan mâda General Liman von Sanders bilcümle mekâtibi askeriyye ve talebe-i askeriyye kıtaatının ve numune alayı, talimgâh ve hizmet-i askeriyye-i Osmaniyyede bulunan bilcümle ecnebi zabitanın doğrudan doğruya âmiridir.”

2. Beş sene müddetle ordu-yı Osmani için lazım olan ecnebi zabitlerini celb, tâyin ve azletmek selâhiyeti yalnız ona aittir.

3. Paşa rütbesine terfî edecek ümeranın devre-i tedrisiyye ve talimiyyesi, erkân-ı harb seyahatleri, hususî talimler, harp oyunları, onun taht-ı emrinde olan zabitanın harcırahları ve saire için ayrıca senevî 50.000 lira (altın) tahsis olunacaktır.

4. Harbiye nâzırı General Liman von Sander’e berveçh-i âti müsaadatta bulacaktır:

a) Onun emri altında bulunan veyahut müessesât-ı talimiyyede istihdam edilen Osmanlı zabitanı ancak onun rızasıyla diğer bir mevkie tâyin olunabilir.

b) Osmanlı zabitanının beray-ı tahsil Almanya’ya i’zamında bunların intihap ve tâyini yalnız General Liman von Sanders’in rızasıyla olabilecektir.

5. Terfî-i rütbe için yapılacak imtihan programlarını General Liman von Sanders tanzim edecek. Terfî ve imtihan komisyonları âzaları Şûray-ı askerîce seçilecek.

6. General Liman von Sanders’in makamı harbiye nâzırından sonradır. Fakat eğer erkân-ı harbiye-i umumiye reisi General Liman von Sanders’den kıdemli ise o doğrudan doğruya bu reisden sonra gelir.

7. General Liman von Sanders harbiye nâzırını haberdar ederek mâliki Osmaniyyeden kıtaat ve mevaki-i askeriye ve istihkâmiyeyi ve demir yolları ve sair vesait-i nakliye vesaireyi teftiş edebilir. Kendisi “sır” muhafazasını taahhüt eder.

8. General Liman von Sanders erkân-ı harbiye zabitlerinin sevkü’l çeyş, tabiye, iâşe vesairede nazârî olan tahsillerini ikmal ve itmamı deruhte eder.

9. Tecziye hususunda General Liman von Sanders kolordu kumandanı selâhiyetlerine haizdir.

10. Alman ordusu, Avrupa’da bir muharebeye iştiraki halinde Almanya General Liman von Sanders ile yanındaki birkaç veya bilcümle zabitanın mukavelelerini feshettirebilir³¹.

³¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım:1, Ankara, TTK, 1953, s.286-287.

General Liman von Sanders, askerî heyetiyle birlikte 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelmiştir³². Islahat Heyeti 42 kişiden oluşmaktaydı. Savaş başlayınca bu sayı 70'e çıkarılmıştır. Savaşın sonuna kadar bu sayı 800'e ulaşmıştır.

Görüldüğü üzere imzalanan protokole göre Liman von Sanders'e geniş yetki verilmiştir. Kendisi beş yıl süresince Islahat Heyetinin başı ve 1. Kolordunun kumandanı olarak Türkiye'de görev yapacaktı³³. Osmanlı ordusundaki tüm subayların komutanı ve askerî okulları yönetme yetkisine sahip olmuştur. Tüm Türk subayların sevk, idare, iâşe gibi kararlarını alabilecek, Harbiye Nazırından sonraki yetkili makamdı.

I. Dünya Savaşı süresince 1. (Ağustos 1914 – Mart 1915) ve 5. (Mart 1915 – Şubat 1918) Türk Orduları Kumandanlığı ile Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı (Şubat – Ekim 1918) görevini yürütmüştür³⁴.

Heyetin İstanbul'a gelmesi Avrupa'da büyük tepkiyle karşılanmıştır. Rusya, bu kadar geniş yetki ve idareye sahip bir Alman heyetinin İstanbul'da bulunması, ileride İstanbul ve doğu illeri üzerinde hak iddia edebilir endişesini taşımaktaydı. Bu sıkıntısını her mecrada dile getirmesinden ötürü de Almanya ile arasında ciddi gerginlikler yaşanmıştır. İngiltere de bu şikâyetlere katılarak, Almanya'nın hamlesine şiddetle karşı çıkmıştır.

Savaşın başlamasına yakın bir tarihte Liman Von Sanders, Kayzer II. Wilhelm'e gönderdiği bir telgrafta, savaşın başlaması durumunda askerî heyetin ülkelerine geri dönme isteklerini iletmıştır. Ancak Kayzer:

"Kalmalı ve İngiltere'ye karşı savaş ve isyanı tetiklemelisiniz." cevabını göndererek, heyetin amacının ıslahattan fazlası olduğunu belli etmiştir³⁵.

Sanders ve askerî heyeti, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinde de önemli rol oynamıştır³⁶.

³² Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2011, s.7-9.

³³ Veli Yılmaz, **1inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s.46.

³⁴ Wolfdieter Bihl, **Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte Teil I: Ihre Basis in der Orient-Politik und Ihre Aktionen 1914-1917**, Wien, Herman Böhlau Nachf., 1975, s.52.

³⁵ W. Bihl, **a.g.e.**, s.40.

³⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s.276.

1.1.2.2. Propaganda ve Haber Alma Faaliyetleri

Dünyanın hızlı değişimi ve iletişimle bilginin gitgide daha da önem kazanmasıyla Almanya kendisinden uzaktaki topraklarda etkili olabilmenin, etkili bir haber alma ve propaganda yürütmek ile mümkün olabileceğinin farkındaydı. Bu strateji henüz yeni gelişmekte olan bir sistemdi. Etkin yürütülecek propaganda faaliyetleri, Almanya'nın belirlediği savaş stratejilerinin yabancı halklar tarafından daha iyi algılanmasını sağlayacak ve onları etkileyebilecekti³⁷. Gelişen olaylardan Almanya'nın bakış açısıyla haberdar olan halk, Almanya'nın istekleri ve çıkarları doğrultusunda hareket edecekti. Bu yol, Almanya'nın geliştirmiş olduğu bir çeşit psikolojik savaş stratejisiydi. Böylelikle çok sayıda haber alma ajansı açılmıştır. Bu ajanslar haber alıp iletmekle kalmıyor, casusluk ve propaganda faaliyetlerini de çok etkili şekilde yürütmekteydi. Bunları içerisinde en önemlisi Max von Oppenheim'in kurduğu ve yöneticiliğini yaptığı "Nachrichtenstelle für den Orient- NfO"tır (Doğu Haber Alma Dairesi). Bunun dışında bu faaliyetlerin yürütüldüğü diğer önemli kuruluşlar Alman Dışişleri Bakanlığına bağlı çalışan haber alma birimi "Die Nachrichtenabteilung des Auswärtigen Amtes" ile "Die Zentralstelle für Auslandsdienst-ZfA" (Yabancı Servis Merkezi)'tir. Bunun dışında özel kuruluşlar da açılmıştır. "Die Deutsche Überseedienst Transocean GmbH", "Die Balkan-Orient-Film GmbH", "Die Deutsch-Türkische Vereinigung-DTV"dur. Bir de askerî istihbarat kuruluşları vardır. Bunlar Kara Ordusu İstihbarat Birimi, Dışişleri Bakanlığı Askerî Birimi (MAA) ve "Das Bild- und Filmamt-BuFA"dır³⁸.

Oppenheim'in Doğu Haber Alma Ajansı (NfO) İran'da oldukça etkili propaganda faaliyetleri yürütmekteydi. Öyle ki, tarafsız bir duruş sergileyen İranlılar, bir süre sonra "Cihad-ı Ekber'e katılmanın gerekli olduğunu düşünmeye başlamışlardır. NfO, Kafkasya'da yürüttüğü propaganda faaliyetleriyle de Kafkas halklarının ayaklanması ve Rus devrimin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır³⁹.

³⁷ Batılı ülkelerin Birinci Dünya Savaşı öncesi istihbarat faaliyetleri hakkında geniş bilgi için Bkz.: Hasan Köni, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", **Avrasya Dosyası**, C.VIII., S.2, Ankara, ASAM, 2002.

³⁸ Salvador Oberhaus, **Deutsche Propaganda im Orient während des Ersten Weltkrieges**, Düsseldorf, Düsseldorf Heinrich Heine-Universitesi Felsefe Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002, s.6-30.

³⁹ Salvador Oberhaus, **a.g.e.**, s.31-46.

Harita 1.1. 1871-1918 Alman İmparatorluğu sınırları.

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.vox.com/a/world-war-i-maps>

1.2. Osmanlı Devleti

1.2.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ('93 Harbi)

1789 Fransız İhtilali'yle tüm Avrupa'ya yayılan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti içinde de kısa sürede yayılmış ve ciddi sonuçlara neden olmuştur. Milliyetçilik akımı neticesinde Balkanlarda yaşanan savaşlar ve ardından kaybedilen topraklar, ekonomik sıkıntılar, içerde yaşanan olaylar ve tepkiler, Tanzimat ve Islahat fermanları, Meşrutiyetin ilan edilmesi gibi olaylar devletin ciddi anlamda sarsılmasına yol açmıştır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde açılan yarayı kapatmak kolay görünmemektedir.

Sultan II. Abdülhamid Han 31 Ağustos 1876'da tahta geçmiştir. Daha şehzadeliği zamanında kardeşleriyle birlikte 1863'te Mısır'a, 1867'de de Avrupa'ya gitme imkânı bulmuştur⁴⁰. Bu sayede henüz genç yaşta iken batıyı ve batının sarsıcı hegemonyasını yakından tanıma fırsatına erişmiştir. II. Abdülhamid tahta çıktığında devletin iç ve dış siyaseti oldukça çalkantılı bir durumdaydı. Balkanlardan hükümete itiraz sesleri yükselirken, Avrupa ve Rusya'dan da baskılar uygulanmaktaydı. İçerde ise kendilerine Jön Türkler adını veren batıda yetişmiş ve yeni milliyetçilik akımının etkisinde olan bir kesim, devlet yönetimine müdahalede bulunmaktaydı. Bütün bu karışıklığa son vermek için 23 Aralık 1876'da Meşrutiyet ilan edilmiştir. İlk anayasa oluşturulmuş ve ilk parlamento kurulmuştur. Halk ilk defa yönetime katılmış ve anayasaya uygun bir yönetim uygulanmıştır. Kanunlar padişahın seçtiği hükümet tarafından hazırlanmakta, yürütme padişah tarafından gerçekleştirilmekteydi. İlk oluşturulan meclis dört ay çalıştıktan sonra 28 Haziran 1877'de dağılmıştır. Ancak yürürlükte olan anayasa gereği tekrar seçim yapılmış ve yeni meclis 13 Aralık 1877'de vazifeye başlamıştır⁴¹.

Devlet içinde bu karışıklıklar yaşanırken diğer taraftan dış baskılar da devam etmekteydi. Rusya, sözde Hristiyan haklarını korumak için Balkanlarda bulunan Slav halkları ayaklanmaya teşvik etmiştir. 1876'da yaşanan Bulgar isyanında, Bulgarların katledildiğini öne sürerek Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. 23 Aralık 1876'da Avrupa devletlerinin de katılımıyla İstanbul'da düzenlenen konferansta Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ile Karadağ'a toprak vermesi ve Bulgaristan'da da iki eyalet olmak üzere muhtariyet kurulmasına karar verilmiştir. Osmanlı Devleti alınan kararları reddetmiştir. Rusya da Avrupa devletlerinin hukukunu müdafaa etme kılıfıyla 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir⁴². Rumi takvime göre 1293 yılına denk gelen savaş bu sebeple *93 Harbi* olarak da bilinmektedir.

⁴⁰ Erhan Afyoncu, **Herkes İçin Kısa Osmanlı Tarihi (1302-1922)**, İstanbul, Yeditepe yay., 2017, s.257.

⁴¹ E. Afyoncu, **a.g.e.**, s.258.

⁴² Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", **DİA**, C.IX., İstanbul, 1994, s.498.

Ruslarla savaş Tuna Nehri boyunca ve Doğu Anadolu'da olmak üzere iki cephede gerçekleşmiştir. Rusya, Romanya Prensliği'nden de kuvvet alarak Balkanlar üzerinden hızla Dobruca ve Bükreş üzerinden Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamıştır. Art arda gelen başarı haberleri İstanbul'da korkuyla karşılanmıştır. Osman Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri karşı taarruza geçerek mücadele etmiştir. Rusların geri püskürtülmesiyle savaş Plevne'de tıkanmıştır. Rus Çarı II. Aleksandr Romanya'dan acil yardım talep etmiştir. Ancak ortaklaşa saldırılarında da istedikleri başarıyı elde edememişlerdir⁴³. Aralık 1877'de Rusya yeni bir askerî takviye ile tekrar Osmanlı askerlerine saldırıya geçmiştir. Yapılan çetin savaş ve ağır kış şartları sonucu Plevne düşmüştür. Plevne'nin düşmesinden güç alan Sırbistan da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Rusların Edirne üzerine yürümeye başlaması Edirne Valisi Eyüp Paşa'yı korkutmuş ve şehri savunmadan geri çekilmiştir. Ruslar 20 Ocak 1878'de Edirne şehrini teslim almıştır.

Diğer taraftan Doğu Anadolu'da Ruslar üç koldan ilerlemekteydi. Kars, Doğubayazıt ve Ardahan üzerinden saldırılar düzenleyerek Erzurum'a kadar gelmişlerdir. Erzurum'da büyük bir mukavemetle karşılaşınca bu sefer Kars'a yönelip burası ele geçirilmiştir. Aziziye tabyalarında Nene Hatun'un düşmana karşı ayaklandığı halkın büyük bir direnişiyle karşılaşmışlardır⁴⁴.

Özellikle Edirne'nin Rusların eline geçmesinden sonra Abdülhamid Han Rus Çarı'ndan mütareke talebinde bulunmuştur. 31 Ocak 1878 tarihinde imzalanan Edirne Mütarekesi'yle savaş sona ermiştir. Ardından yapılan uzun müzakereler sonucunda 3 Mart 1878'de İstanbul Yeşilköy'de *Ayestefanos Antlaşması* imzalanmıştır. Bu antlaşmayla daha önce İstanbul Konferansı'nda dayatılan maddeler kabul edilmiştir. Böylece Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını elde edebilecekti. Tuna boylarından Akdeniz bölgesine kadar ise büyük bir Bulgaristan Prensliği kurulacaktı. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da Arnavutluk, Bosna Hersek ve Trakya toprakları geriye kalmıştır. Doğuda da Ardahan, Artvin, Kars, Doğubayazıt, Eleşkirt ve Batum Rusya'ya bırakılmıştır. Boğazlar da tüm geçişlere açık olacaktı. Rusya'nın Balkanlar'da egemen hale gelmesi diğer Avrupa devletlerinde huzursuzluk yaratmıştır. 13 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde antlaşmanın maddeleri yeniden ele alınmıştır. Buna göre Balkanlar'da ilaveten çeşitli düzenlemeler yapılmış, doğuda Kars, Ardahan ve Batum Ruslar'a verilmiştir⁴⁵.

1847 yılında İran ile sınır meseleleri hususunda Erzurum Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren başlayıp, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar geçen

⁴³ M. Aydın, **a.g.m.**, s.498.

⁴⁴ M. Aydın, **a.g.m.** s. 499.

⁴⁵ Emir Şekip Arslan, **Bir Arap Aydınım Gözüyle Osmanlı Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları**, Çev. Selda Meydan, Ahmet Meydan, İstanbul, Çatı Kitapları, 2005, s.253.

süre içerisinde Kotur'un durumu hep tartışma konusu olmuştur⁴⁶. Van'ın doğusunda bulunan Kotur bölgesinin kimin sınırları dâhilinde olduğu konusu, yapılan antlaşmalara rağmen büyük sıkıntılar yaratmaktaydı. 1848'de Nasıreddin Şah'ın İran yönetimini eline almış olmasına rağmen, büyük siyasi boşluklar ve bu boşluklardan yararlanmak isteyenler vardı. Sâlâr İsyanı'nın çıkmasından istifade eden Osmanlı Devleti, isyanı bastırmak üzere Kotur'a girmiştir⁴⁷. İran bu duruma karşı çıkmaktaydı ancak tek başına bir çözüme ulaşamaması üzerine İngiltere ve Rusya'dan yardım istemiştir. Her fırsatı değerlendirmeye çalışan İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne bölgeyi İran'a bırakması için büyük baskı yapmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Kotur'u bırakmak istememesine rağmen, 1877-1878'de Rusya ile girdiği savaştan mağlup çıkması üzerine, 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın altmışıncı maddesiyle Kotur İran'a bırakılmıştır⁴⁸. Bölgenin arazi üzerinde araştırmasını yapmak ve sınırlarını belirlemek üzere kurulan Rus ve İngiliz komisyonuna, bir ferman ile Osmanlı askerî üyeleri de atanmıştır. Bu görev için Miralay Cevad Bey komisyon başkanı olmak üzere, Binbaşı Danyal Bey ve Kolağası Şerafeddin Efendi uygun görülmüştür⁴⁹. Kotur havalisi, Birinci Dünya Savaşı zamanında Ruslar'ın kolayca sınırı geçip Osmanlı Ordusu ile çatıştığı yerlerden birisi olmuştur⁵⁰.

Diğer taraftan Abdülhamid Han, Rusya yenilgisinin sorumlusu olmakla suçlandığından dolayı Meclis-i Mebusan'ı süresiz olmak üzere kapatmış ve idare yine padişaha geçmiştir. Abdülhamid Han'ın devletin yönetimini şahsi idaresine aldığı bu yıllarda kendisine karşı olan muhalif grup, kendilerince bu yönetim sürecini "Devr-i İstibdâd" olarak adlandırmışlardır⁵¹. Osmanlı Devleti'nde meclisin kapatılmış olması Almanya ve Rusya'yı memnun etmiş hatta işine gelmiştir. Rusya'da muhalefet yapan solcu gruplar Çar'a Osmanlı Devleti'nin bile bir meclisle yönetiliyor olmasını örnek gösterip baskı uygulamaktaydı⁵².

1908 yılına gelindiğinde II. Abdülhamid Han'ın saltanatı otuz ikinci senesini doldurmuştur. Geçen bu süre içinde kendisine muhalif olanlardan oluşan ve kendilerini aydın olarak nitelendiren Jön Türkler'in başını çektiği bir grup, 1890'da padişah rejimine karşı olarak "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Bu cemiyet batı ülkeleri, bilhassa İngiltere ve Fransa tarafından desteklenmekteydi⁵³.

⁴⁶ Kotur'un Osmanlı Devleti ve İran arasındaki jeopolitik önemi ve meseleleri hakkında geniş bilgi için Bkz.: Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", **Turkish Studies**, C.X., S.5, Ankara, 2015.

⁴⁷ Melike Sarıkcıoğlu, **Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)**, Ankara, TTK, 2013, s.125-127.

⁴⁸ Sıtkı Uluerler, "Berlin Antlaşması'na Göre Kotur'un Sınırları Meselesi", **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.VIII., S.16, Bingöl, 2018, s.154.

⁴⁹ **Arşiv Belgelerinde Osmanlı İran İlişkileri**, yay. kom.: Mustafa Budak v.d., Y.A.RES,19/41, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi yay., 2010, s.190-193.

⁵⁰ Ali Satan, **100 Soruda 1. Dünya Savaşı**, İstanbul, Rumuz yay., 2014, s.191.

⁵¹ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi: Siyasi Tarih 1**, 3.bs., İstanbul, Ötüken, 2011, s.528.

⁵² Y. Öztuna, **a.g.e.**, s.529.

⁵³ Mehmet Burak Durdu, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", **OTAM**, S.XXIV, Ankara, 2003, s.291.

23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe girmiştir. Meclis-i Mebusan’da İttihatçıların üstünlüğü vardı. Devlet, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki başlı bir yönetimle yönetilmekteydi. Ancak bir süre sonra halk, büyük bir istekle seçilip meclise getirilen İttihatçıların beklentilerini karşılayamadıklarını görmüştür. İttihatçıların kendi içlerinde bile fikir ayrılıkları baş göstermiştir. II. Meşrutiyet döneminin getirdiği özgürlük ortamında hükümete karşı muhalif yayın yapan gazete dergi sayısında da artış olmuştur. Kıbrıslı Derviş Vahdeti adında birinin çıkardığı *Volkan Gazetesi* ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti dinin elden gittiği söylentilerini yaymaya başlayarak şeriat çağrılarını yapmaktaydı⁵⁴.

II. Abdülhamid Han’a bağlı olan Birinci Ordu kuvvetleri, ordunun tamamından daha üstün niteliklere sahipti. Gerek askerleri, gerekse teçhizatı oldukça kuvvetliydi. Üçüncü Ordu içindeki askerler bu durumdan çok rahatsızlık duymaktaydı. Üçüncü Ordu’nun Selanik’te bulunan avcı taburları, “hürriyet ve meşrutiyeti” korumak üzere İstanbul’a getirtilmiştir⁵⁵.

Avcı Taburuna bağlı askerler, subaylarına aldırış etmeden şeriat yanlısı kışkırtıcılarla birlikte 13 Nisan 1909’da (31 Mart) Meclis-i Mebusan’ın önünde toplanmışlardır. Meclisin kapatılmasını, bazı milletvekillerinin uzaklaştırılmasını ve görevden alınan Alaylı subayların tekrar orduya alınmasını şart koşmaktaydılar. Bu irticai hareketin bastırılması sonucunda hükümet istifa edip meclis kapatılmıştır. II. Abdülhamid Han tekrar kontrolü ele geçirmiştir. İsyancıların oluşturduğu yeni bir hükümet kurulmuştur. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Partisi Selanik’te hazırladığı Hareket Ordusu’nu İstanbul’a göndermiştir. Hareket Ordusu’nun yüksek komutanı Mahmut Şevket Paşa, komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa ve kurmay başkanı da Kolağası Mustafa Kemal idi⁵⁶. Şeriatçı isyancılar yakalanıp Divan-ı Harp’te yargılandı ve idam cezasına çarptırılmıştır.

31 Mart olayında müdahil olmamasına rağmen sorumlu tutulan II. Abdülhamid Han tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşat getirilmiştir. Abdülhamid Han aynı gece 38 kişilik maiyetiyle birlikte Selanik’e gönderilmiştir. Burada kendisine tahsis edilen Alatini Köşkü’nde ömrünün kalan kısmını geçirmiştir. Hanedana ait hiçbir eşyayı yanına almasına izin verilmemiştir. Toprak, para, altın ve tahvillerine el konulup paylaşılmıştır⁵⁷.

II. Abdülhamid dönemi, yaşanan siyasi çalkantıların yanı sıra, birçok yeniliğin de getirildiği önemli bir zaman dilimi olmuştur. 1900 yılında Darülfünun açılarak, gerçek bir üniversite eğitimi başlatılmıştır. Her şehir yeniden imar edilerek yaşam

⁵⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C.IV, Ankara, TTK, 1996, s.75.

⁵⁵ Y. Öztuna, **a.g.e.**, s.579-580.

⁵⁶ E. Z. Karal, **a.g.e.**, s.98.

⁵⁷ Y. Öztuna, **a.g.e.**, s.582-583.

kaliteli hale getirilmiştir. Hastane, okul, yol yapımına ağırlık verilmiş ve halkın tasarrufuna sunulmuştur. Ticaret, sanayi ve ziraatta atılımlar yapılmış ve Hicaz Demiryolu bu dönemde inşa edilmiştir.

Burada II. Meşrutiyet'in önemine ve getirdiklerine de kısaca değinmek yerinde olur. Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesi halkta büyük bir heyecan yaratmıştır. Fikir hayatı gelişmek için yeniden zemin kazanmıştır. Uzun zaman istediği gibi yayınlar yapamayan gazete ve dergiler yeniden basılmaya başlanmış ve sayıları kısa sürede hızla çoğalmıştır. Bu yayınların halk üzerinde de hiç şüphesiz önemli etkileri olmuştur.

Özellikle Sultan Abdülhamid Han döneminde devlet yönetiminde şeriatı esas almak öncelik kazanmıştır. Hilafet, sömürge durumdaki Müslüman halkları birleştirip emperyalist güçlere karşı direnişe çağırarak için çok önemli bir makam halini almıştır. Kurulan hükümetlerde şeyhülislam da yerini almış ve önemli görevler yerine getirmiştir. İslamcılık akımı çok fazla değer ve ilgi görmüş bir inanç akımı olmuştur. Devlet olarak İslam dininin benimsenmiş olması hiç şüphesiz bunun temelini oluşturmaktaydı. Bu ilkeyi kendisine esas edinmiş ve uğrunda emek sarf etmiş önemli isimler olmuştur. Prens Mehmet Sait Halim Paşa, Mehmet Akif, Babanzade Ahmet Naim, Şemsettin (Günaltay) Bey, İslamcılığın öncülüğünü yapmıştır⁵⁸. Devlet yönetiminde şeriatçılığın esas alınmasının yanı sıra, Müslüman veya Türk olmayan tebaanın da *tek bir halk ve bütün olma* anlayışıyla Osmanlılık ideolojisi gelişmiştir. Bu hareket batılılaşma ve gelişme anlamında atılan çok önemli bir adımdır. Avrupalı eğitim standartları araştırılarak, bu öğrenimin Osmanlı topraklarında da verilmesi için çalışmalar yapılmıştır. İdadi mekteplerinde özellikle Fransız dilinin öğretilmesi, Fransız ekolünün benimsenmesini de beraberinde getirmiştir. 1789 Fransız İhtilali'nin etkisiyle yayılan milliyetçilik akımları, bu topraklarda kendisini *Türkçülük* olarak göstermiştir⁵⁹. Türkçülük akımının en önemli temsilcisi Ziya Gökalp olmuştur⁶⁰. Gökalp, İttihat ve Terakki Partisi'nin en yüksek organı olan Merkez-i Umumi'nin üyesi olup, partinin de en yüksek düşünce gücünü oluşturmaktaydı⁶¹. Türkçüler, *Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim* felsefesini kendilerine ilke edinmişlerdir. Türkçülük ideolojisiyle birlikte gelişen Turancılık da Dünya Türklerinin birleşmesi fikrini yaratmıştır. Bu ideolojinin tesiriyle yetişen İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu, Ömer Seyfettin, Cenap Şahabettin, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Köprülüzade Mehmet Fuat, Kazım Naim (Duru) gibi çok önemli fikir adamları, yetiştikleri dönem ve yerlerde önemli işler

⁵⁸ Mustafa Görüryılmaz, **Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler 1918**, İstanbul, Babıali Kültür yay., 2015, s.20.

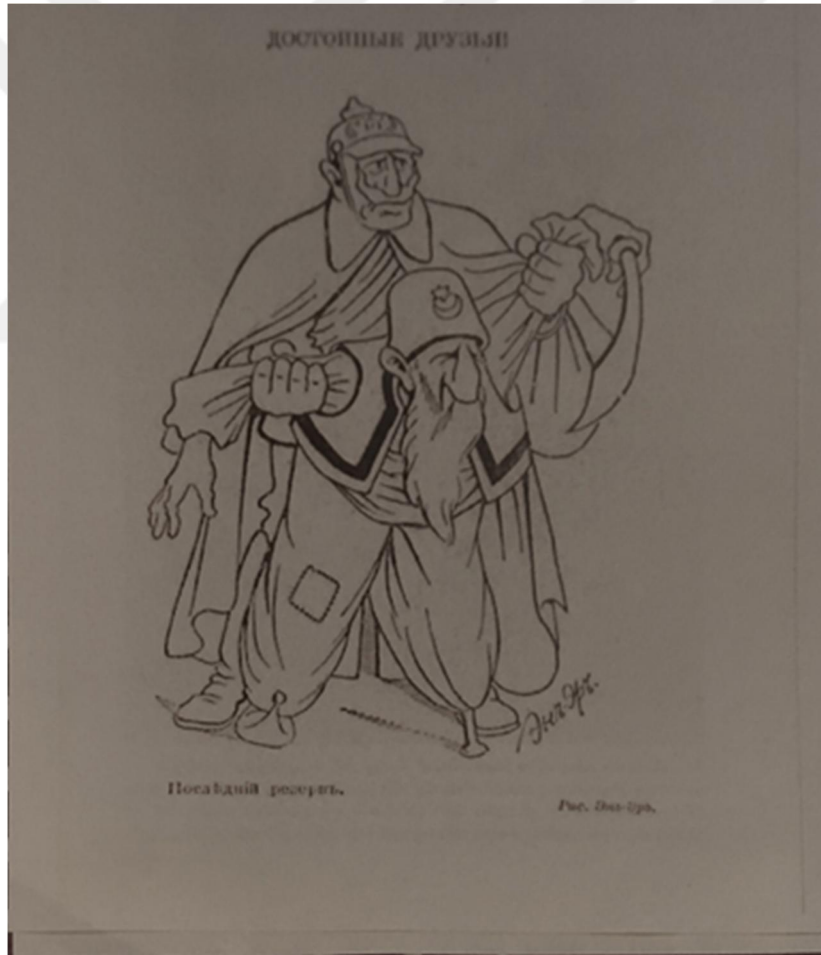
⁵⁹ Türklerde Milliyetçilik hareketinin oluşumu ve gelişimi hakkında geniş bilgi için Bkz.: Alaattin Uca, "Türk Toplumunda Milliyet ve Milliyetçilik Fikrinin Tarihi Gelişimi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.6, Erzurum, Atatürk Üniversitesi yay., 1996.

⁶⁰ Ziya Gökalp ve Türkçülük düşüncesi ile ilgili geniş bilgi için Bkz.: Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, yay. haz. Mehmet Kaplan, Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 1976.

⁶¹ M. Görüryılmaz, **a.g.e.**, s.20.

yapmışlardır⁶². Kurulan Türk Yurdu Derneği, kendilerinden sonra gelecek diğer Turan Türkçü fikir adamları için adeta bir temel oluşturmuştur⁶³. Osmanlı topraklarında oluşan bu fikir akımı, Kafkasya’da yaşayan Türk halklarında da etkisini göstermiştir. Çok sayıda fikir adamı, Rus hâkimiyetinden kurtulup kendi millî kimliğini yaşamak ve yaşatmak için önemli çalışmalar yürütmüştür. Özellikle Azerbaycan’da bu çalışmaların çok ileri olduğunu görmek mümkündür. İleride Zeki Velidi Togan, Mehmet Emin Resulzade, Sultan Galiyev gibi büyük isimler vatanlarının bağımsızlıkları için yapacakları mücadeleler ile tanınacaktır.

Resim 1.2. Hasta Adam.

Kaynak: Alfina Sibgatullina, “I. Dünya Savaşı Dönemi Rus Mizah ve Karikatüründe Osmanlı İmajı”. 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu, Yay. Haz.: Merve Uğur, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.533-560.

⁶² M. Görüryılmaz, **a.g.e.**, s.21.

⁶³ H. İnalçık, **a.g.e.**, s.308-309.

1.2.2. Trablusgarp Savaşı

İkinci Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesinden sonra yerine geçen Sultan V. Mehmet Reşat, görünüşte hâkimiyetin sahibi olsa da, asıl yönetim İttihat ve Terakkicilerin elindeydi. Anayasaya göre yürütmeyi sadrazam sağlamaktaydı. Padişah, sadrazamı tayin etme yetkisine sahip olduğu halde, icradan sorumlu değildi. Hanedan yönetimi artık eski gücünü yitirmişti. Devletin sarsıntılı dönemi V. Mehmet döneminde de artarak devam etmiştir. Kriz anlarını iyi yönetemeyen hükümetler, dokuz yıllık iktidar süresince on kez istifa edip yeniden kurulmuştur⁶⁴.

İngiltere ve Fransa'nın sömürgeci politikalarında oldukça ileriydiler. Dünyanın birçok yerindeki toprakları kendilerine bağlamışlardır. Almanya ile İtalya ise bu duruma biraz uzak kalmıştır. İtalya, Osmanlı Devleti'ne ait Libya topraklarını elde etmeyi arzulamaktaydı. 29 Eylül 1911'de Osmanlı Hükümeti'ne ultimatom vererek Trablusgarp'ta savaş başlatmıştır. Trablus ve Bingazi'ye asker çıkararak işgal etmiştir. Sahilin büyük bir kısmını ele geçirse de içeriye doğru ilerleyemiyordu. Üç önemli Osmanlı subayı derhal bölgeye gönderilmiştir: Binbaşı Enver Bey, Binbaşı Fethi Bey ve Kolağası Mustafa Kemal Bey⁶⁵. Libya'yı tam olarak ele geçiremeyen İtalya; Rodos, On İki Ada ve Çanakkale Boğazı'nı ablukaya almıştır. Zor durumda kalan Osmanlı Hükümeti, bu sırada patlak veren II. Balkan Savaşı sebebiyle daha fazla dayanamamış ve İtalyanlar'la anlaşmak zorunda kalmıştır. 15 Ekim 1912'de imzlanan Uşi Antlaşması'na göre Trablusgarp İtalyanlar'ın eline geçmiştir⁶⁶.

1.2.3. Balkan Savaşı

XIX. yüzyılın sonlarından beri süregelen Balkanlar'daki toprak paylaşımı sorunu, XX. yüzyıla gelindiğinde de devam etmekteydi. Yapılmış olan savaşlar ve imzalanan antlaşmalar her seferinde bir başka devleti memnun bırakmamaktaydı. Rusya, Osmanlı Devleti'ne Balkanlar'da savaş çıkmasına müsaade etmeyeceği yönünde güvence verirken; diğer taraftan Balkan Devletleri'yle Osmanlı toprakları aleyhinde görüşmeler yapmaktaydı. Balkan Savaşı iki safhada oluşup gerçekleşmiştir. Birincisi Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı savaştır. Mart 1912'de Bulgaristan ve Yunanistan, Ağustos'ta Karadağ ve Bulgaristan, Ekim'de Karadağ ve Sırbistan kendi aralarında gizli antlaşmalar imzalamıştır⁶⁷. Osmanlı Devleti'nin bu antlaşmalardan hiç haberi olmamıştır. Rusya'nın savaş olmayacak vaadine kanan Osmanlı Devleti, daha önce Balkan topraklarında bulunan 120 tabur askerini terhis etmiş, subaylarını emekliye sevk etmiştir.

⁶⁴ Cevdet Küçük, "Mehmed V", *DİA*, C.XXVIII., Ankara, 2003, s.418.

⁶⁵ Yılmaz Öztuna, *a.g.e.*, s.597.

⁶⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.286.

⁶⁷ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı", *DİA*, C.V, İstanbul, 1992, s.23.

8 Ekim 1912'de Karadağ, 18 Ekim'de Bulgaristan ve Sırbistan, ardından da Yunanistan Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir.

Bulgarlar Edirne ve Kırklareli'ni geçip Çatalca'ya kadar ilerlemiştir. Yunanlılar, Bozcaada ve Limni'yi alıp Çanakkale Boğazı'na kadar gelmiştir. Sırlar, Bulgarlar'la birleşip Üsküp, Manastır ve Prizren'i ele geçirmiştir. Bundan güç alan Yunan ordusu Selanik üzerine yürümüştür. Burada bulunan Tahsin Paşa, 35.000 kişilik ordusu ile şehri Yunanlılar'a teslim etmiştir. Çok sıkıntılı bir durumda kalan Osmanlı Devleti, yeniden başlatılan Londra Konferansı'nda kendilerine sunulan şartları kabul etmek zorunda kalmıştır. 30 Mart 1913'te Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında imzalan antlaşmayla Edirne, Trakya ve Dedeağaç Bulgaristan'a; Selanik, Güney Makedonya ve Girit Yunanistan'a; Kuzey ve Orta Makedonya Sırbistan'a; Silistre Romanya'ya verilmiştir⁶⁸.

Londra Antlaşması, Bulgaristan lehine bir antlaşma olmuştur. Bulgaristan'ın elde ettiği topraklar diğer Balkan ülkelerini rahatsız etmekteydi. Romanya Birinci Balkan Savaşı'na katılmamıştı ancak Bulgaristan'ın fazla genişlemesi ve güçlenmesinden endişe duymaktaydı. Sırbistan ve Yunanistan da yapılan paylaşımdan memnun kalmamıştır. Haziran 1913'te Yunanistan'la, Bulgaristan'ı Makedonya'dan atmak için ittifak yapmıştır⁶⁹.

Haziran 1913'te Bulgaristan, Makedonya topraklarının tamamını ele geçirmek için 29-30 Haziran'da Sırbistan ve Yunanistan'a savaş açmıştır. Böylece İkinci Balkan Savaşı başlamıştır. Ancak daha öncesinden hazır olan Sırlar ve Yunanlılar karşı taarruza geçmiştir. Bu sırada Romenler de Sofya'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Bulgaristan artarda yaşadığı saldırılarla sarsılmıştır. Balkanlar'da aniden ortaya çıkan bu karışıklıktan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti, Enver Bey komutasındaki askerî birlikle Edirne'yi Bulgar işgalinden kurtarmıştır.

42 gün süren İkinci Balkan Savaşı'nın sonunda bir dizi antlaşmalar imzalanmıştır. 10 Ağustos 1913'te Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ile Bulgaristan arasında Bükreş Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Bulgaristan, Silistre dahil Güney Dobruca'yı Romanya'ya bırakmıştır. Manastır, Istip, Üsküp ve Priştine Sırbistan'a verilmiştir. Yunanistan, Güney Makedonya'nın büyük bir kısmı ile Selanik, Drama ve Kavala'yı almıştır⁷⁰.

29 Eylül 1913'te Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul Antlaşması'yla Doğu Trakya Türklere bırakılmış ve Meriç Nehri sınır olarak kabul edilmiştir.

⁶⁸ Cevdet Küçük, **a.g.e.**, s.24.

⁶⁹ Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XIII, Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.301.

⁷⁰ A. Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.302.

14 Kasım 1913'te Yunanistan ile imzalanan Atina Antlaşması'na göre yine Meriç Nehri sınır olarak kabul edilmiş, Yanya, Selanik ve Girit Yunanistan'a bırakılmıştır.

13 Mart 1914'te Sırbistan ile İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, iki devlet arasında ortak sınırimız bulunmadığından, yalnızca bir barış akdi mahiyetinde olup, o topraklarda yaşayan Türklerin statüsünü korumayı amaçlamaktadır.

Ancak yapılan antlaşmalara rağmen Balkanlar'da kaybedilen topraklarda yaşamaya devam eden Türklere yapılan zulüm ve eziyetler son bulmamıştır.

Bütün bu savaşlar esnasında Osmanlı Devleti içinde de çekişmeler devam etmekteydi. Birinci Balkan Savaşı'nın ağır sonuçları sebebiyle Kamil Paşa Hükümeti'ne karşı bir hoşnutsuzluk oluşmuştur. İttihatçılar, kendi isteklerinin yerine gelmemesinden de pek memnun değildi. Enver Bey önderliğinde bir grup 23 Ocak 1913'te Bab-ı Ali'de bulunan sadaret dairesine baskın düzenlenmiştir. Harbiye Nazırı Nazım Paşa şehit edilmiştir. Kamil Paşa hükümeti istifa ettirilmiştir. Sultan Reşat'tan zorla alınan irade ile Mahmut Şevket Paşa'nın hükümet kurması sağlanmıştır. Tarihe Bab-ı Ali Baskını olarak geçen olay, Osmanlı Devleti içinde yapılmış ilk hükümet darbesi olmuştur. Ancak Mahmut Şevket Paşa da 11 Haziran 1913'te Hürriyet ve İtilafçı muhaliflerin düzenlediği suikast ile öldürülmüş ve yerine İttihatçı olan Said Halim Paşa gelmiştir⁷¹.

Yeni hükümetin kurulmasıyla İttihat ve Terakki yanlıları devletin yönetiminde yine söz sahibi olmuştur. Sadrazamlık makamına getirilen Said Halim Paşa, Hariciye nazırlığı görevini de üstlenmiştir. Ancak yönetimi asıl elinde bulunduran Cemal Bey, Talat Bey ve Enver Bey'in sözü geçmekteydi. Enver Bey Kayser Wilhelm'in üstün gücüne kesin olarak inanmış bir Alman yanlısıydı. Bunda bir süre askerî ataşe olarak Berlin'de bulunmuş olmasının da önemli bir payı vardır. Yeni hükümetin göreve gelmesiyle, albay rütbesi dahi bulunmadan tümgeneralliğe yükselmiş ve ordunun Harbiye nazırı olmuştur. Dindar olmakla birlikte aşırı bir Türk milliyetçisi idi. Talat Bey tam bir İttihat ve Terakki sevdalıdır. Enver Bey gibi o da tam bir millî bilince sahip Alman yanlısıydı. Cemal Bey'in düşünceleri diğerlerinden biraz ayrılmaktaydı. Kendisi Almanya'dan ziyade, Fransız ekolüne hayranlık duymaktaydı. Çıkabilecek bir savaşta Fransa ve İngiltere'nin başarılı olacağına inanmaktaydı. Ancak bu devletlerin Osmanlı Devleti'nin yanında değil de karşısında durması ve toprakları üzerinde emelleri olmasından dolayı mecburen Almanya'ya yanaşmaya sebep olmaktaydı. Cemal Bey, Enver Bey ile yaşadığı bazı fikir ayrılıklarından dolayı Bahriye nazırı olarak Şam'da görevine devam etmiştir⁷².

⁷¹ E. Afyoncu, **a.g.e.**, s.270.

⁷² Y. Öztuna, **a.g.e.**, s.610-611.

1914 yazına gelindiğinde dünyada ortalık iyice karışmıştır. 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Arşidük Ferdinand ve eşi Sophie Chotek'i genç Sırp milliyetçisinin suikastı ile Saraybosna'da öldürülmesi büyük savaşı ateşlemiştir. 28 Temmuz'da Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a savaş açmıştır. Ertesi gün Rusya ülkesinde seferberlik ilan etmiştir. Bu durum Almanya'yı rahatsız etmiş ve 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta da Fransa'ya savaş ilân etmiştir. 5 Ağustos'ta İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilân etmesiyle birlikte İtilaf ve İttifak devletleri arasında sonuçları günümüzde hâlâ yaşanmakta olan, tarihin en büyük ve yıkıcı ilk savaş başlamış oldu.

Bütün bu olaylar hızla gelişirken Osmanlı Devleti de Fransa ve İngiltere'nin yanında kendisine yer bulamaya çalışmaktaydı. Fransa'da bulunan Cemal Paşa ittifak teklifi yapmış, ancak teklifi geri çevrilmiştir. İngiltere de müttefik olduğu Rusya'nın bunu kabul etmeyeceğini ileri sürerek Osmanlı Devleti'ni reddetmiştir. İtilaf devletlerinden istenilen sonuç elde edilemeyince Enver Paşa Almanya ile görüşmelere başlamıştır. Hızlandırılan görüşmeler neticesinde 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da Almanya ile bir ittifak antlaşması imzalanmıştır⁷³. Osmanlı Devleti adına antlaşmayı Said Halim Paşa, Almanya adına da Alman Büyükelçisi Baron Wangenheim imzalamıştır. Sadrazamın Yeniköy'deki yalısında imzalanan antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ve Almanya, Avusturya-Sırbistan savaşına tarafsız kalacak; Rusya, Almanya'ya karşı bir saldırı hareketinde bulunursa Osmanlı da savaşa girecek, Osmanlı Devleti'ne herhangi bir saldırı olursa da Almanya Osmanlı'ya yardım edecekti.

Dünya büyük bir savaşa girmişken, Osmanlı Devleti hem içerde hem dışarda tam bir karmaşıklığın ortasında kalmıştır. Bir yandan devlet içindeki iç çekişmeler ve hesaplaşmalar devam etmekteydi. Başlayan savaş Osmanlı'yı tamamen yok etme planları üzerine kurulmaktayken, Osmanlı Devleti'nin bu savaşta nasıl bir strateji izleyeceği belirsizliğini korumaktaydı.

Bu aşamada Osmanlı Devleti ve İran münasebetlerine değinmek yerinde olur. Tarihte bu iki devlet arasında çekişmeler ve savaşlarla dolu bir ilişki olduğu görülmektedir. XIX. yüzyılda bu çekişme belirli bir çerçevede sürmüştür. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki mezhep farklılığı, sınırlarda yaşanan sorunlar, Kafkasya'daki toprak mücadelesi bu ana çerçeveyi teşkil etmektedir. Aslında Osmanlı Devleti İran'ı bariz bir düşman olarak görmekten çok, Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki nüfuzundan çekinmekteydi. Kendi yönetimini emperyalist güçlere kaptırmış bir devlet, Osmanlı için büyük bir tehlike olabilirdi⁷⁴. Birinci Dünya Savaşı'na kadar iki ülke arasındaki sınırda yaşayan aşiretler, hududu dikkate almayıp istedikleri gibi hareket edebilmekteydi. Irak topraklarının da Osmanlı Devleti'ne dâhil

⁷³ E. Afyoncu, **a.g.e.**, 270.

⁷⁴ Gökhan Çetinsaya, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı-İran İlişkileri", **Kök Araştırmalar: Osmanlı Özel Sayısı**, Ankara, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2000, s.11.

olması, sınırın uzunluğunu ve problemin büyüklüğünü arttırmaktaydı. 1877’de Sultan Abdülhamid Han, İran Hükümdarı Nasireddin Şah’a bir mektup göndererek iki devlet arasındaki dostluğun güçlendirilmesi ve sınırlarda meydana gelen olayların barış yoluyla çözümlenmesi gerektiğini bildirmiştir⁷⁵. İmzalanan antlaşmalar da bu sorunun giderilmesini sağlamamıştır⁷⁶.

Sultan Abdülhamid Han döneminde yaşanan Meşrutiyet hareketleri ve Batılılaşma serüveni İran tarafından yakından takip edilmekte ve kendi inkılapları için örnek alınmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı, İran’ın Batılılaşma yolundaki köprüsü durumundaydı. İran’da yaşayan aydınlar, siyasetler ve ileri gelenler Osmanlı Devleti’nde meydana gelen kültürel ve ideolojik değişimleri kendi ülkelerinde de uygulamak için çalışmalar yapmıştır. Hayata geçirilmeye çalışılan reformlar, basılan gazete ve dergiler bunun en belirgin örneği olmuştur⁷⁷.

Osmanlı Devleti için Ermeni tehdidi de bu dönemde artmaya başlamıştır. Yaşanan sınır sorunu, Ermeni gerillaların da burayı rahatlıkla kullanmalarına olanak sağlamaktaydı. Böylece Doğu Anadolu’da örgütlenmeye başlayan Ermeniler, sınırları kullanarak İran’da yaşayan Ermeniler’den de destek alarak faaliyetlerini sürdürebilmekteydi⁷⁸. İran’da 1906 devrimi sonrasında yaşanan karışıklıkla, Osmanlı güçleri sınırları kontrol altına alıp, Birinci Dünya Savaşı başlarına kadar İran içlerine ilerleme fırsatı elde etmiştir⁷⁹.

Osmanlı Devleti’nin İran’dan savaştan sonra toprak elde etmek gibi bir isteği olmamıştır. Daha çok siyasi ve askerî bakımdan amaçlarını elde etmek için İran’dan yararlanabileceğini düşünmüştür. Bu hem Almanya’nın Afganistan ve Hindistan Müslümanlarını ayaklandırma çabaları için, hem de Azerbaycan ve Kafkaslar’da Osmanlı hâkimiyeti sağlamak için uygulanacak strateji için gerekli görülmüştür⁸⁰.

⁷⁵ Y.PRK.NMH, 1/8, BOA. (s.158-161)

⁷⁶ G. Çetinsaya, **a.g.m.**, s.12. Ayrıca hudutların ihlali hususunda İstanbul’a yapılan bildirimler için bkz.: **Arşiv Belgelerinde Osmanlı- İran.**, BOA, Y.MTV,41-42; Y.PRK.ASK,85/68; Y.A.RES,120/93.

⁷⁷ G. Çetinsaya, **a.g.m.**, s.13.

⁷⁸ G. Çetinsaya, **a.g.m.**, s.14.

⁷⁹ G. Çetinsaya, **a.g.m.**, s.17.

⁸⁰ Mustafa Arıkan, **Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı-İran İlişkileri (1914-1918)**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.31.

1.3. Rusya

1.3.1. 1905 Rus İhtilali

Rusya 1904 yılında Japonya ile Orta Asya'nın hâkimiyeti savaşına girmiştir. Ülkede XX. yüzyılın başından beri bir işçi sıkıntısı ve mali kriz yaşanmaktaydı. Rus halkında devrimci fikirler oluşmaya başlamıştı. Bu fikirleri yaymak ve siyasi bir etki yaratmak için çeşitli dernekler kurulmakta, öğrenci yürüyüşleri düzenlenmekte ve siyasi dersler verilmekteydi⁸¹. İşçiler çok uzun saatler çalıştırılıyor ancak karşılığını alamamaktaydı. Buna kıtlık ve salgın hastalıklar da eklenince genel greve gidilmiştir. Askeriyeye sıçrayan isyanlar sonucu Haziran 1905'te *Potemkin* zırhlısı kısa süreliğine bahriyelilerin kontrolüne bile girmiştir⁸². Artık ülke çapında yayılmaya başlayan grevler kontrolden çıkmıştır. 22 Ocak 1905'te St. Petersburg'da başlayıp "Kanlı Pazar" olarak adlandırılan hareket, kısa sürede ihtilale dönüşmüştür⁸³. İşçiler taleplerini iletmek üzere çara dilekçe iletmek istemiştir. Bunun için II. Nikolay'ın St. Petersburg'da bulunan sarayına doğru yürüyüşe geçilmiştir. Halkın askerlerle karşı karşıya gelmesi sonucu gösteriler kısıma dönüşmüştür. İhtilal, ancak çok sayıda insanın öldürülmesinin ardından bastırılabilmiştir. İsyan sona erse de, grevler ülke çapında devam etmiştir. Bakü, greve en çok katılan şirketlerin bulunduğu şehir olarak ihtilalin merkezlerinden biri olarak sayılmıştır⁸⁴. Kanlı Pazar, Rus işçi direnişi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Hükümetin zoraki olarak yaptığı reformlar da fazla bir işe yaramamıştır. Rusya'nın Eylül 1905'te, Japonlarla yaptığı savaştan da yenilgiyle çıkması Kafkaslar'daki karışıklığın son haddine varmasına sebep olmuştur. Rus kıyıcılığından bıkan halklar teker teker ayaklanıp kendi bağımsızlıklarını kazanma çabasına girmiştir. Yaşadığı ağır yenilgiden sonra kendi topraklarındaki kargaşayı gidermekte yetersiz kalan Rusya, oldukça ciddi bir krize girmiştir. Yaşadığı siyasi çöküş, politik yapısının değişmesine ve farklı bir dış politika izlemesine neden olmuştur. Çar, dış işlerini artık Bakanlar Kuruluyla istişare ederek yürütebilmekteydi⁸⁵. Müslüman Türklerin milliyetçilik hareketleri Osmanlı Devleti tarafından da destek görmekte idi. Bölgede yaşayan diğer halklar da aynı şekilde kendi bağımsızlık çalışmalarına girmiştir. Çarlık hükümeti çözülmenin önüne geçemeyince, halkları birbirine düşürme çabasına girmiştir. Bu hareketiyle de Kafkasya'da o yıllardan bugüne kadar yaşanmakta olan derin düşmanlığın ve acımasız insan katliamının da temelini atmıştır⁸⁶.

⁸¹ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, İstanbul, Selenge yay., 2011, s.327.

⁸² George Vernadsky, **a.g.e.**, s.328.

⁸³ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 5.bs., Ankara, TTK, 2010, s.376-381.

⁸⁴ Nesrin Sarıahmetoğlu, "1905 Rus İhtilali ve Azerbaycan'da Grevler Dönemi", **Toplumsal Tarih**, S.36, İstanbul, 1996, s.42.

⁸⁵ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla Kadar**, Çev. Kezban Acar, İstanbul, İletişim yay., 2011, s.529.

⁸⁶ Reha Yılmaz, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti", **OAKA**, C.III., S.6, İstanbul, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008, s.128.

Osmanlı Devleti, özellikle 1905 İhtilalinden sonra Kafkasya’da yaşayan Müslüman Türkleri tek bir çatı altında toplama arzusundaydı. Rus topraklarında yaşayan Müslüman halklarda da var olan bu arzu, yeni bir uyanışa sebep olmuştur. Özellikle Azerbaycan topraklarında mücadele veren aydınlar tek din, tek dil, tek vatan vurgusu yapmakta; uzun yıllar boyunca zulüm görmüş halkta yeni bir coşkuyu alevlendirmekteydi. Bu başkaldırı, Rusya’ya karşı gelip, haklarını geri kazanma savaşı idi. Ancak Kafkasya Müslümanları yalnızca Rus hükümetine karşı mücadele vermiyordu. Ortak bir sınırı olmadığı halde Osmanlı Devleti’ne karşı gönül bağı bulunan Müslümanlar, Ermeni ve Gürcü halkların engellemelerine de maruz kalmıştır. Birleşmiş bir Müslüman halkı karşısında istemeyen Ermeni ve Gürcüler, özellikle İngiltere’nin kışkırtmalarıyla güç kazanmıştır. Herkes kendi bağımsızlığının mücadelesini vermekte, karşısındakinin güçlenmesine engel olma çabasındaydı. Bir dünya savaşına girilmesi durumunda, Rusya’nın yıkılacağına ve halkların kendi devletlerini kuracağına inanılmaktaydı.

Osmanlı Devleti’nin başlangıçta tarafsız durmasından dolayı, Kafkasya’da bulunan Müslümanlar Almanya’ya, Rusya aleyhinde yardım etme teklifinde bulunmuştur. Ancak Alman dış işleri bunu fazla ciddiye almamıştır. Aksi halde kendi işbirliklerini öneren bu grubun kazanılması için daha fazla çaba gösterirlerdi. Böylece savaş öncesinde Kafkasyalıları kendi kaderleriyle baş başa bırakmıştır⁸⁷.

Ruslar’ın dış siyaseti de aynı derecede karmaşık devam etmiştir. İngiltere’nin gücünden çekinen Rusya, Almanya ile ticari bir yakınlaşma içine girmiştir. Ancak Temmuz 1904’te imzalanan antlaşma Rusya’nın menfaatlerine pek uymamaktaydı. Almanya ayrıca Fransızlar’ın Fas’ta hüküm sürdüğü politikalarına karşılık Rusya’dan burada serbest giriş-çıkış koridoru talep etmiştir. II. Wilhelm ile II. Nikolay Björkö’de bir araya gelerek yeni bir ittifak kurmuştur. Rusya kurmuş olduğu bu ittifakla Fransa ve İngiltere’yi karşısına almış olmaktan da rahatsızlık duymaktaydı. Devam etmekte olan Japon savaşı ve devrim hareketleri Rusya’yı maddi olarak ciddi sıkıntılara sokmuştur. İhtiyaç duyduğu parayı yalnızca Fransa karşılamıştır. Ancak sunduğu yardıma karşılık olarak Rusya’nın Fas’ta Almanlar’a karşı desteğini istemiştir. İyice köşeye sıkışan Rusya, Fransa’nın tarafına geçmek zorunda kalmıştır. Bu durum Almanya ile ilişkileri zedelerken, İngiltere ile yeni bir yakınlaşma sağlamıştır. Japon savaşından yenilgiyle çıkan Rusya Kafkaslar’da etkin kalabilmek için yeni bir strateji belirlemek mecburiyetindeydi. Ağustos 1907’de İngiltere ile imzalanan bir antlaşmayla bunu sağlayabilecekti. Buna göre İngiltere, Afganistan’ın tamamına sahip olurken; İran, Rusya ile İngiltere arasında bölüşülmüştür. Tibet tarafsız bölge olarak kalmıştır. Artık Avrupa’da Almanya, Avusturya ve İtalya’nın oluşturduğu üçlü ittifaka karşı, Rusya, Fransa ve İngiltere’den oluşan üçlü itilaf kurulmuştur⁸⁸.

⁸⁷ Werner Zürer, **Kaukasien, 1918-1921: Der Kampf der Grossmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer**, Düsseldorf, Droste Verlag, 1978, s.12.

⁸⁸ G. Vernadsky, **a.g.e.**, s.334-335.

1.3.2. I. Dünya Savaşı Öncesinde Kafkasya'da Genel Durum

1905'te Rusya'da yaşanan ihtilalin yan etkileri hem Rusya'da hem de Osmanlı Devleti'nde sürmekte idi. Türk basınında her ne kadar ihtilal ile ilgili bir şey yazılmıyorsa da, herkes tarafından yakından takip edilmekteydi. II. Abdülhamid de durumu endişeyle izlemekte ve kendisine yönelik benzer bir durumun meydana gelmesinden çekinmekte idi. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıları ve Balkanlar'da başlattıkları ayaklanmalar neticesinde II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Rusya, Osmanlı Devleti içinde yaşanacak bir iç karışıklığı kendi lehine çevirmek ve boğazlar üzerindeki egemenliği eline geçirmek için fırsat kollamaktaydı. Kendi içinde yaşanan karışıklıklar her an yeni bir kıvılcım ateşleyebilirdi. Bu sebeple Osmanlı Devleti üzerine yapılacak bir hamlenin iyi gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kendisinden yana olduğunu belirten İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmeler ve ilgili Rus makamların gerçekleştirdiği müzakereler sonucunda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tek başına bir savaşa girmemesi, girilecekse de müttefiki olan devletlerle yapılması kararlaştırılmıştır⁸⁹. Ancak Çar II. Nikola, kendi müttefiklerinden de habersiz olarak İstanbul Boğazı'nı ele geçirmek için hazırlıklara gizlice devam etmiştir. İhtilalin vermiş olduğu güç kaybından dolayı yeniden toparlanıncaya kadar boğazların Türklerin elinde tutulmasına yardımcı olmak ve bu süreçte Karadeniz'e güçlü bir donanma çıkarmak yeni hedef olarak belirlenmişti⁹⁰.

Kafkasya'da çok çeşitli halklar bir arada yaşamaktaydı. Bunlar Çeçenler, Dağıstanlılar, Çerkezler, Gürcüler, Kürtler, Kafkas Türkleri ve İranlılar'dır. Bu halkları birleştiren en önemli unsur Şii ya da Sünni ayrımı yapmaksızın Müslüman olmaları ve Panislamist bir hareket altında birleşebilecek olmalarıydı. Gerçekten bu harekete katılıp bütünleşmeleri halinde de bölgede ciddi bir güç oluşturabilirlerdi. Bu gücü toparlayabilecek makam da halife olan Osmanlı sultanıydı⁹¹.

1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları'nın imzalanmasından sonra ikiye ayrılan Azerbaycan topraklarının kuzeyde kalan kısımları Rusya'nın egemenliği altına girmiştir. Rusya da burada yaşayan Müslüman ve Türk halklara güvenmediğinden her türlü teşkilatlanma ve aydınlanma hareketlerine kısıtlama getirmekteydi. Yine de XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu aydınlanma hareketlerindeki artış gözden kaçmamaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nde gerçekleşmekte olan milliyetçilik akımı çok yakından takip edilmekte ve örnek

⁸⁹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)**, Ankara, TTK, 2001, s.142.

⁹⁰ A. N. Kurat, **a.g.e.**, s.183.

⁹¹ W. Bihl, **a.g.e.**, s.35.

Düzeltilme

alınmaktaydı. Böylece Azerbaycan’da İslamcılık ve Türkçülük bir arada yayılmaya ve halkları etkilemeye başlamıştır⁹².

Kafkasya’da son yıllarda yaşanan siyasi çalkantılar, sosyal hayatı da oldukça etkilemiştir. Rus baskısı altında ezilen halkta, millî şuur bilinci gelişmeye ve sosyal yaşamda daha çok ses çıkarmaya başlamıştır. İnsanlar kendi dinlerini, dillerini, geleneklerini, yaşantılarını özgürce yaşayamamaktan bunalmış durumdaydı. Bu bilincin gelişmesinde hiç şüphesiz dönemin aydınları büyük rol oynamıştır. Bu adımların çoğu da Azerbaycan Türkleri tarafından atılmıştır. Baskı ve kapatılmaya maruz bırakılsa da çok sayıda gazete ve dergi yayımlanmaya başlanmıştır. İlk Türkçe gazete, Hasan Melik Zerdabî’nin 22 Temmuz 1875’te yayımlanmaya başladığı “*Ekinçi Gazetesi*”dir. Daha sonra da yayınlanmaya başlanıp büyük etki yapan çok sayıda gazeteler olmuştur. *Ziya, Keşkül, Şark-ı Rus, Hayat, İrşad, Füyûzat, Molla Nasreddin, Açık Söz, Dirlik, Terakki, Taze Hayat, İttifak* ve *Şelale* 1905 yılına kadar yayımlanmış en önemli gazetelerdendir⁹³.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan ilk Türk aydınlanma hareketi Cedircilik Hareketi, büyük bir ateşin fitilini daha o dönemde yakmıştır. XX. yüzyıla girince, bu hareketin önderlerinden büyük dersler alarak diriliş hareketini devam ettiren Mehmed Emin Resulzade, Ali Hüseyinzade, Ahmed Ağaoğlu gibi önemli şahsiyetler halkın millî şuurunu canlandırmakla kalmayıp, Azerbaycan’ın bağımsızlığını savunarak gerçek bir vatan-millet sevgisi bilincini sergilemiştir.

Rusya, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Kafkasya’da hızla yayılmaya ve toprak ele geçirmeye başlamıştır. Karadeniz, Hazar Denizi, Akdeniz gibi önemli su yollarına erişmek ve dünyanın en önemli ticaret yolu olan İpek Yolu güzergâhını ele geçirmek istemekteydi. İngiltere de aynı dönemlerde aynı amaç için bölgede söz sahibi olmak istemesi iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Bu sebeple toprak edinimlerinin yanı sıra, sanayi alanında da gelişmeye önem vermiştir.

XX. yüzyıla girerken Rusya’yı dört farklı sınıfa ayrılmış bir toplum oluşturmaktaydı. Bunlar aristokratlar, ruhban sınıfı, şehirde yaşayanlar ve köylülerdir. Aristokratlar, hükümet, ordu ve bürokraside etkin olan toprak zengini kesimdir. Şehir halkı da kendi içinde eşraf, tüccarlar, aşağı orta sınıf ve zanaatkârlar olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Köylülerden mevsimlik veya geçici işçi olarak fabrikalarda çalışmak üzere gelen bir de işçi sınıfı oluşmuştur. Bu sınıfın uygun olmayan yaşam koşulları, zamanla yabancılaşma ve devlete karşı duyulan nefret duygularının oluşuma sebep olmuştur⁹⁴.

⁹² Musa Gasimov, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rusya’nın Azerbaycan’da Türkçülük ve İslamcılıkla Mücadelesi”, **Türkler**, Çev. Sadık Sadıkov, C.XVIII., Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.545-558.

⁹³ Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu**, İstanbul, İdil yay., 2014, s.15-17.

⁹⁴ K. Acar, **a.g.e.**, s.250.

Rusya, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra diğer dünya ülkelerine ayak uydurarak sanayi ve endüstride ilerlemek için çeşitli reformlar yapmıştır. Demiryolu sanayisinin gelişmesine de büyük önem verilmiştir. 1900 yılında Rusya'nın nüfusu 133 milyon idi. Şehirlerde yaşayanların sayısı oldukça artmıştır. Bu artış özellikle proleterlerin kentlere yerleşmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu proleter nüfus, Rusya'daki işçi hareketlerinin öncüleri de olacaktı. Hafif endüstride on milyona yakın çalışan bir nüfus vardı. Yirmi iki milyon kişi de sanayi sektörü ve manifaktür üretimden geçimini sağlamaktaydı⁹⁵.

Rusya'da 1866'da toprak köleliğinin kaldırılmasından sonra sanayi hızla gelişmeye başlamıştır. XX. yüzyıla gelindiğinde oldukça ilerleme kaydedilmiş olsa da diğer Avrupa ülkelerine üretimde henüz yetişmiş sayılmazdı.

Tablo 1.2. 1000 Ton Hesabı ile Dünya'da Çelik Üretimi

	1886 yılı	1910 yılı	Artış hızı %
Almanya	954,6	13.698,6	1.335,0
ABD	2.604,4	26.512,4	910,3
Rusya	241,8	2.350,0	871,2
Belçika	164,0	1.449,5	783,6
Fransa	427,6	3.390,3	692,9
İngiltere	2.403,2	6.106,8	154,1

Kaynak: İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, s.28.

⁹⁵ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 9.bs., İstanbul, Alkim yayınevi, 2006, s.26-27.

Tablo 1.3: 1000 Ton Hesabı ile Dünya’da Dökme Demir Üretimi

	1887 yılı	1911 yılı	Artış hızı %
ABD	6.520	24.028	288,5
Almanya	4.024	15.574	287,6
İngiltere	7.681	10.033	10.6
Fransa	1.568	4.441	181.3
Rusya	612	3.588	486,3
Belçika	758	2. 106	178,8

Kaynak: İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu, s.28.

Hızla gelişen sanayinin Rus ekonomisine olumlu katkıları kısa sürede kendisini göstermeye başlamıştır. Ağır sanayi, madencilik ve metal işçiliği, demiryolları yapımında dünya çapında önemli bir konuma gelmiştir. Ancak tarım sektöründe gerek duyulan modernleşmenin ihtiyaç duyulan seviyeye gelmemesi, halkın günlük ihtiyaçlarının karşılanmasını da zorlaştırmıştır. Bu sebeple Rusya’nın ekonomik büyüme rakamlarında yıllara göre değişiklik gözlenmiştir. Aleksandr Gerşçenko’nun konuyla ilgili verilerini bir tablo üzerinden değerlendirebiliriz:

Tablo 1.4: Yıllara Göre Rusya’nın ekonomik büyüme rakamları.

1885-1889	% 6.10 yıllık	
1890-1899	% 8.00 yıllık	1894-1899 yıllarında yaklaşık % 9.00
1900-1906	% 1.45 yıllık	
1907-1913	% 6.25 yıllık	1910-1913 yıllarında yaklaşık % 7.50
1885-1913	% 5.72 yıllık	

Kaynak: Kezban Acar, Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi’ne Kadar Rusya Tarihi, s.248.

1.3.3. Ermenilerin Durumu

Ermeniler, XX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı topraklarında yaşamlarını sorunsuz sürdürmüştür. Ancak İttihat ve Terakki'nin başa geçmesini fırsat bilen İngiltere ve kilise, Ermenileri kışkırtıp büyük yardımlar yaparak bir "Ermeni Meselesi" ortaya çıkarmıştır. Bunun temeli de 1878'de Berlin Kongresi'nde imzalanan antlaşmanın 61. maddesiyle atılmıştır. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Ermeniler devlet tarafından korunmakla yükümlü kılınmış ve yabancı devletlere de müdahale etme hakkını vermiştir. Uluslararası ilk "Ermeni Meselesi" böylelikle resmi hale gelmiştir⁹⁶. Batının da desteğini alan Ermeniler sürekli isyanlar çıkarmıştır. Bununla ilgili önlem almak ve isyan çıkaran Ermenileri bastırmak için uğraşan Osmanlı Devleti, Batı tarafından azınlıkları yok etmeye çalışmakla suçlanmıştır. Bu konu sıkça batılı kamuoyunda "Anadolu Hristiyanları Meselesi" olarak ele alınmıştır. Ermeniler'in kendi bağımsız devletlerini kurma düşünceleri hiç yokken, bu yardım ve kışkırtmalarla Osmanlı topraklarında bir devlet oluşturma temelleri böylelikle atılmıştır. Batının yeni oyunu olan bu Ermeni Meselesi Almanya'dan da ilgi görmüştür. Ermeniler'e yardım adı altında dernekler kurulmuş, Osmanlı aleyhinde çarpık ve gerçekten uzak ifadeler içeren kitaplar yazılmış, böylece kamuoyundan da destek almaya çalışılmıştır. Kısa sürede Almanya'da oldukça etkili bir "Ermeni Lobisi" kurulmuştur. Ermeniler İngilizler'den de büyük destek görmekteydi. Zaman geçtikçe ve davalarını Kafkasya'ya taşıdıkça Ruslar'dan da yardım ve taban görmeye başlamışlardır⁹⁷. Kafkasya'da yaşanacak bir Türk-Rus çarpışmasında Ermeni desteğine ihtiyacı olan Rusya, hiç şüphesiz karşılığında bağımsız devlet sözü vererek bu fırsatı kendi lehinde değerlendirmiştir. Ancak Ermeniler'in Osmanlı ordusu lehinde savaşacak olması da Almanya'nın işine gelecekti. Rusların Kafkasya'da bozguna uğratılması ve Osmanlı askerlerinin Suriye ve Mısır'a kaydırılması, Almanya'nın kendi cephelerinde büyük rahatlık sağlayabilirdi. Ermeniler bununla ilgili olarak Alman Dışişleri Bakanlığı ile irtibata geçip önerilerde bulunmuştur⁹⁸.

İran, 1813 Gülistan Antlaşması'yla kuzey topraklarını Rusya'ya vermek zorunda kalmıştır⁹⁹. 1928'de imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla verilen topraklara Revan ve Nahcivan Hanlıklarını da eklemiştir. Antlaşmanın

⁹⁶ Mustafa Çolak, "Doğuşundan Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar: Ermeni Meselesi ve Almanya", **Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, Ed. Galip Eken, Zafer Karademir, Sivas, Rektörlük Matbaa, 2016, s.80.

⁹⁷ Mustafa Çolak, "Müttefik Almanya İle İhtilaf: Ermeni Meselesi", **History Studies: Special Issue on Balkan Wars**, , C.V., S.6, 2013, s.150-152.

⁹⁸ M. Çolak, "Doğuşundan...", s.84.

⁹⁹ Türkmençay Antlaşması için daha geniş bilgi bkz. Okan Yeşilot, **Ateş Çemberinde Azerbaycan**, İstanbul, Yeditepe yay., 2015 ve "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.36, Erzurum, 2008, s.188-189. Süleyman Eliyarlı'nın yayına hazırladığı **Azerbaycan Tarihi (Uzak Geçmişten 1870ci İllere Geder)**, Bakü, 1996. Ayrıca: **Esnâdi ez Revand Eceray: Muahedde-i Turkmençay**, haz. Fatimah Gaziya, 2.bs., Tahran, Sazman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran, 1391.

imzalanmasından hemen sonra Tebriz, Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bundan sonra Tebriz Rusya'nın savaş malzemeleri ve tankları deposu haline gelmiş ve Rusya'nın yıkıcı etkilerine maruz kalmıştır¹⁰⁰. Bu iki antlaşma ile 1829 yılında Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması, Azerbaycan'ın uluslararası statüsünü belirleyen antlaşmalar olmuştur. Azerbaycan'ın kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölünüp farklı egemenlikler altında yönetilmeye başlanması bu antlaşmalar ile sağlanmıştır.¹⁰¹ 9 Şubat'ı 10 Şubat'a bağlayan gece saat 12'de Tebriz'in güneyinde Meyane şehri yakınlarındaki Türkmənçay'da imzalan antlaşmanın 1. ve 2. maddesinde iki ülke arasındaki ebedi barış, dostluk ve işbirliğinin bu antlaşmanın esası olduğu vurgulanmıştır. 3. maddede Nahçıvan ve Revan hâkimiyetinin Rusya'ya geçtiği belirtilmiştir. 4-5. maddelerde Rusya ile İran'ın sınırları kesin olarak belirlenmektedir. Buna göre Kafkas Sıradağları ile Hazar Denizi arasında kalan bütün topraklar, üzerinde yaşayan halkıyla beraber Rus egemenliği dâhilindedir. Diğer maddeler de şöyledir:

6. İran, Rusya'ya tazminatını (20 milyon gümüş manat, yaklaşık 3,5 milyon sterlin) altı ay içinde ödeyecektir. Aksi takdirde Güney Azerbaycan, Rusya'ya geçecektir.

7. Rusya, İran Veliahtı Abbas Mirza'yı, veliaht ve şah olarak tanıyacaktır.

8. Hazar Denizi'nde, Rusya'nın savaş ve ticaret gemilerine karşılık, İran'ın yalnız ticaret gemileri bulunacaktır.

9-10. İki ülke karşılıklı olarak elçi gönderip dostluk ve ticaret geliştirecektir.

11. Savaşın başlamasıyla yarıda kalan çeşitli işler, adalet yardımıyla çözümlenecek ve alacaklar mevcut hükümet tarafından ödenecektir.

12. Taşınmaz malları bulunanlar, üç yıl içerisinde bunları değiştirmek ve satmak zorundadır.

13. Savaş esirleri dört ay içerisinde karşılıklı olarak serbest bırakılacak.

14. Rusya'nın uygun bulmadığı kişiler göçmen olarak Rusya'nın Nahçıvan ve Karabağ bölgelerine yerleşemeyecektir.

15. Güney Azerbaycan'a yerleşmiş halkın, istedikleri zaman Rusya'ya göçmeleri bu ülke tarafından sağlanacaktır.

¹⁰⁰ Eyub Niyknâm Lâle, Feriburz Zovki, **Tebriz der Gozer-i Tarih**, Tebriz, Yârân neşr., 1391, s.424.

¹⁰¹ Ziya Musa Bunyatov, "Azerbaycan", **DİA**, C.IV., İstanbul, 1991, s.320.

16. Antlaşma, Rus İmparator'u ve İran Şah'ı tarafından imzalanmıştır ve kabul edilen hükümlerin her yerde duyurulacağı kararlaştırılmıştır¹⁰².

Yapılan antlaşmayla bu topraklarda yaşayan Ermeniler de Rus hâkimiyeti altına girmiştir. Çar I. Nikola hemen Nahcivan ve Revan topraklarını “Ermeni Oblastı” olarak ilan etmiştir¹⁰³. Kuzey İran'ın da artık Rus yönetimine geçmesinin hemen akabinde bölgede bir Ermeni göçü hareketi başlamıştır. İran'daki Ermeniler'in göç ettirilmesi için Rus General İvan Paskeviç, aslen Ermeni olan Albay Lazerev'i görevlendirmiştir. İran'dan getirilen Ermeniler, Nahcivan ve Revan'ın Ebregunus, Beneniyar, Kazancı, Halilli, Arınc, Karababa, Nurs, Eylis, Dize ve Çenneb köy ve kasabalarına yerleştirilmiştir¹⁰⁴. 1991 yılına gelindiğinde Rusya eli ile buraya yerleştirilen Ermeniler artık Dağlık Karabağ'ı ele geçirmiş, Azerbaycan yeni bir işgal ile karşı karşıya kalmıştır. Bugün hâlâ devam etmekte olan bu işgalin temeli, işte bu antlaşmayla atılmıştır ve büyük bir sorun olarak çözölmeyi beklemektedir.

30 Haziran 1913'te Doğu Anadolu'yu ıslah etme isteğiyle İstanbul Yeniköy'deki Avusturya-Macaristan sefarethanesinde; Almanya, Rusya, Fransa ve İngiltere sefirlerinin de katıldığı altı ülkenin heyeti ile bir konferans düzenlenmiştir. Bu toplantının asıl amacı Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas vilâyetlerini bir Ermeni vilâyeti haline dönüştürmeye yönelik ortak bir anlaşmaya varılması idi. Ancak Almanya ile Rusya'nın bir anlaşmaya varamaması sebebiyle konferans sonuçsuz sona ermiştir¹⁰⁵. Burada önemli olan, Rusya ve diğer Avrupa devletlerinin Ermenileri devletleştirme çabalarının açıkça görülmesidir. Bağımsız bir Ermeni topluluğu, nüfusunun azlığından dolayı kolayca kontrol altında tutulabilirdi ve Osmanlı Devleti'nin doğu toprakları da elinden alınmış olacaktı. Nihayet uzun görüşmeler sonunda 8 Şubat 1914'te ıslahat anlaşması imzalanmıştır. Ermeniler, arzuladıkları ve teşvik edildikleri bağımsız topraklar projesine böylece ilk adımını atmıştır¹⁰⁶. Bundan sonraki çabaları Kafkasya üzerinde devam edecekti. Böylelikle Ermeniler de, Birinci Dünya Savaşı'na girerken büyük devletlerin toprak savaşı oyununda stratejik piyon göreviyle pozisyonunu almıştır.

Gürcüler, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın yakınlaşmasından Ruslar gibi rahatsızlık duymaktaydı. Onlar da Kars, Ardahan ve Batum'dan toprak talep

¹⁰² Okan Yeşilot, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.36, Erzurum, 2008, s.190-191.

¹⁰³ Yusuf Sarıncay, “Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, **Gazi Akademik Bakış**, C.I., S.2, Ankara, 2008, s.69.

¹⁰⁴ Okan Yeşilot, **Ateş Çemberinde Azerbaycan**, 2.bs., İstanbul, Yeditepe yay., 2015, s.50.

¹⁰⁵ Y. Sarıncay, **a.g.e.**, s.88.

¹⁰⁶ Y. Sarıncay, **a.g.e.**, s.89.

etmekteydi. Azerbaycan Türkleri ise işgal altındaki Bakü'yü kurtarma umuduyla Türk Ordusundan yardım beklemekteydi¹⁰⁷.

Kafkasya kaynayan bir kazan, dünya savaşı öncesi kılıçlarını çekmiş tetikte beklemekteydi.

1.3.4. İran'ın Paylaşımı

İran-Rus Savaşı, antlaşmalar, propaganda faaliyetleri, dış ilişkiler, yabancı devletlerin İran üzerinden emelleri, İran'da da karışık bir ortam yaratmıştır. Bölgede söz sahibi olmak için birbiriyle yarışan iki ülke Rusya ve İngiltere, Almanya tehdidinin artmasından dolayı 1907'de kendi aralarında bir antlaşma imzalamıştır. Beş maddeden oluşan bu antlaşmayla, İran üç bölgeye ayrılmaktaydı¹⁰⁸. Kuzeyde bulunan Kasr-ı Şirin, İsfahan ve Yezd'i içine alan bölgeye Rusya sahip olmuştur. Böylelikle 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile bölüştüğü Azerbaycan topraklarından geriye kalanını da alabilecek ve Basra Körfezi'ne inme hayaline biraz daha yaklaşabilecekti¹⁰⁹. Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Rusya ile İran arasındaki ilişkiler yasal bir çerçeve kazanmıştır. Bundan sonra İran siyaseti Avrupa devletlerince şekillendirilmek üzere yeni ve haksız bir konum kazanmıştır¹¹⁰. Çar I. Nikolai 1838'de Erivan ziyareti esnasında 12 yaşındaki veliaht prens Nasreddin Şah ile de görüşmüştür. Bu görüşme esnasında Çar, kendisine üzerinde portresinin bulunduğu elmas bir yüzük hediye ederek şöyle demiştir:

“Senin baban ve ben, ikimiz de hükümdarız... ve bütün hükümdarlar kardeştir. Bu durumda ben senin amcan sayılırım.”

Bu konuşmada, Çarın İran hükümdarını kendisiyle aynı mevkide görmesiyle beraber; hitap edilen veliaht prensin yaşı Rusya'nın İran'a üstünlüğünü simgelemektedir¹¹¹.

1907'de Rusya'nın İran'ın kuzey bölgelerini ele geçirmeye başlamasıyla beraber hemen burada kolonileşme çalışmalarına başlamıştır. Samsovonskoe

¹⁰⁷ R. Yılmaz, **a.g.m.**, s.126.

¹⁰⁸ Y. H. Bayur, **a.g.e.**, s.381.

¹⁰⁹ Ali Ekber Bina, **Tarikh-i Siyasi Wa Diplomasi-yi Iran**, Tahran, Çaphane-yi Dâneşgah-ı Tahran, 1333, s.228.

¹¹⁰ Moritz Deutschmann, “All Rulers are Brothers: Russian Relations with the Iranian Monarchy in the Nineteenth Century”, **Iranian Studies**, C.XXXXVI., S.3, 2013, s.389.

Düzeltilme

¹¹¹ M. Deutschmann, **a.g.m.**, s.391-392.

Düzeltilme

köylüleri, Hazar Denizi kıyılarına çıkan Karasu Nehri'nin kenarına yerleşmiştir. Karasu adıyla bilinen bölgenin ismi *Alekseevskii* olarak değiştirilmiştir¹¹².

Bölüşülen İran'ın güney bölgeleri ile Afganistan sınırını İngiltere alacaktı. Buralar İran'ın asıl petrol bölgeleridir. İngiltere, Mısır ve Hindistan arasını demiryolu ile bağlamayı düşünmekteydi. Bunun için İran topraklarına ihtiyacı vardı. Zaten yapımı devam etmekte olan Bağdat demiryolunu da yakından takip etmekteydi. Afrika ile Asya'daki topraklarda tam hâkimiyete sahip olmak, arada kalan yerleri de elde etmekten geçmekteydi¹¹³. Rusya ile paylaşımından geriye kalan orta ve batı topraklar da İran'a bırakılmıştır. Bu bölge, Almanya'nın İran'a yerleşmesi için iyi bir fırsattı. XIX. yüzyılın sonundan beri İran topraklarında etkin olan İngiltere ve Rusya nüfuzu halkı da siyasetçilerini de bıktırmış durumdaydı. Bu sebeple Almanya'ya bir yakınlık duyulmaya başlanmıştır. II. Wilhelm'in kendini İslam ülkelerinin koruyucu ve dostu ilan etmesi bu sıcaklığı pekiştirmektedir. Hatta İran Şah'ı Nasıruddin, II. Wilhelm'den müşavirler istemiştir. İlber Ortaylı, Bradford G. Martin'den şöyle aktarmaktadır:

*“Eğer idari organları ve bakanlıkları düzenlerseniz, İran'da Alman kolonizatör gruplarının yerleşmesine bile izin veririm”*¹¹⁴.

Bu sıcak karşılama Almanya'nın İran'da etkili olabilmek için güzel bir fırsat olmuştur. 1895 yılında Alman Felix Mora, Tahran-Bağdat demiryolu imtiyazını da alarak Almanya'nın demiryolunu bu bölgeye kadar getirmesine imkân sağlamıştır¹¹⁵. Burada etkin olan jandarma birlikleri İsveç subayları tarafından yetiştirilmekteydi. İsveç, Almanya'ya yardım ederek yerleşmesi için uygun bir ortam hazırlamıştır¹¹⁶. Ancak İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki etkin siyasetleri Almanları saf dışı bırakmıştır. Rusya'nın İran rejimi üzerinde de söz sahibi olması Şah'ın da elini zayıflatmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, Rusya ve İngiltere yeni bir antlaşmayla kalan toprakları da kendi aralarında paylaşmıştır¹¹⁷.

Rusya, Azerbaycan'daki millî hareketliliğin İran'a da sıçramasıyla korkuya kapılmıştır. Rus imtiyazlarını korumak kılıfıyla hemen Tahran'a bir Kazak Tümeni gönderilmiştir¹¹⁸. Dış ülkelerin de yardım ve kışkırtmasıyla 1909'da İran'da bir ihtilal yaşanmıştır. Tahttan indirilen Muhammed Ali Şah'ın yerine geçirilen oğlu Ahmed

¹¹² Elena Andreeva, Morteza Nouraei, “Russian Settlements in Iran in the Early Twentieth Century: Initial Phase of Colonizations”, *Iranian Studies*, C.XXXXVI., S.3, 2013, s.418.

¹¹³ P. Rohrbach, *a.g.e.*, s.21-22.

¹¹⁴ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s.20.

¹¹⁵ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s.20.

¹¹⁶ Y. H. Bayur, *a.g.e.*, s.381.

¹¹⁷ Barış Metin, *Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007, s.2.

¹¹⁸ A. N. Kurat, *Rusya Tarihi*, s.407.

Mirza o zaman henüz on iki yaşındaydı. Ülkesinin idaresini tam anlamıyla ancak 1914 yılında reşit olduğunda alabilecekti. İran toprakları Rusya ve İngiltere tarafından işgal altındaydı. Yönetimi devralan Ahmed Mirza, sinyal veren olası büyük bir savaş ihtimalinde tarafsız olmayı seçeceklerini dile getirmiştir. Buna karşılık yeni hükümeti kurmuş olan Mirza Hasan, Almanya'nın yanında yer almak gerektiğini savunmaktaydı. Böylece Almanya'nın galibiyeti halinde, işgali altında bulundukları Ruslar ve İngilizler'den de kurtulmuş olacaktı¹¹⁹.

Almanya, İran topraklarına rahat girebilmek için Osmanlı Devleti'ni bir fırsat olarak görmüştür. Osmanlı Devleti'nden elde ettiği siyasi ve ticari menfaatlerini İran üzerinde kullanmaya başlamıştır. Ticaret hatlarını geliştirerek Hamburg-Basra Körfezi arasında deniz taşımacılığına başlamıştır. XX. yüzyılın başlarında İran'da banka şubeleri açmak için gerekli izinleri aldıysa da İngiltere ve Rusya'nın engellemelerine takılarak bu girişimi gerçekleştirememiştir¹²⁰.

Almanya, olası bir savaşta İran'ı kendi tarafında istemekteydi. Bu sebeple çeşitli propaganda faaliyetleri yürütmekte, İran halkını İngilizler'e karşı kışkırtmaktaydı¹²¹. Bu çalışmalarını daha sağlam yürütmek için bölgeye çok sayıda ticaret adamı, büyükelçi ve ajan gönderilmiştir. Almanya, İran'ı kontrol edebilirse, Basra Körfezi'ni de yönetimi altında alabilirdi. Böylece hem bölgenin hem de burada bulunan petrolün söz sahibi olabilirdi.

Diğer yandan Rusya'nın, savaş henüz başlamadan önce İran'ın kuzeyinde on üç bin askeri hazır beklemekteydi. En ufak bir kıvılcımla daha önce İran'a vermiş olduğu Azerbaycan'ın güney topraklarını hemen işgal edebilecekti¹²². Bu ihtimalden dolayı da bölgeye sürekli asker ve mühimmat sevkiyatı yapılmaya devam edilmiştir.

Bir sene içerisinde tamamlanması beklenen Culfa-Tebriz demir yolundan sonra hemen yapımına başlanacak olan Tebriz-Tahran hattı için kaynak bulma ve ön etüt çalışmaları hızla devam etmekteydi. Böylece Ruslar, bölgede kalıcı olmayı ne kadar istediklerini de göstermiş oluyordı¹²³.

İran'ın içinde bulunduğu hassas politik durum, güçlü devletler tarafından kolaylıkla yönlendirilebilmesine olanak sağlamıştır. Ülkeler bunun için İran'daki etnik ve dinî farklılıkları kullanarak, yönetimi ve halkı birbirine karşı kışkırtmıştır¹²⁴. Almanya, Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devleti, özellikle Türk-İran sınırına yakın yerlerde yaşayan aşiretler hakkında bilgi toplayıp geniş raporlar hazırlatmıştır. Bu

¹¹⁹ Yılmaz Karadeniz, **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, İstanbul, Bakış yay., 2006, s.314-315.

¹²⁰ M. Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.23-24.

¹²¹ Y. Karadeniz, **a.g.e.**, s.315.

¹²² Sean McMeekin, **I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü**, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, YKY, 2013, s.212-213.

¹²³ B. Metin, **a.g.e.**, s.24.

¹²⁴ B. Metin, **a.g.e.**, s.3.

belgelerde aşiretlerin isimleri, alt kolları, yaşadıkları bölgeler, nüfusları ve savaşma güçleri gibi önemli bilgiler mevcuttur¹²⁵.

Sınırdaki yaşanan aşiret problemleri, Türk-İran hududunun belirlenmesinde problem yaratmıştır. Rusya ve İngiltere'nin baskıları ve kışkırtmaları bu sorunu daha ciddi boyuta taşımıştır. İki tarafın da sınırları kendi lehine çevirmek istemesinden dolayı da hiçbir kalıcı çözüme ulaşamamıştır. Bu sınır meselesinin çözülmesi için aralarında Rusya ve İngiltere'nin de hazır bulunduğu bir konferans düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti problemleri sınır bölgelerini belirlemek üzere bir sınır komisyonu kurmuştur. Bu komisyonun en önemli görevlilerinden biri 10. Kolordu Kumandanı Mirliya Ali Nadir Paşa'dır¹²⁶. Diğer önemli isim de Londra'da Osmanlı Sefareti'nde çalışan ve sınır konularını İngiltere ile yürüten Hakkı Paşa'dır¹²⁷. Komisyonun hazırladığı raporda Osmanlı Devleti'nin, Rusya ile daha önce anlaşmış olmasına rağmen Tebriz ve buraya bağlı yerleri İran'a bırakıp Culfa havzasına kadar çekilmeyi kabul etmiştir. Ancak İran, Osmanlı Devleti'nin çizdiği sınırı kabul etmeyip, doğrudan Rusya ve İngiltere'nin sınırı belirlemesini istemiştir. Bunun üzerine hazırlanan yeni bir taslak ile 17 Kasım 1913'te İstanbul Protokolü imzalanmıştır. Ancak sınırların kesin olarak çizilmesine rağmen yine de problemler ortaya çıkmaya devam etmiştir. Kısa bir süre sonra başlayacak olan savaş da protokolü geçersiz hale getirecektir¹²⁸.

21 Nisan 1914'te Petersburg'da görevli elçi Fahrettin Bey, Hariciye Nezareti'ne bir rapor göndererek, Rusya'nın İran'daki faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Azerbaycan'da yirmi bin kadar askeri bulunan Rusya, bu sayıyı daha da arttırarak İran'ın kuzeyine sevk etmekteydi. Rusya, İran'ın zayıflığından ve iç karışıklığından faydalanarak tamamen işgal etmek istemiştir. İran'ın içinde bulunduğu maddi imkânsızlıkları da yararlanıp borç vererek kendine bağımlı hale getirmiştir. İran, düzenli bir ordusu olmadığından dolayı iç karışıklıklara ve dışardan gelen tehditlere de karşı koyamamıştır¹²⁹.

Rusya'nın, İran'ın kuzeyine apaçık yerleşmeye çalışması Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmiştir. Sınır bölgelerde yaşayan Kürt aşiretler Ruslar tarafından Türklere ve Türkiye yanlısı aşiretlere karşı kışkırtılmaktaydı. Halk kendi içinde huzursuz hale gelmiştir.

Bir dünya savaşı başlamadan hemen önce Kafkasya ve İran'da yaşanan bu iç karışıklıklar, huzursuzluklar ve anlaşmazlıklar, aslında savaş için güzel bir zemin hazırlamaktaydı. Bu zemin, düşman devletler tarafından da iyice ısıtılıp yaşanmaz hale gelmiştir.

¹²⁵ B. Metin, **a.g.e.**, s.7-8.

¹²⁶ M. Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.165.

¹²⁷ M. Sarıkçıoğlu, **a.g.e.**, s.167.

¹²⁸ M. Sarıkçıoğlu, **a.g.e.** s.195.

¹²⁹ B. Metin, **a.g.e.**, s.25-26.

Harita 1.2. 1914'te Orta Doğu'nun durumu.

Kaynak:(Çevrimiçi) <https://www.stratejikortak.com/2015/11/osmanlın-son-donemi-ortadogu.html>, 03.11.2015.

İKİNCİ BÖLÜM

ALMANYA'NIN İRAN MÜNASEBETLERİ

2.1. İran ile Diplomatik İlişkiler

19. yüzyılda İngiltere ve Rusya, yaşanan savaşlar ve 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları sonucu İran'ın iç işlerinde söz sahibi olmaya başlamıştır. İmzalanan antlaşmalarla bu ülkeler finansal işletmeler, kamusal alanlar ve İran'ın doğal kaynaklarının kullanımı gibi alanlarda kendilerine imtiyaz sağlamışlardır. Bunlardan en geniş kapsamlı imtiyaz hakkını da 1872'de Baron Julius de Router adlı İngiliz elde etmiştir. Kendisi 70 yıllığına İran'ın doğal kaynaklarının büyük bir bölümünden yararlanma; baraj, köprü, yol, demiryolu ve fabrika inşaatlarını yönetme; kurulacak ulusal bir bankada söz sahibi olma gibi çok önemli haklara sahip olmuştur. Ayrıca İngiltere telgraf hatları kurulumu ile ilgili de lisansları ele geçirmiştir. Benzer şekilde Rusya da birçok imtiyazı kendi lehine kullanmak için İran'ı sömürmekteydi. İran'ın kuzeyindeki telgraf hatları kendi idaresindeydi. Ayrıca Hazar Denizi ve bu denize açılan bütün nehirler üzerindeki denizcilik işletmesi de yine Rusların elindeydi. Ayrıca Culfa'dan Tebriz'e, oradan da Kazvin'e yapılacak yolların inşası ve işletmesi, yine Culfa'dan Tebriz'e gidecek tren yolunun inşasıyla işletmesi ve Enzeli-Reşt arasında Nobel Brother's Company adlı şirketin inşa edeceği petrol boru hattından pay alma gibi imtiyazlara sahip olacak olan yine bir Rus bankasıydı. 1889'da İngilizler Imperial Bank of Persia (İran İmparatorluk Bankası)'yı kurarak, bütün kâğıt banknotların basılmasını kendi tekeline almıştır. Hazar Denizi'deki balıkçılık faaliyetleri, ticaret faaliyetleri, Mazenderan Ormanı'nın kullanımı, maden kaynaklarının araştırılıp çıkarılması, kömür ve petrol yataklarının kullanımı yine İranlıların elinden alınmıştır. İran köşeye sıkışmış ve çok zor bir durumdaydı¹³⁰.

Alman İmparatorluğu ile İran arasında ilk diplomatik ilişkiler işte bu zor dönemde başlamıştır. İran Şahı Nasıreddin, Bismarck'ın koruyuculuğu ve arabuluculuğunu talep etmek için 31 Mayıs - 8 Haziran 1873 tarihleri arasında Berlin'e ziyarette bulunmuştur. Mayıs 1873'te iki ülke arasında dostluk, denizcilik ve serbest ticaret anlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla ayrıca İran, herhangi bir yabancı güçle zorluğa girdiği takdirde Alman Hükümeti'nden yardım talep ederse, Almanya'nın yardıma hazır olduğu da belirtilmiştir. Bu antlaşma Almanya ile İran'ın ekonomik, sosyal ve kültürel alanda daha da yakınlaşmasını sağlayan çok önemli bir faktör olmuştur.

¹³⁰ Mansoureh Ettehadieh, "Concessions", *Enciclopedia Iranica*, (Çevrimiçi) <http://www.iranicaonline.org/articles/concessions>, 15.12.1992.

Bismarck, Nasıreddin Şan'ın Berlin'i ikinci kez ziyareti esnasında (5-13 Haziran 1889) İngiltere'nin İran'da Alman-İngiliz ortak girişim tekliflerini reddetmiştir.

Almanya'nın İran üzerinde gerçekleştirmek istediği siyasi ve maddi emelleri vardı. İran Şahı şeklen ülkesine hükmediyor gibi görünse de, aslen İngiltere ve Rusya'nın hâkimiyeti ile yönetilmekteydi. Almanya bu durumu değiştirmek ve topraklar üzerinde söz sahibi olmanın zamanının geldiğini düşünmüştür. Ancak buradaki oyuna katılmak isteyen bir oyuncu daha vardı: Osmanlı Devleti. İngiliz ve Rus kuvvetleri karşısında Osmanlı Devleti ile güçlerini birleştirmek oldukça mantıklıydı. Osmanlı Devleti'nin sınır ülke konumunda olmasından dolayı, mevcut olan tren yolları her türlü ihtiyacın ulaştırılması için elverişliydi. 24 Ağustos 1899'da Almanya'nın Tahran elçisi Graf von Rex'in Alman Dışişlerine gönderdiği telgrafta, İngiltere'nin Tahran elçisi Sir Mortimer Durand ile yaptığı bir görüşmeyi aktarmıştır. Vezir Mirza Ali Aşgar Han İngiliz elçiyi, İngiltere'nin İran'ı maddi olarak hayal kırıklığına uğratmakla suçlamıştır. Şimdi İran, Hollanda ve Belçika'da Banque de France'dan 50 milyon Frank almaya çalışmaktaymış. Vezir ayrıca Almanya'dan da borç almayı düşündüklerini, ancak Rusya'nın buna izin vermediğini de sözlerine eklemiştir. Alman elçi, daha önce bir Rus elçiliği çalışanı olan Nelidow ile görüşmesinde Rusya'nın Almanya'yı İran'daki en büyük düşmanları olarak gördüklerini açıkladığını da telgrafında belirtmiştir¹³¹. Bu belgede Almanya'nın Osmanlı Devleti ve İran üzerinden Orta Doğu'da yapmak istediklerinin Rusya ve İngiltere tarafından da bilindiği, ancak bu durumu hoş karşılamadıklarını açıkça ortaya koymuştur. Almanya, büyük doğu planı için alanını ve yollarını geliştirmek zorunda kalmıştır.

Yirminci yüzyılın hemen başında Alman siyaset yazarı Paul Rohrbach, yaptığı değerlendirmeler ile ilgileri bu bölge üzerine çekmekte oldukça etkin olmuştur. *Persien und die Deutschen Interessen* adıyla kaleme aldığı yazısında önce bölgenin konumu, doğal ve beşerî unsurları hakkında bilgi verdikten sonra ticari olarak stratejik öneminden ve İran'daki genel durumdan şu şekilde bahsetmiştir:

Almanya ile İran arasında yapılacak ticaret iki taraftan gerçekleştirilebilir. Birincisi Trabzon, ikincisi Buşir üzerinden. İran'a karşılıklı olarak ulaşan en kullanışlı ve rahat yol Rusların Güney Kafkasya

¹³¹ **Die Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 1871-1914: Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, Die Wendung im Deutsch-Englischen Verhältnis**, Yay. Haz. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, C.XVII., Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, A.A no. 5333, 1924, s.520.

üzerinden geçen tren yoludur. Bu yol Hazar Denizi'nin güneyinden Reşt'e varır. Daha sonra yine Rusların yaptığı karayolu üzerinden Tahran'a ulaşır. Bu karayolunda ticaret dört atın çektiği yük arabaları ile sağlanmaktadır. Ancak Avrupa ülkeleri için bu yolu kullanmak pek elverişli değildir. Rusya daha Batum'da bu güzergâhı kullanacak tüccarlardan oldukça yüksek gümrük vergisi kesmektedir. Vergilerin yüksekliği bu yol üzerinden yapılacak ticareti ve piyasadaki Rus malları ile rekabeti imkânsız hale getirmektedir.

Diğer taraftan Trabzon'dan Erzurum'a uzanan iyi bir karayolu bulunmaktadır. Erzurum-Beyazıt arasında zamanında top arabalarının geçişi için yapılmış ancak şu anda biraz bakımsız kalan bir yol var. Bu yol ufak bir masraf ile yine kolaylıkla kullanışlı hale getirilebilir. Bundan sonra İran sınırına kadar önemli bir engelle karşılaşılmaz. Şu anda Trabzon üzerinden Tebriz'e ulaşan Avrupa malları, Rusların mallarıyla pazar yarışı yapmaktadır. Yalnız burada Türk sınırları içinde kalan yollar hükümet tarafından veya ortak bir çalışma ile yeniden yapılandırılrsa Almanya'dan Tebriz'e ulaşım çok daha karlı bir hale gelecektir.

Tebriz'de ticaret yaklaşık 14 Milyon Mark değerindedir. Rusya'nın İran'a komşu olması ve ulaşımının daha kolay olmasına rağmen bu ticaretteki payı sadece %27. Yalnız Avrupa, Tebriz'e yaptığı ticareti doğrudan yapamamaktadır. Bütün ticaret İstanbul'daki araçlar üzerinden sağlanmaktadır. İşte Almanya, bu araçları saf dışı bırakıp öncelikle Tebriz'de bulunan Avrupalı tüccarları, sonra da yerli ve güvenilir tüccarları bularak, Alman mallarının doğrudan buraya gelmesini sağlaması gerekmektedir. Tebriz ve Tahran'da bulunan Hollandalı firmalar, Alman endüstrisiyle severek iş yapmayı önermektedir. Bunların iyi değerlendirilmesi gerekir.

İran'la ticaret yapmak için kullanılabilecek bir diğer önemli yol da Arap Körfezi'dir. Son zamanlarda Rus Devleti'nin maddi olarak da desteklediği bir firma, Odesa'dan kalkan ve Buşehr ile Basra'ya kadar ulaşan buharlı gemileriyle, Körfez'deki İngiliz ticaretine büyük sekte vurmuştur. Firma aldığı devlet desteğiyle, İngilizlerle kolayca rekabete girmiş ve bölge ticaretinden pay almaya çalışan diğer rakiplerini de saf dışı bırakmaktadır. Pazardaki bir malın nakliye fiyatlarını o kadar aşağıya çekiyor ki, maliyetinin yarı fiyatının bile altına düşen fiyatlar rakipleri etkisiz bırakmaktadır. İngiltere'nin buradaki ticaretini tamamen bitirmek için şu anda elimizde önemli bir fırsat var. Şimdi hemen Ruslarla iş birliği yapıp bölge ticaretini elimize almanın tam zamanıdır. Buraya gidecek olan Alman şirketleri büyük kazançlar elde edebilir. Bunu biz yapmazsak

elbette başkaları hatta Hollandalılar yapacak ve sadece Körfez 'de Buşehr üzerinden yürütülen 30 Milyon Marklık ticaret payını kapacaktır¹³² ...

İşte bu tutum ve düşünce yolundan Almanya İran'a ulaşmak niyetinde olmuştur. Zaman zaman Osmanlı Devleti ile çıkarları birleşmiş, kimi zaman da rekabet artmıştır. Osmanlı Devleti'nin ulaşım haricinde bir diğer önemli faktörü din olmuştur. İslam Birliği altında bu topraklarda sözünü rahatça geçirmek mümkün olabilecek gibi görünmüştür.

2.2. Ticaret

İran'ın ticaret hayatı on dokuzuncu yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Ülkede zaman zaman meydana gelen zirai olumsuzluklar veya dünyada yaşanan savaşlar dışında bu gelişmenin sürekli arttığını söylemek mümkündür. 1800'lerde İran'ın ticaret yaptığı başlıca ülkeler arasında Afganistan, Hindistan, Osmanlı Devleti ve Kafkasya'daki Hanlıklar bulunmaktadır. İran, Hindistan'dan Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) üzerinden İngiliz mallarını da ithal etmiştir. Türkistan coğrafyasındaki devletler, İran'ın Avrupa'dan ithal ettiği malları da satın almıştır. Bu mallar genellikle İstanbul ve Bağdat üzerinden gelmiştir. İngiltere ile de yine Osmanlı Devleti- İstanbul ve Hindistan-Körfez üzerinden ticaret yapılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılın ortasında İran'ın bütün ticaret hacminin yarısını İngiltere oluşturmuştur. İkinci yarısından sonra bu durum Rusya'nın pazara hızla girmesiyle değişmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Rusya, İran'ın toplam ihracatının üçte ikisinden pay almıştır. Osmanlı Devleti ile olan ticaret payı yüzde beşte kalmıştır.

İran, Abbas Mirza zamanında (1830) İngiltere ile Trabzon-Tebriz ticaret hattını oluşturmuştur. İngilizler buharlı gemilerle Karadeniz üzerinden Trabzon limanına, oradan da Tebriz'e rahatça ulaşmıştır. Bu dönemde ticaret hacmi £1.000.000'e ulaşmıştır. Tebriz, İran'da ticaretin başkenti haline gelmiştir. Gelen mallar buradan yine yurt dışına da gönderilmiştir. 1880 yılında Tebriz'in ticaret hacmi on milyon tümen değerine ulaşmıştır. İngiliz malları haricinde burada Türk, Rus, Azerbaycan, İtalyan malları da bulmak mümkün hale gelmiştir. 1875 Türkiye-Rus Harbi, Trabzon-Tebriz ticaret hattına büyük sekte vurmuştur. Bu savaşın çıkmasıyla ticaret yolu Süveyş Kanalı üzerinden Körfez'de bulunan Buşehr Limanı'na kaymıştır. 1870'te İngiltere, Fransa, Avusturya ve Osmanlı Devleti ile buradan doğrudan ticaret yapan beş önemli Rus şirketi bulunmaktaydı¹³³. Yine de 1872'da Tebriz-Trabzon hattı

¹³² Paul Rohrbach, "Persien und die Deutschen Interessen", **Deutsche Kolonialgesellschaft: Verhandlungen der Abteilung Berlin –Charlottenburg 1901/1902**, Berlin, Verlag von Dietrich Reimer, 1902, s.16-18.

¹³³ Clark, James D., "Tabriz v. The City in the 19th Century", **Enciclopedia Iranica**, (Çevrimiçi) <http://www.iranicaonline.org/articles/tabriz-05-city-in-19th-cent>, 26.03.2014.

üzerinden yapılan Tebriz halısı ihracatı £28.000 değerindeydi. Bu rakam 1879'da £65.000'e ulaşmıştır¹³⁴. 1900'de bütün İran'dan ihraç edilen £500.000 değerindeki halı ticaretinin çıkış yeri yine Tebriz olmuştur¹³⁵.

Ticaret hattının Körfeze dönmesinden önce Tebriz'den en çok mal ithal eden ülke £831.000 ile İngiltere'dir. Bunun £559.000'i baskılı pamuklular, £153.000'i ağartılmış patiskalar ve £14.000'i şekerden oluşturmuştur. Almanya £33.000'lik pay ile ikinci sıradadır. Bunun £24.000'i yünlü giysiler idi. Rusya £12.000 ile üçüncü, Fransa £8.000 ile dördüncü sıradadır¹³⁶.

Tebriz'in 1860'tan itibaren önemli bir ticaret merkezi haline gelmesi, onu İsfahan'dan daha değerli ve başkent Tahran'dan daha büyük bir konuma getirmiştir¹³⁷. Amerikalı İran araştırmacısı A. V. William Jackson Tebriz'den Azerbaycan'ın en önemli ticaret merkezi olarak bahsederken, George Curzon 'ticaretin başkenti' olarak nitelendirmiştir¹³⁸.

Tebriz eski zamanlardan beri küçük büyük kervansaraylarıyla uzaktan ve yakından gelen çok sayıda tüccarı çeken, bütün İran'ın ve Asya'nın en büyük pazarlarından birisi olmuştur¹³⁹.

1837-1871 yılları arasında Tebriz ticareti için önemli bir yeri olan Doğu Hindistan Şirketi, buraya Almanya'dan çuha tedarik etmiştir. Bunun yanı sıra, erken ticaret dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde Almanya'dan düzenli olarak yıllık 100.000 l. miktarında çeşitli cam ürünleri, altın, dantel ve nakış ithal etmiştir¹⁴⁰.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde İran'da ticaret hayatı oldukça hız kazanmıştır. H.W. Mac Lean'ın 1900'lerde İran ticareti hakkında yayınladığı raporlarında¹⁴¹ İran'ın başta İngiltere ve Rusya'dan olmak üzere birçok ülkeden çeşitli ürünler ithal ettiğini belirtmiştir¹⁴².

¹³⁴ Charless Issawi, **The Economic History of Iran: 1800-1914**, The University of Chicago Press, Chicago, 1971, s.302.

¹³⁵ C. Issawi, **a.g.e.**, s.302-303.

¹³⁶ C. Issawi, **a.g.e.**, s.108.

¹³⁷ J. D. Clark, **a.g.m.**.

¹³⁸ J. D. Clark, **a.g.m.**.

¹³⁹ E. N. Lâle vd., **a.g.e.**, s.212.

¹⁴⁰ C. Issawi, **a.g.e.**, s.115

¹⁴¹ H.W. Mac Lean, "Report on the Conditions and Prospects of British Trade in Persia", **A&P**, Londra, 1904.

¹⁴² C. Issawi, **a.g.e.**, s.137.

Tablo 2.1. İran'ın başlıca ithal ettiği ürünler ve ülkeler

Fransa-Avusturya	200/220.000 l.	Şeker
Fransa-Avusturya	250/300.000 l.	Yün, pamuk, ipekli kumaş
Çin-Batavia	50/60.000 l.	Çay
Türkiye-Afganistan	180/200.000 l.	Hammadde
Almanya-Fransa-Avusturya	160/190.000 l.	Çeşitli ürünler

Kaynak: Charless Issawi, **The Economic History of Iran: 1800-1914**, s.137.

İran'ın 1900-1914 yılları arasında ihraç ettiği en önemli malları pirinç, pamuk, afyon, ham ipek, halı, tahıl, ham yün, deri, sakız (gum: reçine, kauçuk), çay, şeker, kuru ve yaş meyve, tıbbi bitkiler, tuz, boya, tütün ve evcil hayvan gibi ürünlerdir¹⁴³.

Tablo 2.2. Başlıca ithal edilen malların yüzdeleri

	1850	1880	1911-13
Pamuklu kumaş	43	48	30
Yün ve ipek kumaş	23	15	5
Çay	9	2	6
Şeker	2	8	24
Metal ürünler	2	2	2
Tahıl	...	...	4
Gaz yağı	...	1	2

Kaynak: Charless Issawi, **The Economic History of Iran: 1800-1914**, s.135.

¹⁴³ C. Issawi, **a.g.e.**, s.150.

Tablo 2.3. Başlıca ihraç edilen malların yüzdeleri

	1850	1880	1911-13
İpek ve ipek ürünleri	38	18	5
Pamuklu ve yünlü kumaşlar	23	1	1
Tahıl	10	16*	12*
Meyve	4	6	13
Tütün	4	5	1
Ham pamuk	1	7	19
Afyon	...	26	7
Halı	...	4	12

Kaynak: Charless Issawi, **The Economic History of Iran: 1800-1914**, s.136.

Rusya'nın İran pazarına hızlı girişi, İngiltere'nin ticari anlamda burada tutunmasını zorlamaya başlamıştır.

İran daha önce de değindiğimiz gibi ticaret pazarı olarak çok elverişli bir ülkedir. Bu sebeple özellikle kolonileşmek için kendilerine yer arayan emperyalist güçler burada bulunmak istemiştir. İran konumu gereği de oldukça stratejik bir noktadadır. Kafkasya'ya açılan bir kapı gibidir. XIX yüzyılın sonuna gelindiğinde İran, Rusya'nın ekonomik ve politik açıdan güçlenmesi sonucu yarı sömürge haline gelmiştir. Bu sömürü, zaman zaman İran halkının ortak istismarına dayanan, Kaçar hanedanının başkanlık ettiği İran'ın feodal unsurları ile kurulan emperyalist bir ittifaktır¹⁴⁴.

Basra Körfezi'ne olan kıyıları, o dönemde yaygınlaşan buharlı gemi ticareti için çok elverişlidir. İngiltere'nin Hindistan'a konuşlanmasıyla İran-Hindistan arasında yürütülen deniz yolu ticareti de hızlanmıştır. Burada Şiraz'a yaklaşık 300 km uzaklıkta olan ve Basra Körfezi kıyısında bulunan Buşir oldukça önemli bir deniz ticareti merkezi haline gelmiştir.

Almanya, Bismarck döneminde İran'a fazla ilgi göstermemiş ve burada bulunmayı önemsememiştir. Almanya kolonileşmede İngiltere ve Fransa'nın

¹⁴⁴ S. L. Agayev, **Germanskiy İmperializm v İrane**, Moskova, İzdatelstvo 'Nauka' Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturi, 1969, s.7.

arkasında kalmıştır. Kendisine başta Hindistan olmak üzere birçok uzak ülkelerde koloniler kuran İngiltere ile İran'ın sınır komşusu olan ve ülke içinde kendine etkin bir pozisyon kuran Rusya ile karşı karşıya gelmeyi de zaten pek istememiştir. İran Şahı Muzafereddin 1902'de Berlin'e gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında Kayser II. Wilhelm: "*İran umurunda değil, İran'la kesinlikle hiç işimiz olmaz. Hatta Şah'ın Avrupa gezisinden ötürü İngiltere ile Rusya birbirine de girerse araya girmek için hiçbir niyetim de yok*"¹⁴⁵ dediyse de sonradan gelişen olaylar sonucunda fikirler de değişmiştir¹⁴⁶. Hindistan ve Afganistan'a açılan kapı olan İran ile ilgili İran politikasını geliştirmiştir.

İngiltere ve Rusya'dan sonra Almanya için İran'da kilit noktası olabilecek fazla bir yer kalmamıştır. Önemli yatırımlar için biraz geç kalınmıştır. İran ile yapılan çeşitli müzakere ve antlaşmalarla kendilerine yol, demiryolu inşası ve banka kurma gibi imtiyazlar verilse de yapmak istediği her atılımda Rus ve İngiliz müdahalesiyle karşılaşmıştır. Ağır baskılara dayanamayan Almanya, birçok projesini durdurmak zorunda kalmıştır. İran'ı adeta işgal etmiş olan bu ülkeler Almanya'yı yalnız bir rakip olarak görmemiş, ticarete sızmaya çalışan bir düşman olduğunu düşünmüştür.

Almanya'nın İran ile ilişki kurması XIX. yüzyılın son çeyreğinde hız kazanmıştır. Bu ilişkiler daha çok ekonomik ve denizcilik üzerine başlamıştır. Almanya da, İngiltere ve Rusya gibi çeşitli imtiyazlar elde etmeyi başarmıştır. XX. yüzyılın başından itibaren Almanya, İran'daki faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır¹⁴⁷.

İran'da uzun süre tutunmayı başaran Alman şirketleri olmuştur. Bunlardan birisi Basra Körfezi'nde merkezi bulunan "Robert Wönckhaus & Co., Hamburg" Nakliye şirkettir. 1902-1944 yılları arasında taşımacılığa devam eden bu şirket, Almanya-İran arasındaki gemi nakliyeciliğini kontrol etmiştir¹⁴⁸.

İran'da ticaret Basra Körfezi'ndeki gemi nakliyeciliğinin yanı sıra demiryolu da kullanılmıştır. Bunun en önemlisi Trabzon-Tebriz ticaret hattı olmuştur. Bu yolun tarihi V. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Aslında İpek Yolu'nun bir kolu sayılmaktadır. Şahrâh-ı Garbî (Batı Anadolu yolu) olarak bilinen bu güzergâh, özellikle İran ve Azerbaycan ile Kafkasya, Türkistan ve Hindistan'ın batıya açılan bir kapısı gibidir. Tebriz üzerinden Erzurum'a, buradan da Trabzon'a ulaşmaktadır¹⁴⁹. XIX. yüzyılda yol önemini kaybetmemiştir. Özellikle İngiltere denizyolu üzerinden yürüttüğü ticareti bu yola kaydırarak maliyeti daha aza indirgeyebilmiştir. Ancak Ruslar Avrupalı ve İranlı tüccarları bir diğer önemli güzergâh olan Kafkasya yoluna çekmeye çalışmıştır. Bunun

¹⁴⁵ Die Diplomatischen Akten, A.A. belge no.5347, s.536.

¹⁴⁶ Julia Müller, Die deutsch-iranischen Beziehungen während des Ersten Weltkrieges: Eine Untersuchung über die intellektuellen Kreise um das "Persische Comité" und die Zeitschrift "Kaveh", Hamburg, Hamburg Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003, s.13.

¹⁴⁷ S. L. Agayev, a.g.e., s.7.

¹⁴⁸ J. Müller, a.g.e., s.10.

¹⁴⁹ Selahaddin Tozlu, "Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu: XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme", Türkler, C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.482.

için Kafkasya demiryollarını yapmaya başlayan Rusya, gümrüklerde de çeşitli kolaylıklar sağlamıştır. Bu durum XIX. yüzyılın sonlarına doğru ticaretin buraya kaymasına sebep olmuştur. Yapımı tamamlanan Batum-Bakü demiryolu ile Ağstafa-Culfa karayolunun Odessa ve Trabzon'a bağlanması kısa sürede Avrupalı tüccarları bu yola çekmiştir. Bu durumdan Azerbaycan'ın da faydalandığını gören Rusya, kısa süre sonra Rus kökenli olmayan ithalatı buradan yasaklamıştır¹⁵⁰.

Avrupa devletlerinin İran'a ulaşmak için başka bir güzergâh olan Osmanlı-Gürcistan yolunu kullanması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bunun üzerine İngiltere elçisi Osmanlı makamlarına Trabzon-İran ticari geçiş yollarında düzen sağlamasını tavsiye etmiştir¹⁵¹. 1857'de Trabzon-İran yolu üzerinde ticaret yapmakta olan bazı İranlıların öldürülmesinden doğan huzursuzluk üzerine, Osmanlı makamları derhal Erzurum Valiliğince araştırılması ve yolların güvenliğinin sağlanması için emir göndermiştir¹⁵².

Trabzon-Tebriz ticaret hattında, Avrupa'dan Karadeniz veya Boğazlar üzerinden Trabzon Limanı'na gelen mallar buradan Tebriz'e, aynı yol üzerinden gelen İran malları da Avrupa'ya gönderilmiştir.

1828'de Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'nın üçüncü maddesinde, İran sınırı üzerinden yapılacak her türlü ihracat ve ithalatta %5 vergi ödenmesi şartı konmuştur¹⁵³. 27 Ekim 1901'de Rusya ile imzalanan yeni gümrük vergisi anlaşmasının birinci maddesinde, bu madde feshedilmiştir ve yeni bir tarife hazırlanmıştır. Yeni maddeye göre İran'dan Rusya'ya yapılan ithalatın gümrük vergileri arttırılırken, Rusya'dan İran'a gönderilen malların vergileri büyük oranda azaltılmıştır. İngiltere'den gelen mallara ise çok ağır vergiler uygulanmıştır.

Bu arada Londra'da görevli bulunan Alman Konsolosluğu birinci Sekreteri Freiherr von Eckardstein, 2 Ocak 1901'de Almanya Şansölyesi Graf von Bülow'a gizli bir yazı ulaştırmıştır. İngiltere'nin İran'ın güneyi ile ilgili imtiyazlar elde etmesinden sonra 1900'ün Ocak ayında Rusya da İran'la bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmada Rusya'ya, İran'ın kuzeyinde çeşitli imtiyazlar verilmiştir. Bunu öğrenen İngiltere, St. Petersburg'daki büyükelçisini görevlendirerek konuya ilişkin bilgi edinmesi talimatını vermiştir. Graf Murawiew ile görüşen büyükelçi, söz konusu anlaşmada herhangi bir gizli bölüm olmadığına ve Rusya'nın güney İran veya Körfez ile ilgili bir maddenin de bulunmadığına dair teminat almıştır. Ancak kısa bir süre sonra imzalanan antlaşmada gerçekten de gizli maddelerin var olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre İran Şahı, 1901 yılında Rus subaylar tarafından yönetilen 6000 kişilik İran Kossaklarından oluşan bir grubun Buşir ve Benderabbas'a gönderilmesine izin vermiştir. İngiltere bu haberi büyük bir kızgınlıkla karşılamıştır. O dönemde körfezde bulunan İngiliz filosu,

¹⁵⁰ C. Issawi, *a.g.e.*, s.138.

¹⁵¹ BOA Osmanlı-İran İlişk., no. HR.TO, 213/52, s.70-73.

¹⁵² BOA Osmanlı-İran İlişk., no. A.MKT.UM, 294/90, s.116-117.

¹⁵³ Shireen Mahdavi, "Irano-Russian Trade and Travel: Haj Muhammed Hassan Amin al-Zarb and Others", *Iranian Studies*, C.XXXVI., S.2, 2013, s.209.

Rus askerlerinden çok daha teçhizatlı ve güçlü konumdadır. İngiliz yönetiminden elde edilen gizli bilgiye göre, böyle bir askerî birliğin güneye doğru harekete geçmesi durumunda İngiltere, Buşir ve Benderabbas'ı ele geçirme kararı vermiştir¹⁵⁴.

Büyükelçinin 5 Ocak 1901'de gönderdiği yine gizli olan mesajında, şahın söz konusu antlaşmadaki asker sayısını önce 16.000'e, daha sonra 30.000 kişiye kadar çıkarabileceğini vadettiği bildirilmiştir¹⁵⁵. Başbakan Bülow, 10 Ocak 1901'de Kayzer II. Wilhelm'e durumu bildirerek, İngiltere ve Rusya'nın karşılıklı işbirliğinin zaman zaman çıkar çatışmalarına da dönüşebildiğine dikkat çekti. Almanya'nın tetikte beklemesi, şu andaki pozisyonda en mantıklı şey olacağını ilave etmiştir¹⁵⁶. 27 Ocak 1901'de Almanya'nın St. Petersburg Büyükelçisi Fürst von Radolin, birbirine yakın duran İngiltere ve Rusya'nın son olaylar neticesinde aralarının biraz gerildiği, ancak yeniden eski iyi haline dönmesi için girişimlerde bulunulduğunu Berlin'e bildirmiştir¹⁵⁷.

İran 9 Şubat 1903'te İngiltere ile imzaladığı bir anlaşmada, İngiltere en imtiyazlı ülke konumuna gelmiştir. 15 Mart'ta vergiler yeniden düzenlenmiştir. 1907'de İngiltere ile Rusya arasında imzalanan anlaşmada, İran'ın iki ülkenin nüfuz alanına göre bölünmesine karar verilmiştir¹⁵⁸.

2.4. Rusya-İran Ticaret Gelirleri Yıllık Ortalamaları 1830-1914

(Milyon altın Ruble)

Yıl	İran'dan	İran'a	Toplam
1830-34	3.8	2.6	6.4
1835-39	3.6	1.3	4.9
1840-44	4.7	1.2	5.9
1845-49	5.3	0.9	6.2
1850-54	5.0	1.2	6.3

¹⁵⁴ Die Diplomatischen Akten, A.A. belge no.5339, s.528.

¹⁵⁵ Die Diplomatischen Akten, A.A. belge no.5340, s.529.

¹⁵⁶ Die Diplomatischen Akten, A.A. belge no.5341, s.531.

¹⁵⁷ Die Diplomatischen Akten, A.A. belge no.5342, s.531.

¹⁵⁸ C. Issawi, a.g.e., s.148.

1855-59	5.7	1.4	7.2
1860-64	6.0	1.6	7.6
1865-69	5.8	1.8	7.6
1870-74	5.6	2.1	7.8
1875-79	6.3	2.7	9.0
1880-84	7.5	3.8	11.3
1885-89	9.4	6.5	15.9
1890-94	11.5	10.9	22.4
1895-99	19.7	16.0	35.7
1900-04	24.0	24.6	48.5
1905-09	26.4	29.0	55.4
1910-14	38.5	49.2	87.7

Kaynak: Charless Issawi, **The Economic History of Iran: 1800-1914**, s.142.

Tabloda da görüldüğü gibi İran'ın ithalat ve ihracat gelirleri arasında büyük fark vardır. 1901'de İran'ın toplam ihracatının %50'si Rusya'ya iken, bu rakam 1910'da %70'e çıkmaktadır. Bu durum Rusya'nın İran ticaretinde ne kadar etkin olduğunu göstermektedir. Rusya'dan sonra ikinci sırada İngiltere vardır. Sonra sırasıyla Hindistan, Osmanlı Devleti, Fransa ve kolonileri gelmektedir. Almanya bu sıralamada altıncı olarak yer alır. Almanya'yı Avusturya-Macaristan, Afganistan, Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Hollanda ve kolonileri, Mısır, Belçika, Umman, İtalya, Hindicın, Maskat, İsveç ve Yunanistan takip etmektedir¹⁵⁹.

İran'da her türlü zorluğa ve engellemeye rağmen faaliyet göstermiş önemli Alman şirketleri olmuştur. Bunlar tamamen Alman sermayeli veya İranlı sermaye desteğiyle faaliyet gösteren işletmelerdir. Daha önce bahsedilen nakliyat firması olan

¹⁵⁹ C. Issawi, **a.g.e.**, s.149.

Wönckhaus & Co., Hürmüz Boğazı'nın girişi yakınında bulunan Abu Musa'da aynı zamanda demir oksit yataklarında da faaliyet göstermiştir.

1904'te Almanya'dan satın alınan ve *Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft* (AEG) tarafından Tahran'a getirilip çalıştırılmaya başlanan bir elektrik santrali, Tahran'ın ana caddelerini ve dükkânlarını ışıklandırmıştır. 4000 lambaya kadar ışık vermiştir¹⁶⁰.

Bahsedilmesi gereken bir diğer önemli şirket de *Persische Teppichgesellschaft*, İran Halı Dokuma Şirketi'dir. Bu şirket 1912'de 3.000.000 Mark sermaye ile kurulmuş ve sonrasında sermayesi 10.000.000 Marka kadar yükselmiştir. Merkezi Tebriz'de bulunan başka bir yün eğirme ve boyama tesisi de ürettiği malları buradan Avrupa hatta Amerika'ya ihraç etmiştir. Tebriz'in haricinde İstanbul, Sultanabad, Hemedan, Kirman, Meşhed ve Şiraz'da da şubeleri vardır¹⁶¹.

2.5. Almanya'nın Orta Doğu Ticaretinde 1908-1913 İthalat rakamları (Milyon Mark üzerinden)

İthalat	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Türkiye	47.56	57.29	67.45	70.09	77.65	73.93
Mısır	38.37	51.50	64.10	64.70	80.63	...
İran	0.20	0.32	0.79	1.11	...	...

Kaynak: W. O. Henderson, "German Economic Penetration in the Middle East: 1870-1914", *The Economic History Review*, C.XVIII, S.1/2, Wiley on behalf of the Economic History Society, İngiltere, 1948, s.64.

¹⁶⁰ C. Issawi, *a.g.e.*, s.309.

¹⁶¹ C. Issawi, *a.g.e.*, s.357-358.

Tablo 2.6. Almanya'nın Orta Doğu Ticaretinde 1908-1913 İhracat rakamları (Milyon Mark üzerinden).

İhracat	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Türkiye	64.07	78.92	104.87	112.88	112.84	98.42
Mısır	23.22	23.43	26.19	31.15	27.29	...
İran	...	0.12	0.46	0.22	0.14	0.15

Kaynak: W. O. Henderson, "German Economic Penetration in the Middle East: 1870-1914", **The Economic History Review**, C.XVIII, S.1/2, Wiley on behalf of the Economic History Society, İngiltere, 1948, s.64.

Alman sermayesi, ülkedeki bir dizi başka sanayi kuruluşuna sahiptir. Dış ticarete Almanya, İngiltere ve Rusya'dan sonra üçüncü sırayı almıştır. 1901 yılından 1914'e gelindiğinde, Almanya-İran ticaret hacmi 2.5 milyon Kran'dan 33 milyon Kran'a yükselmiştir. İngiltere ve Rusya, Almanya'nın İran'daki konumunun güçlenmesini artık bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. Her iki güç de Almanya'nın bu ülkede daha fazla güç kazanmasını engellemek için artık her yolu denemiştir¹⁶².

2.2.1. Bağdat Demiryolu

Bağdat Demiryolu, Almanya için *Büyük Ekonomi Siyaseti* görüşünden çok daha geniş kapsamlı ve ileri görüşlü bir proje olmuştur. Bu fikir ilk kez ortaya atıldığında Berlin Hükümeti'nin desteği ve Alman raylı sistem endüstrisinin katılımıyla İstanbul'dan başlayıp Basra Körfezi'ne kadar inecek olan bir tren yolu olacağı düşünülmüştür. Projenin Alman ekonomisine katkıda bulunacağı ve canlandıracağı öngörülmüştür. En azından ilk düşünceler bu yönde olmuştur. Tren yolu boyunca çevre kalkınacak ve tarım artacaktı. Almanya'nın hatta Avrupa'nın tahıl, pamuk ve diğer tarımsal ihtiyaçları daha rahat karşılanabilecekti. Aynı zamanda Alman halkı da bu topraklara göç ettirilebilecek ve Almanya Anadolu topraklarında kolonileşecekti. Almanlar'ın bu arzusu çok daha eskilere dayanmaktadır¹⁶³. Ancak Almanlar'ın sadece ekonomik sebeplerle başlayacağı proje, Musul ve Kuveyt'te petrolün bulunmasıyla, emperyalist savaşçıların düşmanını yok etme oyununa dönüşmüştür.

¹⁶² S. L. Agayev, **a.g.e.**, s.7-8.

¹⁶³ Paul Rohrbach, **Die Bagdadhbahn**, 2.bs., Berlin, Verlag von Wiegandt & Grieben, 1911, s.13-14. Düzeltme

Abdülhamid de Osmanlı Devleti'ni böyle bir demiryolu ağıyla donatmanın siyasi, askerî ve ekonomik çıkarlarının farkındadır. Ama onun için önemli olan bu çıkarlardan, Anadolu topraklarında gözü olan İngiltere ve Fransa gibi devletlerin kendileri için fayda sağlamasını önlemektir. Bunun için de yakın dost Almanya çok uygun bir ortak olarak öne çıkmaktadır. 6 Ekim 1888'de Almanya'ya İzmit-Ankara demiryolunun inşası için imtiyazlar verilmiştir. Projenin takibini Almanya adına *Deutsche Bank* üstlenmiştir. Bunun yanı sıra kaim olan Haydarpaşa-İzmit hattı da devralınmıştır. 16 Mart 1889'da merkezi İstanbul'da bulunan Soci  t   du Chemin de Fer d'Anatolie (Anadolu Demiryolu Şirketi) kurulmuştur. Ankara-İzmit hattı kısa sürede tamamlanarak Ocak 1893'te ilk seferini düzenlenmiştir. İlk işini sorunsuz ve çabuk tamamlayan şirkete 13 Şubat 1893'te Ankara-Kayseri (384km) ve Eskişehir-Konya (445km) hattının inşası için görev verilmiştir. İnşası tamamlanan bütün demiryolu hatlarından memnun kalan II. Abdülhamid, kendilerinden tren yolunun Bağdat'a kadar uzatılmasını istemiştir. İlk imtiyaz 30 Aralık 1899'da verilmişse de tam anlaşma 5 Mart 1903'te sa  lanmıştır¹⁶⁴. Alman sermayesinin tek başına yetmeyeceği bu yeni hat için yeni bir *Bağdat Demiryolu Şirketi* kurulmuştur. Bu şirkete %40'ı Alman, %10 Anadolu Demiryolu Şirketi, %30 Fransız Osmanlı Bankası ve %20 oranda Avusturya, İtalya, İsviçre ile Türkiye ortak olmuştur¹⁶⁵. Şirkete çok önemli imtiyazlar verilmiştir:

1. *Haydarpaşa-Ankara ve Eskişehir-Konya hatlarını 99 yıl i  letebilecektir.*
2. *Konya'dan başlayıp Bağdat   zerinden Basra Körfezi'ne kadar uzanacak olan 2300km uzunluğundaki demiryolunu inşa edip i  letebilecektir. Bu demiryoluna paralel bulunan maden ve ormanlardan yararlanabilecektir.*
3. *Fırat ve   att  larap'ta nakliyat hakkına sahip olabilecek, Bağdat ve Basra kıyılarında liman inşa edip   alı  tırabilecektir*¹⁶⁶.

¹⁶⁴ H. Bayram Soy, "II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid", *Türkler*, C.XXXIII, Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.28.

¹⁶⁵ Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", *Türkler*, C.XXXIII, Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.45.

¹⁶⁶ M. Tepekaya, *a.g.m.*, s.45.

Resim 2.1. Anadolu Demiryolu Şirketi'ne ait 2040 Mark'lık Tahvil.

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.hwph.de/historische-wertpapiere/losnr-auktnr-pa30-938.html>

1903'te Bağdat demiryolunun inşasına başlanması en çok İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Bu yol 1869'da açılan Süveyş Kanalı'na rakip olabilecek önemli bir projedir ve Almanlar'ın imtiyazında olacaktır. Akdeniz ve Basra Körfezi'nden Hindistan'a kadar deniz yollarının ve ticaretinin egemenliğini ellerinde bulunduran İngilizler bu durumu kabul etmemiştir. Yeni ticaret merkezinin Bağdat'a kayacak olmasından İngiltere'nin İran ile olan alışverişi de etkilenecektir. Bunun yanı sıra İngiltere, Basra Körfezi'nde bulunan petrole kimseyi yaklaştırmak istememiştir. Çünkü bu demiryolu tam da petrolün merkezine doğru gitmektedir.

İngiltere duruma rıza göstermeyip engellemelere girişmiştir. Daha 1899'da Almanya yapımda mali bir krizle karşı karşıya kalacağını anlamıştır. Bunun için İngiltere ve Fransa'dan mali destek istediye de bir yanıt alamamıştır. İngiliz basını

projeyi çok sert bir dille eleştiren yayınlar yapmıştır. 1903'te projeye karşı güçlü kampanyalar başlatıp Osmanlı-Alman birlikteliğine saldırmıştır.

Bağdat Demiryolu projesi, Almanya'nın kendine göre doğuda kalan ülkeleri tekrardan gözden geçirip değerlendirmesine sebep olmuştur. İran burada çok daha çekici ve yeni imkânlar sunabilecek bir pozisyon kazanmıştır. Projeyi bitirip Bağdat'a ulaştıktan sonra buradan Tahran'a giden yeni bir ray hattı kurabilirse, Almanya ile İran arasındaki her türlü ticari ve siyasi etkileşimi artabilecekti. 1906-1911 arasında İran'da kurulacak bankalar ve politik yaklaşımlar bu hattın yapımı düşüncesini de canlı tutmuştur. Bağdat demiryolundan aşırı rahatsız olan ve bunu açıkça ortaya koyan İngiltere'den sonra Rusya da hattın Tahran'a uzaması fikrinden endişelenmeye başlamıştır. İran'daki ticareti elinde bulunduran Rusya, ticaret hattının kesilmesi riskini göze almak istememiştir. Ayrıca Almanya'nın İran'daki nüfuzunun artması da işlerine gelmemiştir. Erbil ve Hanekin'de çıkarılmaya başlanan petrol, Almanya'nın ilgisini iyice bölgeye çekmiştir. Mart 1903'te İran ile antlaşma imzalayan Almanya, ana üzerinden yan hatlar inşa etme hakkını elde etmiştir. Yapılacak olan hat Erbil-Hanekin üzerinden Tahran'a ulaşacaktır. Projede yine Deutsche Bank ve Alman mühendisler yardım ve öncülük edecektir. Ancak yolun yapımına başlamak için yine de daha elverişli bir fırsatın ortaya çıkmasını beklemiştir. Bölgedeki imkânlar aceleyle getirilemeyecek kadar kıymetli ve gelecek vaat edicidir. Osmanlı Devleti ve İran da Almanya'nın gördüğü fırsatları görmeliydi. Bunun için çok uzun süre beklemesi de gerekmemiştir. İran, içinde bulunduğu mali kriz sebebiyle Rusya ve İngiltere'den borç istemiş ancak bu isteği karşılanmamıştır. Bunun üzerine Alman bankalarına müracaat edip kredi almak istemiştir. Bu, Almanya'nın tam da beklediği fırsattı. Merkezi Hamburg'ta bulunan H.A.P.A.G. adlı gemi ve nakliyecilik şirketi, Hamburg'tan İran'ın güneyine seferler düzenlemekteydi. Almanya'nın bu şirketle ticarete eli oldukça güçlenmiştir. Şimdi vereceği kredi ile ekonomide de etkin olabilecekti. 1903 Haziran başlarında İran dışişleri bakanı bir Alman bankasının kurulmasında sakınca olmadığını söylemesi üzerine müzakereler başlamıştır. Bankanın kurulmasıyla Almanya, İran ekonomisini kalkındıracak diğer projeleri de finanse edip destekleyebilecekti. Yapılacak tren hattı projesi de hâlâ gündemdeydi¹⁶⁷.

Bütün bu gelişmelerden rahatsız olan Rusya, St. Petersburg'da bulunan Alman büyükelçiye nota vermiştir. İran'ın ekonomik ve politik gelişimiyle Rusya'nın yakından ilgilendiği belirtilerek, İran'da atılacak adımlarda Berlin'in önce Ruslarla işbirliği yapması gerektiği söylenmiştir. Ayrıca İran'da faaliyet göstermekte olan Alman şirketlerin de yakından takip edildiğini ve ekonomik menfaatlerin dışına çıkmamaları konusunda uyarılması istenmiştir¹⁶⁸.

¹⁶⁷ C. Issawi, *a.g.e.*, s.190.

¹⁶⁸ C. Issawi, *a.g.e.*, s.191.

Resim 2.2. Kayzer II. Wilhelm ve Rus Çarı II. Nicolas, Berlin, Kasım 1910.

Kaynak: “Potsdam Agreement Signed by Germany and Russia”, (Çevrimiçi)
<http://100yearswwi.blogspot.com/2011/08/potsdam-agreement-signed-by-germany-and.html>,
19.08.2011.

Ancak yine de Rusya, Almanya'nın İran'daki varlığından İngiltere kadar rahatsızlık duymamıştır. En azından ekonomik çıkarlarda İran'ı paylaşmaya hazırdı. İngiltere daha sert bir tutum içindeydi. Almanya'nın İran'daki girişimleri burada derin etki yaratmıştır. Ancak Temmuz 1906'da İran'da yaşanan devrim, Almanya-İran arasındaki anlaşmanın da sonunu getirmiş ve iki ülke beklemeye çekilmiştir. 1910'da Rusya ile İran Bakü-Tahran arası tren yolu imtiyazı anlaşması imzalanmıştır. Ancak Almanya Tahran'ı Bağdat'a daha önce bağlayacak gibi görünmemektedir. Bunun üzerine iki ülke arasında aylar süren görüşmeler başlamıştır. Nihayet 19 Ağustos 1911'de iki ülke arasında *Potsdamer Abkommen* (Potsdam Antlaşması) imzalanmıştır. Bu antlaşmada Alman Hükümeti, Kasr-ı Şirin- İsfahan- Yezd- Khakh yolunun kuzeyinde kalan bölgede tren yolu, kara yolu, deniz yolu, telgraf imtiyazları arayışında bulunmayacağını ilan etmiştir. Almanya'nın ticari hedefler dışında İran'da etkili olmayacağı beyan edilmiştir. Rusya'nın İran'dan daha fazla beklenti ve çıkarı olduğu

kabul edilmiştir. Ayrıca Almanya ana demiryolu hattından Kafkasya'ya uzanacak yan hatlar yapmayacağına da söz vermiştir. Buna karşılık Rusya da Bağdat demiryolunun yapımında yabancı sermaye arayış ve katılımlara karışmayacağını ve engellemeyeceğini taahhüt etmiştir. Hatta Tahran–Hanekin arasında yapılacak demiryolu inşasına yardım edeceğini söylemiştir. Potsdam Antlaşması'yla Rusya Almanya'ya ağır bir politik darbe vurmuş ve İran topraklarında nüfuz kazanma girişimlerinin önünü kesmiştir. Zaten bundan sonraki süreç de savaşa doğru gideceğinden Almanya tekrardan bir girişimde bulunmamıştır¹⁶⁹.

Harita 2.1. Yapılması planlanan İstanbul'da başlayıp Bağdat'a, oradan da Körfeze ulaşan tren yolu projesi haritası.

Kaynak: “Potsdam Agreement Signed by Germany and Russia”, (Çevrimiçi) <http://100yearswwi.blogspot.com/2011/08/potsdam-agreement-signed-by-germany-and.html>, 19.08.2011.

¹⁶⁹ C. Issawi, *a.g.e.*, s.158.

2.2.2. Petrol

Almanya'nın İran'da çıkarılan petrol üzerinde fazla bir etkisi olmasa da İran için öneminden dolayı kısaca bahsetmek gerekmektedir. Modern anlamda petrol çıkarma işlemi 1859'da Pennsylvania'da *Colonel Dark* isimli şirketin ilk sondaj çalışmalarıyla başlamıştır. Bundan sonra da dünyanın her yerinde petrol arama ve çıkarma işlemi hızla yayılmıştır. Sanayinin ve buna bağlı olarak da araba endüstrisinin gelişmesi kömürden sonraki en önemli yakıt maddesi olan petrol ve petrol ürünlerine gözleri çevirmiştir. 1872'de dünyada bir milyon ton petrol çıkarılırken, 1890'da bu rakam on milyon tona ulaşmıştır.

1880'de dünya petrol üretimi ABD'nin eline olmuştur. Ancak Bakü'den çıkarılmaya başlanan petrol kısa sürede ABD'nin yerini almıştır. Rusya'nın gelişen endüstrisi çıkarılan bu petrole bağımlıydı¹⁷⁰.

Endonezya'nın Sumatra bölgesi de kısa zamanda önemli bir merkez haline gelmiştir. Hindistan'da üretim yapan *Burmah Oil Company*, kısa süre sonra "Shell" ile birleşerek faaliyetlerine devam etmiştir. Shell Taşımacılık ve Ticaret Şirketi, aslında Uzakdoğu ve Avrupa arasında ithalat ve taşımacılık yapmak üzere 1833'te Londra'da kurulmuş bir İngiliz şirkettir. 1892'de petrol taşıma faaliyetlerine başlamıştır. Uzun yıllar petrol piyasasında rakibi olan *Royal Dutch* ile 1907'de birleşerek sektörde lider olmayı amaçlamıştır. Ancak bu birleşme sonrasında şirketin Almanya'nın etkisi altında kaldığını düşünen İngiltere'nin şirket hakkındaki düşünceleri değişmeye başlamıştır. Donanma Bakanı Winston Churchill, 1911'e kadar İngiliz Donanmasının petrol ihtiyacını buradan sağlamış olsa da, bundan sonra farklı şirketlere yönelmiştir¹⁷¹.

Osmanlı Devleti de Bakuba'da petrol çıkarmak için hamlede bulunmuş hatta küçük bir rafineri kurmuş olsa da bu girişimi fazla uzun sürmemiştir. Ancak II. Abdülhamid petrol çıkarma arzusunun yitirmemiş ve birkaç yerli ve yabancı şirkete imtiyazlar verilerek çeşitli yerlerde arama yapmaları istenmiştir. Bu imtiyazların en önemlisi de Alman Deutsche Bank tarafından kontrol edilen Osmanlı Anadolu Tren Yolu Şirketi'ne verileni olmuştur. Kuveyt ve Bahreyn'de petrol bulunca gözler Basra Körfezi'ne çevrilmiştir. Ancak o dönemde en büyük petrol yatakları İran'da bulunmuş ve İran 1950'lere kadar da Orta Doğu'da petrol üretiminin liderliğini elinde tutmuştur.

Anglo-Persian Oil Company, İran'da petrol çıkaran şirketlerin başında gelmiştir. Yılda yaklaşık çeyrek milyon ton petrol çıkarılmış ve 1913-14 yılında net £60.000 kâr elde edilmiştir. 1912-1918 yılları arasında günde 1600 varil olan İran'daki

¹⁷⁰ C. Issawi, *a.g.e.*, s.311.

¹⁷¹ Atasay Özdemir, "Petrolün Birinci Dünya Savaşındaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014, s.67.

petrol üretimi, 18.000 varile kadar çıkmıştır. İngiltere, savaş boyunca petrol ihtiyacını İran'daki APOC şirketinden ve RoyalDutch/Shell aracılığıyla Doğu Hint Adaları ve Meksika'dan karşılamıştır. Almanya, savaş esnasında ihtiyacı olan petrolü Romanya'dan karşılamaya çalışmış olsa da, savaşın sonuna doğru elindeki petrol stokunun azalması büyük bir sıkıntı yaratmıştır. Ancak yine de müttefiki Osmanlı Devleti toprağı olan Musul'dan petrol elde etmeye de çalışmamıştır¹⁷².

Rusya bu konuda İran'ın petrolünü çıkarmaktan ziyade, kendi çıkardığı petrol için İran pazarını kullanmanın peşinde olmuştur. İran, Asya ülkelerine ulaşabileceğı bir köprü vazifesi görmüştür. Bakü'den çıkardığı petrolü İran üzerinden pazarlaması, İran pazarında da söz sahibi olmasını sağlamıştır. Petrol Bakü'den ya Hazar Denizi üzerinden ya da Krasnovods-Aşkabat üzerinden gelmekte, buradan da bütün ülkeye dağılmaktaydı. Ancak Rusya'nın asıl isteğı çıkardığı petrolü Hindistan'a ulaştırmaktır. Bunun için Rus mühendis S. E. Palashkovski, 1884'te Hazar Denizi'nden Basra Körfezi'ne ulaşan bir petrol boru hattı projesi geliştirmiştir. Bu boru hattıyla Hindistan, Hindin hatta Avustralya'ya kadar petrol ulaştırabilirdi. Proje ne kadar kulağı hoş gelse de yapılan müzakereler sonucu, yapım maliyetinin getirisinden daha yüksek tutacağı ve yabancı bir ülkede inşanın getireceğı kontrol zorlukları dolayısıyla gerçekleştirilemedi¹⁷³.

2.2.3. Bankacılık Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar İran'da modern bankacılık adına fazla bir şey söylemek mümkün değıl, var olan da ancak İngiliz ve Rus çıkarlarını korumak için çalışmaktadır. Piyasada fiyatların sürekli dalgalanması ve İran parasının değıer kaybetmesi işleri zorlaştırmıştır. O dönemde herhangi bir malın fiyatı, bulunduğu şehre göre bile büyük değışiklik gösterebilmekteydi.

¹⁷² A. Özdemir, **a.g.m.**, s.76.

¹⁷³ C. Issawi, **a.g.e.**, s.328-329.

Tablo 2.7. 1900 Yılında Çeşitli Ürün Fiyatları (5.088 kg ağırlığında batman başına kran fiyatı*).

Emtia	Tahran	Tebriz	Reşt	Yezd	Hemedan	İsfahan	Şiraz	Buşir
Arpa	3	2.55	2.5	1.75	2	1.4	0.6	0.85
Buğday	5.2	3.2	2.5	2.5	2.65	1.9	1.7	1.45
Ekmek	4	1.8	3.2	2.2	2.25	1.8	1.35	2.65
Pirinç	8	10.05	6.5	5	8	3.8	2.65	3.5
Et	13	8.65	9	8	8	6.55	5.65	5.25
Şeker	11	11.2	6.5	10	10.5	11.4	8.55	7.5
Çay	...	42.2	45	30	28	...	53.4	42
Kömür	2.27	1.4	0.5	10.8	1.65	2.1	2.65	1.5
Gaz yağı	5.7	5	1.6	6.5	5	5.9	6.4	5.8

Kaynak: Charless Issawi, *The Economic History of Iran: 1800-1914*, s.340.

XIX. yüzyıldan itibaren İran’da bankacılığa ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Para ile ilgili işlemler *Sarraflar*ın elindeyse de zamanla daha farklı ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. İlk girişimleri 1866’da *Paris House of Erlanger*’in Tahran’da bir banka açmak istemesiyle başlamıştır¹⁷⁴.

Ancak Erlanger ile yapılan müzakereler, İran hükümetinin mevduat dokunulmazlığını reddetmesiyle kesilmiştir.

İlk kurum, merkezi Londra’da bulunan *New Oriental Banking Corporation*’ın bir şubesi olarak 1888’de açılmıştır. Tahran, Meşhed, Tebriz, Reşt, Şiraz, İsfahan ve Buşir’de şubeleri vardır.

¹⁷⁴ Friedrich Emil Erlanger (1832-1911), aslen Alman olan bir bankacıdır. Bankacılık geleneği ailesinden gelmektedir. Babası ilk bankasını 1848’de *Frankfurter Bankhaus Erlanger und Söhne* adıyla kurmuştur. Burada çok küçük yaşlardan itibaren bankacılığı öğrenip 19 yaşında işlerin başına geçmiştir. Mısır gezisi esnasında Süveyş Kanalı’nın fikir babası ile tanışıp projeye yakından ilgilenmiştir. Orta Doğu’ya olan ilgisi de böyle artmıştır. 1858’de Fransa’da yine bankacılık ve siyasi geçmişe sahip bir ailenin kızıyla evlenince işlerine burada devam etmiştir. 1859’da Paris Bankacılık İşlerini devralmıştır. Bankası 1869’da Paul Julius Reuter’in *Reuters Haber Ajansı*’nı kurması için maddi destek vermiştir. Fransa’da bankacılık işlerine girdikten sonra ismini Baron d’Erlanger olarak değiştirmiştir.

1889'da yine bir İngiliz bankası olan *Imperial Bank of Persia* açılmıştır. 1.000.000 Tümen (yaklaşık £20.000) sermaye ile kurulan bankaya İran'da etkili olan Hotz ve Sasson firmaları da hissedar olmuştur. Banka altmış seneliğine İran'da kâğıt banknot basma hakkını almıştır. 1890'da New Oriental Banking'in hisselerini £20.000'e devralıp Kazvin ve Sultanabad'da yeni şubeler açmıştır. 5 Kranlık kâğıt banknotu geliştirmiştir. 1 Tümeden 1000 Tümene kadar yeni banknotlar basmıştır. Bu banknotlar her türlü ödemede geçerli sayılmıştır. 30 Mayıs 1930'da, iki sene önce kurulan İran Devlet Bankası *Bank-ı Melli İran*'a banknot basma hakkını devretmiştir.

Rus girişimci Yakov Polyakov'un, raylı sistem inşa etme arzusu gerçekleşmemiş ancak onun yerine 75 yıllığına İran'da banka imtiyazı elde etmiştir. 1891'de 1.875.000 altın ruble sermayeyle *Banque des Prêts* isimindeki bankasını açmıştır¹⁷⁵. 1889'da Rusya Maliye Bakanlığı bankanın hisselerini devralmış ve sermayesi 30 milyon rubleye çıkarılmıştır. 1921'e kadar *Russian State Bank*'ın bir şubesi olarak çalışmıştır. 1902'de ismi değiştirilerek *Banque d'Escompte de Pers* olmuştur. Özellikle İran'ın kuzey bölgelerinde birçok şube açmıştır.

1906-1910 yılları arasında bilhassa İran'ın milliyetçi kesiminden Alman bankalarıyla iletişime geçilip İran'da şube açma arayışlarına girilmiştir. Önce Deutsche Orient Bank, ardından Deutsche Bank ilgi gösterdiyse de, sonrasında bir girişimde bulunulmamıştır¹⁷⁶.

2.3. Kültürel Alanda Çalışmalar

Almanya kolonileşmek ve orta doğu ülkelerinde nüfuz alanları oluşturmak için diğer Avrupa ülkelerine göre geri kalmıştır. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın İran'daki etki alanı ve birbirleriyle çatışmaları Almanya'nın işini daha da zorlaştırmıştır. Zaten var olan bir kavganın ortasında kalmak gibi bir durum meydana getirmiştir. Bu sebeple Almanya ekonomik ve siyasi faaliyetlerden daha ziyade bilimsel ve kültürel alanda önemli çalışmalar yapmıştır.

Deutsche Orientmission (Alman Şark Misyonu), 1880'lerden itibaren İran'ın kuzeybatısında okullar ve yetimhaneler açmıştır. *Deutsche Blindenmission* (Alman Körler Misyonu) da Tebriz ve İsfahan'da okullar kurmuştur. *Die Deutsche Missionsgesellschaft* (Alman Misyonerler Topluluğu) ise İran'ın kuzeybatısında daha fazla etkin olmuştur. Merkezi Urmiye'de bulunmaktaydı. Bu topluluk çeşitli okullar, matbaalar açtı ve doktorlar yetiştirmiştir. İran'ın kuzeybatısı misyonerlerin yoğun çalışmalar yürüttüğü bir bölgedir. Kültürel ve bilimsel çalışmaların yanı sıra Hristiyanlık dinini de halka dayatmaya çalıştıklarından dolayı, bu hareketlerin

¹⁷⁵ Russian Loan Bank, Iranian Loan Company, Banque d'Escompte de Perse gibi isimlerle de tanınmaktadır.

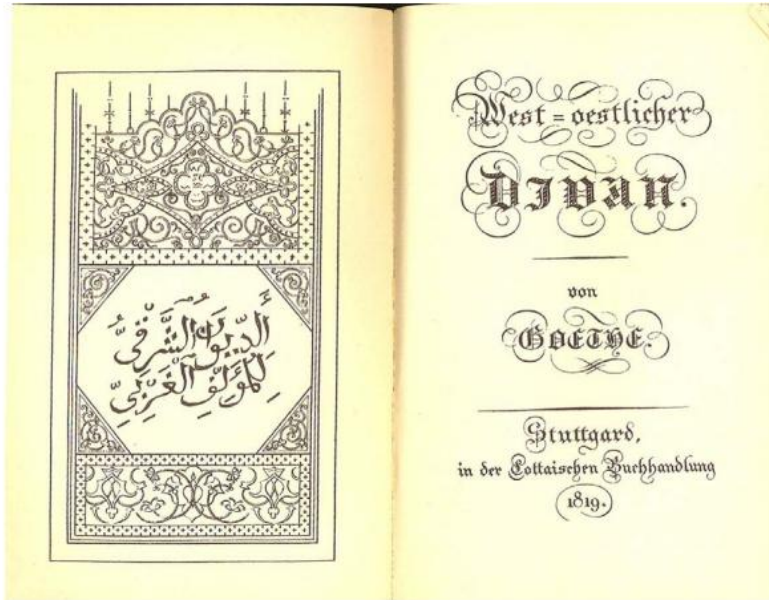
¹⁷⁶ C. Issawi, *a.g.e.*, s.346-47.

çıkışından kısa süre sonra İran’da Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçiş yasaklanmıştır. Misyonerler bu amaçlarında fazla etkili olamamıştır. Onlar da daha çok Müslüman olmayanların eğitimiyle ilgilenmiştir¹⁷⁷.

Almanya, Abd ve Fransa ile birlikte İran’da okul açma ve öğrenim verme çalışmaları yapmıştır. Özellikle 1907’de Tahran’da açılan bir Alman Okulu çok fazla ilgi görmüştür. *İran için Alman Okul Birliği* ile birlikte faaliyetlerini yürüten bu okul, İran’da kültürel anlamda önemli işler yapmıştır¹⁷⁸.

1805 yılında Alman dil uzmanı Georg Friedrich Grotfend eski Pers çivi yazısını çözmeyi başarmıştır. İncelediği metinler; 1765’te İran’a gelen Göttingen’de matematik ve oryantalizm eğitimi almış Carsten Niebuhr’un Persepolis’ten getirdiği Akamenid yazıtlarının kopyasıdır. Bu yazının çözümlenmesiyle bu alandaki araştırmalar ve eski pers yazısıyla yazılmış eserlerin çözümlenmesi çalışmaları da hız kazanmıştır. *Leyla ve Mecnun* gibi çok önemli eserler Almanya’da tanınmaya başlamıştır. Ancak İran şiirinin Almanya’da gerçek anlamda tanınması Goethe sayesinde olmuştur. Goethe, yayınladığı *Doğu-Batı Divanı* (West-Oestlicher Diwan) ile bütün Avrupa’da çok fazla ses getirmiştir. Hatta Friedrich Rückert, Fars şiirinin özellikleri hakkında araştırmalar yapmış ve bu şiir özellik ve ölçüleri kullanarak şiirler yazmıştır¹⁷⁹.

Resim 2.3. West-Oestlicher Diwan.

Kaynak: Johann Wolfgang Goethe, **West-Oestlicher Diwan**, Cottaische Buchhandlung, Stuttgart, 1819.

¹⁷⁷ J. Müller, a.g.e., s.9.

¹⁷⁸ J. Müller, a.g.e., s.8.

¹⁷⁹ J. Müller, a.g.e., s.11.

Almanya’da Fars diline ve İran’a olan ilgilinin artmasıyla birlikte, 1887’de Berlin’de *Seminar für Orientalische Sprachen* (Oryental Diller Kursu) açılmıştır. Burada çok sayıda Alman öğrenci, diplomat, memur ve asker eğitim görerek “Yeni Farsça”yı öğrenmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla da çalışmalarına *Auswärtige Amt für Militärmissionen* (Dışişleri Askeri Görevler Bakanlığı) için altında devam etmiştir.

XX. yüzyıl Alman bilim adamları ve araştırmacılar için bir dönüm noktası olmuştur. İki Alman uzman, Wilhelm Geiger ve Ernst Kuhn, *Grundriss der Iranischen Philologie* (1891-1904) isimli çalışmalarında İran edebiyatı, tarihi ve dilleri konusundaki çalışmaları toplamış güncellemiştir. Eserde özellikle XIX. yüzyılda İran üzerinde yapılan çalışmalar derlenip özetlenmiştir. Hermann Ethé’nin *Neupersische Literatur* (Yeni Fars Edebiyatı), Theodor Nöldeke’nin *Das iranische Nationalepos* (İran Ulusal Destanı) ve Paul Horn’un İslam sonrası İran Tarihi araştırmaları kendi alanlarında hala birer klasik olarak kabul edilmektedir¹⁸⁰.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa’da uluslararası sergiler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu sergilerde dünyanın her yerinden elde edilmiş ve getirilmiş sanat eserleri sergilenmiştir. İlk sergi 1851’de Londra’da düzenlenmiş fakat Alman koleksiyonerler üzerinde fazla etki bırakmamıştır. Almanya’nın ilgisi Paris’te 1867’de ve Viyana’da 1873’de açılan sergiler ile başlamıştır. Bu tarihten itibaren ilginin artmasıyla Avrupa’nın birçok yerinde olduğu gibi, Almanya’da da uygulamalı sanat ve etnografik müzeler açılmaya başlanmıştır. Bu müzeler sanat öğrencilerine ilham ve eğitim vermek açısından önemli bulunmaktaydı. Berlin’de 1867’de *Kunstgewerbemuseum* (El sanatları müzesi) kurulmuştur. Burada sergilerden elde edilen İranlı eserler de sergilenmiştir. Günümüzde Dresden Kunstgewerbemuseum, Düsseldorf Kunstmuseum, Frankfurt am Main Museum für Kunsthandwerk, Hamburg Kunst und Gewerbe Museum, Hagen, Essen Folkwang Museum, Hannover Kestner Museum, Köln Museum für Angewandte Kunst, Krefeld Deutsches Textilmuseum, Leipzig Städtisches Kunstgewerbemuseum ve Münih Bayerisches National Museum İran sanatına ait koleksiyonlar sergileyen önemli müzelerdir¹⁸¹. Berlin’deki Kraliyet müzeleri küratörü Wilhelm von Bode 1892’de İran halısı üzerine bir makale yayınlamıştır. Otto von Falke, Sasaniler döneminden 18. yüzyıla kadar İran dokumaları üzerine bir çalışma yazmıştır.

Fars minyatür ve resmi hakkında yazan ilk Alman yazar Philipp Walter Schulz, 1900’den önceki İran seyahatleri sırasında satın aldığı eserleri 1900’de Leipzig’de (Kunstgewerbe-Museum zu Leipzig) sergilemiştir. Koleksiyondan parçalar daha sonra çeşitli müzelere, kütüphanelere ve özel koleksiyonerlere satılmıştır. İslam sanatına ait

¹⁸⁰ Bert G. Fragner, “Germany iv. Iranian studies in German: Islamic Period”, *Encyclopedia Iranica*, (Çevrimiçi) <http://www.iranicaonline.org/articles/germany-iv>, 15.12.2001.

¹⁸¹ Jens Kröger, “Germany vi. Collections and Study of Persian Art in Germany”, *Encyclopedia Iranica*, (Çevrimiçi) <http://www.iranicaonline.org/articles/germany-vi>, 15.12.2001.

o tarihe kadar yapılmış ilk büyük sergilerinden biri, 1910'da Münih'te gerçekleşmiştir. 3500'den fazla sergilenen parça arasında, İran'a ait çok sayıda sanat eseri bulunmaktadır¹⁸².

Bu dönemde Alman hükümeti İran'a arkeolog, tarihçi ve oryantalistler de göndermiştir. Fridrich Sarre ve E. Herzfeld, başta *Persepolis* olmak üzere birçok yerde önemli arkeolojik kazılar yapmıştır. Friedrich Eduard Schulz, 1828-1829'da Tebriz'den başlayarak Urmiye Gölü'nün etrafını dolaşarak notlar almıştır. Birçok önemli tarihi yerleşim alanı hakkında bilgi toplamıştır. 1857'de Ernst Otto Blau, aynı yerleri dolaşarak Urmiye Gölünün güneyini ve batısını araştırmıştır. Taştepe'de bulunan Urartu Yazıtlarından kopyalar almıştır. Blau, İran'ın ekonomik ve ticari durumunu da inceleyerek, bölgenin ekonomik potansiyelinin Almanya için çok elverişli olduğunu dile getirmiştir. 1874 yılında Prusya Bilim ve Eğitim Bakanlığı İsfahan-Culfa'daki Ermeni Müzesinde bulunan bir tableti araştırmak ve Venüs gezegeninin geçişini izlemek üzere astronomik bir bilim heyetini buraya göndermiştir. Heyetin fotoğrafçısı Friedrich Stolze, Berlin Teknik Lisesi'nde profesördü. Astronomik gözlemler bittikten sonra Stolze'ye, Göttingen'de Fars dili eğitiminin öncüsü olan oryantalist Friedrich Carl Andreas'la birlikte Persepolis ve İran'ın güneyinde arkeolojik anıtlar ve yazıtlar üzerinde fotografik ve fotogrametrik bir inceleme yapma emri verilmiştir¹⁸³.

XIX. ve XX yüzyılda İran'da çeşitli keşif gezilerinde yer almış kişilerin, daha sonra bu gezi anılarını anlattığı yayınlar da bulunmaktadır. Heinrich Brugsch, Prusya Büyükelçiliği'nin 1860-61 yıllarında Baron Julius von Minutoli yönetimindeki turundan bahsettiği yayınında, Tiflis, Tahran, Hemedan, İsfahan ve Şiraz'dan bahsetmiştir. Eduard Polak, Kajar dönemi İran'ı hakkında genel bir raporunu yayınlamıştır. Macar oryantalist Arminius Vambéry, İran, Afganistan ve Orta Asya hanlıklarında yaptığı gezisinde bir Osmanlı Tasavvufu olarak gizlenmiştir. Daha sonra bu gezilerini kitap haline getirerek yayınlamıştır¹⁸⁴. Oryantalist Oscar Mann, 1901'den 1903'e kadar Buşir'den başlayarak İran'ın kuzeybatısına kadar gelmiştir. Hacıabad'daki Pehlevi yazıtlarını ve Malamir'de bulunan Elam kabartmalarının fotoğraflarını çekip kalıplarını almıştır. İran'ın kuzeybatı bölgesindeki önemli yerleri araştıran diğer gezginler Avusturyalı Ida Pfeiffer (1850), Moritz Wagner (1852, 1856), Max von Thielmann (1875), G. Pauli (1887), Hugo Grothe (1910) ve E. J. Westarp (1913) olmuştur¹⁸⁵.

Arkeoloji, sanat tarihi ve oryantal filoloji alanlarında ek eğitim almış bir mimar olan Ernst Herzfeld, 1903'ten 1905'e kadar Asur kazılarında çalışmış ve Pers'in batı

¹⁸² J. Kröger, a.g.m..

¹⁸³ Dietrich Huff, "Germany ii. Archeological excavations and studies", **Encyclopedia Iranica**, (Çevrimiçi) <http://www.iranicaonline.org/articles/germany-ii>, 15.12.2001.

¹⁸⁴ Bkz. Arminius Vambéry, Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, Çev. Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim, İstanbul, Kitabevi, 2018.

¹⁸⁵ D. Huff, a.g.m..

eyaletlerini keşfetmiştir. 1905-1907'de ilk İran ziyaretini gerçekleştirmiştir. İran'ın tarihi ve arkeolojik alanları ve anıtları hakkında geniş bilgi toplamış ve bu araştırmaları ve kazıları için uzun süreli seyahatler yapmıştır. Sarre ile birlikte çıkardığı ilk yayın Pers kaya sanatını kapsamaktadır. *Asya Kapısı* adıyla yayınladığı ikinci eserinde ise Kuzey Mezopotamya'dan Medler'in merkezine giden antik yol üzerindeki arkeolojik kazılar ve anıtlardan bahsetmiştir¹⁸⁶.

Alman coğrafyacı Moritz Wagner 1840'larda özellikle ilgi duyduğu Batı Azerbaycan ve Urmiye Gölü'nü dolaşmış ve daha sonra o bölgenin tüm yönlerini kapsayan büyük bir bilimsel çalışma yayınlamıştır¹⁸⁷.

İran coğrafyasına değerli katkılarda bulunan diğer Alman araştırmacılar arasında, yıllarca Sultanabad'da yaşayan ve 1889-1910 İran'ın batısını araştıran Franz Theodor Strauss, 1904'te Urmiye Gölü'nde araştırmalar yapan zoolog Erich Zugmayer, 1907'de kuzey ve batı İran'ı dolaşan Hugo Grothe ve 1912'de Güney Horasan'ı araştıran Oskar Ritter von Niedermayer sayılabilir¹⁸⁸.

Almanya sosyal ve tıp alanlarında da faaliyetler yürütmüştür. Tahran'daki devlet hastanesinde Alman doktorlar çalışmıştır. Ayrıca birçok İran şehirlerinde Alman eczaneler açılmıştır.

İran'da bulunan misyonerlerin eğitim reformları çalışmalarının dışında çeşitli alanlarda eğitim görmeleri için yurtdışına öğrenciler de gönderilmiştir. İlk defa 1811'de iki İranlı genç, 1815'te de beş kişi daha bilim ve mekanik alanlarında eğitim almaları için İngiltere'ye gönderilmiştir. 1844'te beş kişi, 1861'de kırk iki kişi Fransa'ya gönderilmiştir. Kendi isteği ve imkânıyla giden olduysa da, 1911'de otuz kişi devlet tarafından Avrupa gönderilmiştir. 1918'de Avrupa'da yaklaşık beş yüz İranlı öğrenci bulunmuştur. Bunların iki yüzü Fransa, otuz dördü İngiltere ve dokuzu Almanya'dadır¹⁸⁹.

1913'te misyonerlik, ticaret, eğitim gibi çeşitli işlerle uğraşan altmış Alman Tebriz'de bulunmuştur¹⁹⁰.

Alman kültürü İran'da çok ilgi ve takdir görmüştür. Bunda hiç şüphesiz Rus ve İngiliz baskısından doğan nefretin de etkisi olmuştur. Ancak Alman kültürünün İranlılar üzerinde büyük çapta bir etki yaptığını söylemek mümkün değildir. Bu kültürden en fazla etkilenenler Alman okullarına gitmiş veya çeşitli sebeplerden dolayı İran'da bulunan Almanlarla yakınlaşanlar olmuştur.

¹⁸⁶ D. Huff, **a.g.m.**

¹⁸⁷ Oliver Bast, "Germany v. German travelers and explorers in Persia", **Encyclopedia Iranica**, (Çevrimiçi)<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-v>, 15.12.2001.

¹⁸⁸ O. Bast, **a.g.m.**

¹⁸⁹ C. Issawi, **a.g.e.**, s.23.

¹⁹⁰ C. Issawi, **a.g.e.**, s.23.

2.4. İran’da Sosyal Hareketler, Reform Dönemi, Devrim ve Askerî

Yardımlaşmalar

1804-1813 İran-Rus savaşı ve imzalanan Gülistan Antlaşması’nın birtakım sonuçları olmuştur. Öncelikle İran Şahı Abbas Mirza (1789-1833) İran’ın askeri anlamda çok yıprandığını ve geri kaldığını idrak etmiştir. Ayrıca imzalanan antlaşmanın maddeleri gereği Rusya ticari anlamda imtiyazlar elde etmiştir. İran pazarına giren yabancı mallar kısa sürede yerli malların yerini almıştır. Yabancı tüccarların elde ettiği imtiyazlar, yerli üreticiyi büyük sıkıntılara sokmaya başlamıştır. Ülkenin birçok alanda elden geçip yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Değişim isteyen halk taşların yerinden oynamasına sebep olmuş ve Abbas Mirza ilk *reform* hareketini başlatmıştır. İlk reformlar askeri alanda yapılmıştır. III. Sultan Selim’in askeri reformlarını örnek alarak özünü 6000 bin askerin oluşturduğu Azerbaycan “Nizam-ı Cedid” ordusu kurmuştur. Avrupa’dan getirtilen uzmanlar askerleri yeni metotlara uygun olarak yeniden eğitmiştir. Yeni kurulan ordunun askeri teçhizatını karşılamak için Tebriz’de silah ve top üretim fabrikası yaptırmıştır¹⁹¹. Askeri, mühendislik, silah, tıp ve çeşitli dillerin öğrenilmesi gibi eğitimler almaları üzere Avrupa’ya öğrenciler gönderilmiştir. Bu dönemde yapılan reformlar için çok çaba harcanmış olsa da asıl ulaşılmaya çalışılan modern devlet düzeyine ulaşmaya yetmemiştir. Abbas Mirza’nın ölümünden sonra yerine geçen Muhammed Şah (1834-1848) da babasının izinden reformlara devam etmiştir. Tahran’da ilk matbaayı kurarak gazete basılmasını sağlamıştır. Bu sırada İstanbul’da mızıka, asker ve top eğitimi hakkında basılan dört ciltlik eserin İran’a gönderilmesi üzerine talepte bulunulmuş ve bu istek Osmanlı makamlarınca da memnuniyetle karşılanmıştır (1837-1839/ 1253)¹⁹².

1848-1852 yılları arasında sadrazamlık yapan Emir Kebir de reform hareketlerini devam ettirmeye çalışmıştır. Moskova’ya ve Osmanlı Devleti’ne giderek, kendi ülkesi için yenilikler getirmiştir. Ordunun düzenlenmesini devam ettirmiş, fabrikalar kurdurmuş, Tahran’da bir yükseköğrenim okulu açmış ve “Vekaye-e İttifakiye” isminde ilk resmi gazetenin basılmasını sağlamıştır¹⁹³. Bu dönemde İran’ın İzmir’de meskûn bulunan David isimli Ermeni asıllı baş tercümanı Avusturya ve Prusya ile resmi görüşmeler yaparak çeşitli askeri görevliler ve sanatkârların İran’a gönderilmesi için girişimlerde bulunmuştur¹⁹⁴. Ancak bu kadar reformist hareketler çevresinden hoş karşılanmamış ve kendisine karşı kurulan bir oyun ile önce hapse atılmış, sonra da 1857’de idam edilmiştir. Emir Kebir’in ölümüyle reform hareketleri son bulmuş ancak öldürülmesi halk üzerinde çok fazla tesir bırakmıştır. Özellikle

¹⁹¹ Emre Bayır, “Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan’da Direniş Hareketi”, **Avrasya Dosyası: İran Özel**, C.V., S.3, Ankara, ASAM, 1999, s.92.

¹⁹² **Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri**, yay. kom.: Mustafa Budak v.d., HAT, 657/32106-B, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi yay., 2010, s.52-53.

¹⁹³ Camron Michael Amin, “The Press and Public Diplomacy in Iran, 1820-1940”, **Iranian Studies**, C.XXXXVIII., S.2, 2015, s.271.

¹⁹⁴ **BOA Osmanlı-İran İlişk.**, MKT.UM, 52/16, s.74-75.

kurduğu yükseköğrenim okulu daha çok gelişmiş ve bilinçli bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır. Açılan okulda ya Avrupa'dan gelmiş ya da Avrupa'da eğitim görmüş öğretmenler ders vermiştir. Okuldan mezun olan öğrenciler ülkenin ileri gelen entelektüel, aydın, sorgulayan yeni tabakasını oluşturmuştur. Yetişen bu yeni nesil *Münevver'ül-Fikr* adıyla anılmaya başlanmıştır¹⁹⁵. XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan milli bilinci halka daha iyi anlatabilmek ve yönetimin memnun olunmayan taraflarını ortaya koymak için yeni nesil kalemlerin yazıları yayınlanmaya başlamıştır. Bu yazarların bir kısmı görev için yurtdışında bulunan diplomatlar veya Avrupa ile yakın ilişki içinde bulunan kişilerdi. En etkin olanlar ve modern İran edebiyatının da öncülüğünü yapanlar arasında Mirza Feth Ali Ahundzade, Mirza Malkum Han, Mirza Abdürrahim Talibov, Zeynelabidin Marağayi, Cemaleddin Efgani ve Mirza Ağa Hanı Kirmani gibi isimler sayılabilir. Bu yazarlar fikirlerini yurt içinde yayınlanan eserlerinin yanı sıra, yurt dışında basılan gazeteler aracılığıyla yaymıştır.

1885'te Muhsin Han¹⁹⁶ özel bir görev için Almanya'dan askeri eğitimciler ve bir idari danışmanı istemiştir. Nasıreddin Şah, bu danışmanın İran hükümet sisteminin reformu için yetkilendirmek istemiştir. Bismarck herhangi birini resmi olarak göndermeyi reddetmiş olsa da, iki emekli general olan Fellmer ve Weth, "özel görevliler" yetkisiyle gayri resmi olarak İran'a gelmiştir. Fellmer 1890'ların sonuna kadar, Weth ise 1911'e kadar İran'da kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce, Prusyalı çavuş Haase, İran'a topçu hocası olarak gelmiştir¹⁹⁷.

İran'ın XIX. Yüzyıldan itibaren Avrupa ülkeleriyle kurduğu yeni ilişkiler, İran'da sosyal değişimi de beraberinde getirmiştir. Halkın sosyal ve siyasal farkındalığının artması, İran'da entelektüel bir kesimin oluşmasına sebep olmuştur. Bu grup kendi ülkelerini askeri, siyasi ve ekonomik yönlerden sorgulamaya ve eleştirmeye başlamıştır. Yabancılar verilen imtiyazlar halkın büyük tepkisini çekmiştir.

İran'ın XX. yüzyılın daha başında içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durum, yabancı güçlerin kendilerine hareket alanı bırakmaması ve halkın şikâyetlerinin artık isyan noktasına gelmesi, işin içinden çıkılmaz bir hal almıştır. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da yayılan hürriyet, milliyet, adalet, eşitlik gibi kavramlar etkilerini Osmanlı Devleti ve Kafkasya'da da göstermekteydi.

Osmanlı Devleti'nde 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi, İran aydınları arasında da olumlu tepkilerle karşılanmış ve kendi devrimleri için örnek teşkil etmiştir. 1905'te

¹⁹⁵ Emre Bayır, **a.g.m.**, s.93.

¹⁹⁶ Muhsin Han, 1873-1881 yılları arasında İran'ın İstanbul Büyükelçiliğini yapmıştır. Türk asıllı İranlıdır. 1870 yılında İstinye'de günümüzde Müşir Fuat Paşa yalısını olarak bilinen tarihi binayı yaptırmıştır. İstanbul'daki hayatını çok sevse de, 1890'da İran'a geri dönmek zorunda kalmıştır.

¹⁹⁷ Oliver Bast, "Germany ix. Germans in Persia", **Encyclopedia Iranica**, (Çevrimiçi) <http://www.iranicaonline.org/articles/germany-ix>, 15.12.2001.

Rusya’da meydana gelen devrimin de İran’daki fikir hareketlerinin artmasında büyük etkisi olmuştur.

Nasıreddin Şah’ın öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Muzafereddin Şah da halkın beklentilerini karşılamamış, eski saray hayatını devam ettirmiştir. Kendisinin geniş çaplı bir Avrupa gezisine çıkması halk tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Sarayın halkına harcaması gereken paraların kendi zevklerine gittiğine inanılmaktaydı. Hatta Şah’ın 24 Ekim 1902’de ülkesine dönüşü sonrası yapılan selamlama töreninin coşkusuz geçtiği ve halkın hiç ilgi göstermediği dikkatlerden kaçmamıştır¹⁹⁸. Bütün bu debdebenin dışında başka sorunlar da vardı. Şah’ın İran gümrüklerinin başına Belçikalı Joseph Nouz’u getirmesi yerli halkı çok rahatsız etmiştir. Nouz’un dini kıyafetler giyinmiş halde çekilmiş fotoğrafı Tahran’da yayınlanınca da işler çığırından çıkmıştır. İlk olaylar Aralık 1905’te Tahran’da patlak vermiştir. Tahran valisi, şehrin önde gelen iki yerli tüccarı yüksek şeker fiyatlarını bahane ederek falakaya yatırtmıştır. Ancak bu durum halkın büyük bir tepki göstermesine sebep olmuştur. Şah başlarda duruma kayıtsız kalmıştır. Olayların büyümesinde şahın hastalığı ve kendisinin yerine sadrazamı Ayn’ud-Devle’nin bakıyor olması da etkili olmuştur¹⁹⁹.

¹⁹⁸ **Die Diplomatischen Akten**, A.A. belge no.5356., s.551.

¹⁹⁹ Selda Kaya Kılıç, “İran’da İlk Anayasal Hareket: 1906 Meşrutiyeti”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XX., S.32, Ankara, Ankara Üniversitesi DTCF yayını, 2002, s148.

Resim 2.4. İran Şahı Muzaferreddin'in İstanbul ziyareti 29 Ekim 1900.

Kaynak: “Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi”, (Çevrimiçi)<http://www.eskiistanbul.net/5582/iran-lideri-muzafferredin-sahin-istanbul-ziyareti-29-ekim-1900>.

Hadiselerin Kum şehrine sıçraması olayı ikinci aşamaya taşımıştır. Oluşan baskılara daha fazla dayanamayan Şah, Sadrazam Ayn’ud-Devle’yi görevinden almış ve yerine aydınlardan Mirza Nasıruallah Han-ı Müşiriddevle’yi getirmiştir. Aynı zamanda meclis oluşturulması için emir vererek kendisine sunulan Kanun-i Esasi’yi imzalamış ve böylece 5 Ağustos 1906’da Meşrutiyet ilan edilmiştir. İlk meclis açılmış ve ilk anayasa olan *Meşrute Fermanı* imzalanmıştır²⁰⁰.

İran’da yaşanan olayların İstanbul’da da yankı bulmasına rağmen, Osmanlı Devleti kurulan yeni meclisin devamlılığına şüpheyle yaklaşmıştır²⁰¹.

XX. yüzyılın başında meydana gelen devrimde, yapılan anayasal değişikliklerle hükümdarın yetkilerini azaltılmıştır. Kurulan mecliste Batılılaşma yolunda kendilerine Osmanlı Devleti ve Almanya’yı örnek alan kesimin yanı sıra, bütün bunların aleyhinde görüşlere sahip olan bir grup Rus yanlısı da mevcuttur²⁰². İran devriminin başını İran aydınları oluşturmaktadır ve İranlı iş adamları, toprak sahipleri, yöneticiler,

²⁰⁰ Meşrutiyet hakkında geniş bilgi için Bkz.: Ahmed Kesrevî, *Tarih-i Meşrute-yi İran*, 16.bs., Tahran, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1991.

²⁰¹ BOA Osmanlı-İran İlişk., Y.PRK.EŞA, 49/83, s.380-385.

²⁰² BOA Osmanlı-İran İlişk., Y.MTV, 302/99, s.390-396.

entelektüeller ve hatta dini liderlerden oluşan yüksek bir kesim de bu aydınları desteklemiştir. Ancak kırsal kesimde hayatlarını sürdüren halk bu devrimin yancısı olmamıştır çünkü devrim ile elde edilmek istenen onların çıkarları ve ilgi alanları dışında kalmaktaydı²⁰³.

Muzafereddin Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed Ali Mirza, bu meclisi pek desteklememiştir. 1908'de Rusya ve İngiltere'den de güç alarak meşrutiyetçilere mecliste baskın düzenlenmiştir. Meşrutiyet hareketinin öncülerinden olan birçok isim idam edilmiştir. Ülke yeniden bir baskı dönemine girmiştir. Bütün bu olaylar karşısında Şah'a ve yaptıklarına karşı sesini yükselten Tebriz halkı, direnişin sembolü haline gelmiştir. Daha sonraları Tebriz halkına Mazeranlılar, Gürganlılar, Bahtiyariler ve İsfahanlılar da katılmıştır. Bir araya gelerek büyük protestolarla Tahran'a girilmiştir. Şah, ülkesini terk ederek Rusya'ya kaçmış, yerine oğlu Ahmet geçmiştir. İran'da meclis yeniden açılmış ve çalışmalarına devam etmiştir. Ancak meclis, Rus ve İngiliz çıkarlarını korumaya yönelik çalışmadığından 1911'de baskılarla yeniden kapatılmış ve 1914'e kadar da yeni bir seçim yapılmamıştır²⁰⁴. İran'daki durgunluk dönemi Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam etmiştir.

1908 Haziran–1909 Temmuz arasında gerçekleşen sıkıyönetim döneminde Tebriz'in önemi tartışılmaz. Burada hüküm süren rejime ve uygulanan baskıya karşı direniş gösterilmiştir. Hükümet askeri istibdat ve ekonomik ambargo uygulamaya çalıştıysa da Azerbaycan Türkleri'nin silahlı ve barikatlı boykotuyla karşı karşıya kalmıştır²⁰⁵. Tebriz'deki başkaldırının liderliğini Bakır Han ve Setar Han yaptı. Bu iki meşrutiyetçi, halkı yönlendirerek Muhammed Ali Şah'ın üzerlerine gönderdiği orduyu yenmiştir. Başarılarından dolayı “Serdar-ı Millî ve Salar-ı Millî” unvanlarını almışlardır²⁰⁶.

1914'te Gilan Eyaleti'nde Mirza Küçük Han'ın başlattığı, İngiliz ve Rus işgalcilerine karşı direniş hareketi gösteren *Cengeli Hareketi* kurulmuştur²⁰⁷. Bu hareket Alman ve Osmanlı gizli servisleri tarafından da desteklenip, örgütlenme ve

²⁰³ J. Müller, **a.g.e.**, s.19-20.

²⁰⁴ J. Müller, **a.g.e.**, s.23.

²⁰⁵ Touraj Atabaki, “Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.126.

²⁰⁶ Y. Karadeniz, **a.g.e.**, s.293.

²⁰⁷ Ahmed Kesrevî, **Tarih-i Hicde Sale-yi Azerbaycan**, Tahran, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1371, s.812.

askeri eğitim hususunda eğitim almışlardır²⁰⁸. Ormanda yaşayarak²⁰⁹ gerilla tarzı hareket eden grup, 1917’de *Cengel* adında bir gazete yayınlamaya başlamıştır²¹⁰. Bu tarihten itibaren faaliyetleri de hızlanmıştır. 1917’de Rusya’da yaşanan Bolşevik Devrimi’nden sonra Almanlar, Mirza Küçük Han ile temasa geçerek Ruslar’a karşı savaşmalarını istemiştir²¹¹.

1918’in Mart ayında Walter Strich Wilhelm Grützmacher ve Christian Schneider yönetimindeki kalabalık bir askeri birliği Gilan’a gelmiş ve Cengeliler’in askeri eğitimlerini üstlenmiştir²¹².

Türkler, Kafkas İslam Ordusu ile Bakü üzerine yürümeye başlayınca, Mirza Küçük Han ve Cengeliler’in de kendilerine katılarak İngilizler’in Kafkasya’ya yürümelerini engelleyebileceklerini düşünmüşlerdir. Hatta Enver Paşa, Mirza Küçük Han’a yardım isteğini belirten bir mektup ile İran üzerindeki hâkimiyetini kabul ettiğini gösteren bir altın kaplamalı kılıç göndermiştir²¹³. Enver Paşa, Bakü’yü aldıktan sonra güçlerini Cengeli birlikleri ile birleşip Güney Azerbaycan’ı İngiliz işgalinden tamamen kurtarmak istemekteydi. Ancak burada da Almanya ile Osmanlı Devleti arasında bir çekişme meydana gelmiştir. Türkler’in Bakü petrollerini ele geçirmesini istemeyen Almanya, Rusya ile anlaşma yolları aramıştır. Bu sırada Cengeliler’in de Türkler’le iş birliği yapmasını engellemeye çalışmıştır. Gilan’da Türk eylemlerini kontrol altına almak gerekmektedir. Mirza Küçük Han ise Türklerin Bakü’den sonra Güney Azerbaycan’ı da nüfuzuna alma ve Büyük Turan hayalini gerçekleştirmek istediklerini bilmektedir. “*İran İranlılarıdır*” sloganıyla hareket eden Cengeliler, Güney Azerbaycan’da Osmanlı hâkimiyetini kabul etmemekteydi. Bu sebeple Almanya’yı, Tebriz’den sonra Gilan’ı da Türkler’in yetkisine bırakmakla suçlamıştır. Türkler’i Gilan’a girmekten alıkoyacak en büyük gücün İngilizler olduğuna karar veren Mirza Küçük Han, İngilizler’le barış yapıp, Türkler’e karşı birleşmiştir²¹⁴.

Bu noktada İran’da Almanya’nın çıkarları için mücadele veren ve muhbirlik yapan birkaç önemli isme değinmemiz gerekir. Bunların en başında *Almanya’nın*

²⁰⁸ Pezhmann Dailami, “Reşt Popülistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri’nin Rolü” adlı makalesinde, hareketin başlangıcı hakkında detay vermektedir. O dönemde Gilan’da Alman ve Türk nüfuzunun çok zayıf olmasından dolayı, Mirza Küçük Han’ın Gilan’a gelişi ve Cengeli Hareketinin kuruluşu aşamasında Alman veya Türk desteğinin bulunmadığını belirtmektedir. Bu durumun en azından iki yıl sürdüğünü, bahsedilen irtibatın ve desteğin ancak 1917 sonlarına doğru gerçekleştiğini yazmaktadır. Pezhmann Dailami, “Reşt Popülistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri’nin Rolü”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.141-167.

²⁰⁹ *Cengel*, Farsçada Orman anlamına gelmektedir. Cengeli Hareketi de faaliyetlerini ormanlık alanda başlatıp buradan devam ettirdikleri için bu ismi almıştır.

²¹⁰ Tahsin Yazıcı, “Cengeli”, **DİA**, C.VII., İstanbul, 1993, s.366.

²¹¹ Pezhmann Dailami, “Reşt Popülistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri’nin Rolü”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.151.

²¹² P. Dailami, **a.g.m.**, s.154.

²¹³ P. Dailami, **a.g.m.**, s.152.

²¹⁴ P. Dailami, **a.g.m.**, s.159.

Lawrence'i olarak tarihe geçen bir isim gelmektedir: Wilhelm Wassmuss. Wassmuss, 1880'de Almanya-Ohlendorf'da dünyaya gelmiştir. Burada hukuk ve oryantalizm eğitimlerini tamamladıktan sonra İran-Buşir'e konsolos olarak gönderilmiştir. İran'da bulunduğu süre içerisinde düşmanı olduğu İngilizler'e karşı sürekli çatışma halinde olmuştur. Halkı bilinçlendirip İngilizlere karşı savaş pozisyonu almaları için sürekli çalışmıştır. Almanya Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, çatışmayı İran'ın içlerine kadar çekip İngilizler'in körfezdeki elini zayıflatmak istemiştir. Bunun için de Wassmuss tam aradıkları kişiydi. Bir süre İran'dan ayrılmış, ancak sonra tekrar dönerek bütün ülkeyi dolaşmıştır. Bu sırada oldukça geniş bir çevre edinmiştir. Savaş başladıktan sonra özel bir kendisine özel bir görev verilmiştir. Almanya, yeni bir plan kurmuştur. "Drang nach Osten" (Doğuya Nüfuz) politikasıyla Bağdat'tan başlayarak İran'ın ortasından geçip Afganistan ve Hindistan'a kadar uzanan bir yol açılacaktı. Bu yolu açarken de buralarda bulunan Araplar ve İranlılar'ın 'Cihad-ı Ekber' çağrısına uyup İngilizler'i kendi topraklarında yok edeceklerdi. İşte bu planın yönetilmesi görevi Wassmuss'a verilmiştir. Verilen görev için çok çalışmış ve zaman zaman İngilizler'e büyük kayıplar verdirdiyse de, Almanya planının uygulamada sonuca ulaşamayacağına karar vererek bu işten vazgeçmiştir. Ancak kendisi hayatını İran'a adanmış ve bu toprakları işgalden kurtarmak için İran'ın güneyinde çalışmaya devam etmiştir. Şiraz'da bulunduğu sırada bizzat jandarmaların yönetilmesi görevini yürütmüştür. Hatta İsveçli askerî görevlilerin görüşüne göre, jandarma askerlerini kendi tarafına öyle çekmeyi başarmıştı ki, hiç biri sözünden çıkmamakta ve verdiği bütün komutlara uymaktaydı²¹⁵. Savaşın bitiminde Almanya'nın yenilmesiyle İngilizler'e esir düşmüştür. 1920'de esaretten kurtulup Almanya'ya dönmüştür. Ancak İran'da henüz işi bitmemişti. Savaş sırasında kendisine yardım etmeleri karşılığında İranlı kabilelere söz verdiği parayı ödemek için 1924'te Buşir'e dönüp bir arazi satın almıştır. Burada kurduğu çiftlikten elde ettiği kazancı dostlarına vermek istemekteydi. Çiftlik düzenli olarak çalışmaya başladıktan sonra da yerel kabilelere bırakacaktı. Ancak beklentileri boşa çıkmış ve 1931'de Berlin'e geri döndükten kısa bir süre sonra ölmüştür. Wassmuss İranlılar arasında oldukça saygı görmüş ve bilge olarak adlandırılmıştır. Konuşma ve ikna etme yeteneğindeki üstün başarısı, kabile reislerinin bile kendisine güvenmelerini ve iş birliği yapmalarını sağlamıştır. Birçok İranlı'dan daha fazla bu toprakların işgalden kurtulması için çaba vermiş önemli bir isim olarak tarihe geçmiştir.

²¹⁵ Hasan Emdâd, *Fars der Asr-ı Gaçar*, Tebriz, İntişârât-ı Novîd Şîrâz, 1387, s.578.

Resim 2.5. Wassmuss'un Buşir'de kurduğu çiftlik olan Tschagodek'in inşaat hali.

Kaynak: Dagobert von Mikusch, **Wassmuss der Deutsche Lawrence**, Leipzig, Paul List Verlag, 1937.

Wassmuss'un yanı sıra İran'da ajanlık faaliyetlerinde bulunan başka Almanlar da olmuştur. Max Otto Schünemann Kirmanşah'ı ayaklandırarak burada bulunan müttefik işgalci güçleri şehirden çıkarmayı başarmıştır. Fritz Seiler, Erich Zugmayer ve Teğmen Walter Griesinger İsfahan, Yezd ve özellikle Kirman'da görev yaparak 1915 yazıyla 1916 baharı arasında buraları İran'ın müttefik kuvvetler karşısı kaleleri haline getirmiştir. Kurt Wustrow, 1915 yazından itibaren Şiraz'da konsolosluk yapmıştır. Almanya'nın İran Bağımsızlığını Koruma Ulusal Komitesini başarıyla yönetmiştir. Wustrow, 1918'de bu sefer Tebriz konsolosu olarak görev yapmıştır. Burada şehrin siyasi mücadeleleriyle yakından ilgilenmiş ve bir suikast sonucu öldürülmüştür. Bir diğer önemli isim de Alman askeri ataşesi Kont Kanitz'dir. Kanitz bütün İran'ı dolaşarak aşiret ve kabile liderlerini Alman mücadelesine katılmaları için ikna etmeye çalışmıştır. Kasım 1915'in başlarında, Kazak Tugayı'nın Tahran'da bulunan birimleri arasında bir isyanı körüklemeye çalışmıştır. Ancak 1915 sonunda başlayan Rus taarruzu sırasında İran birliklerinin Rus ordusuna karşı koyma konusunda oldukça başarısız kaldığını görmüştür. Yaşadığı yenilgi sonrasında 15

Ocak 1916'da Kengaver yakınlarında intihar ettiğine inanılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında İran'da bulunan Wilhelm Litten, 1902'de görevli öğrenci unvanıyla Almanya'nın Tahran Büyükelçiliği'ne gönderilmiştir. 1907'de elçiliğin tercümanı olmuştur. 1914'te yeni bir konsolosluk açıp idare etmesi göreviyle Tebriz'e gönderilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kendi ülkesinin bile koruyuculuğundan mahrum kalarak karısıyla birlikte Amerikan Büyükelçiliği'ne sığınmıştır. 28 Ocak 1915'te Tebriz'den kaçmış ve 26 Nisan'da yine Tahran Büyükelçiliği'ne gelmiştir. 15 Kasım 1915'ten itibaren konsolosluk görevinden ayrılarak askeriyede görev almıştır. Wipert von Blücher, kısa bir süre bulunduğu İran'ın batısında Kalhor kabilesinden Almanya için destek sağlamaya çalışmıştır. Kuzistan'da İngilizler'e karşı mücadele eden Yüzbaşı Fritz Klein ve Teğmen Hans Lührs, buradaki İngiliz petrol tesislerine saldırıda bulunmuş ve havaya uçurmuştur. 1915-1916'da Teğmen Hugo Erdman, Hemedan'da halkı müttefik işgalci güçlere karşı başarıyla kıskırtmıştır²¹⁶.

Harita 2.2. İran Haritası.

Kaynak: Dagobert von Mikusch, Wassmuss, Der Deutsche Lawrence, Leipzig, Paul List Verlag, 1937.

²¹⁶ O. Bast, "Germans in Persia".

2.5 Almanya’da Sosyal Hareketler

Dünyayı bir savaşa sürükleyen nedenlerden hiçbirinde sorumluluğu bulunmamasına rağmen İran, savaşın tam ortasına sürüklenmeye çalışılmaktaydı. Daha en başta tarafsızlığını ilan etmiş ve katılmama kararı olsa da emperyalist güçler kendi topraklarında büyük bir çarpışma haline girmişti. Almanya her ne kadar tarafsız olduğunu söylese de Almanya’nın attığı her adımı desteklemiş, kazandığı her duruma sevinmiş ve yardımda bulunmuştur. Savaş başladıktan kısa süre sonra, daha önce İran’da demokratik partide görev almış önemli isimler yavaş yavaş Almanya’da toplanmaya başlamıştır. Ülkelerini işgal güçlerden kurtarmak için çalışmalarına buradan devam etmek istemekteydiler. Almanya’dan aldıkları destekle, İran’daki gönüllülerle İngiliz bankalarına baskınlar düzenlemiş, İtilaf konsoloslarının Kirmanşah’tan kaçmalarına sebep olmuşlardır.

Resim 2.6. NfO Merkez Binası, Berlin, Mauerstrasse, 45-46.

Kaynak: Maren Bragulla, **Die Nachrichtenstelle für den Orient: Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg**, Saarbrücken, VDM Verlag Dr. Müller, 2007, s.17.

Almanya, Rus güçlerine karşı koyabilmeleri için İran’a subay, silah ve para gönderme kararı almıştır. Bu hareketle sadece İran’a yardım etmeyi değil, bu vesileyle Afganistan’ı da kendi tarafına çekmeyi planlanmaktaydı. Afgan ordusu İran’a nazaran daha güçlüydü ve Almanya’nın Orta Doğuda İngiltere’ye üstünlük kurmasını

sağlayabilirdi. Gönderilen kafilenin Afganistan'a ulaşmış olması İran'da büyük bir heyecan yaratmış ve yeniden özgür olabilme umutlarını canlandırmıştır. Almanya'ya duyulan güven ve işbirliği daha da artmıştır. Bu güven Almanya'da da karşılığını buldu ve "Nachrichtenstelle für den Orient" (Doğu için Haber Alma Ajansı), "Persische Comité" (İran Komitesi) ve "Kaveh" (Gazete) gibi önemli propaganda araçları kurulmuştur²¹⁷.

NfO'nun çıkardığı *Korrespondenzblatt*, kültür, edebiyat ve ekonomi konularını içeren yazılarının yanı sıra; İngiltere'nin doğuda yürüttüğü "yalan propagandası"nın karşı fikir ve düşünceleri içeren bir gazete idi. "İran'daki Durum", "Kavşaktaki İran", "İran'ın Geleceği", "İran'ın Durumunu Anlamak", "İran'ın Rus Boyunduruğundan Kurtuluşu" gibi makalelerle ilgiyi bölgeye çekmeye çalışmış ve karşıt propagandasını yürütmüştür²¹⁸. Bölgenin nabzını tutarken, merkezde bulunan yabancı çalışanlarıyla Türkiye, Tataristan, Kafkasya, Hindistan ve Doğu Asya'da çıkan gazeteleri de yakından takip edip bilgileri devlet yararına kullanmaktaydı. Bunun yanı sıra önemli resmi evrakları da çeşitli dillerden yine Almancaya çevirip askeri ve siyasi birimlerin kullanımına sunulmuştur. Aynı kurumun ayda iki kere çıkardığı "Der Neue Orient" (Yeni Doğu) gazetesi (1917-1943), doğunun siyasi, ekonomik ve manevi yaşamının yanı sıra tarihi ve güncel hayatlarıyla ilgili konuları ele almaktaydı. Ancak bütün bu genel konuların haricinde emperyalist devletlerin kolonileşme siyasetlerini eleştiren yazılar da yazılmıştır. Hatta bir İngiliz olan George Brandes, "İngiltere ve Rusya'nın İran'da İşlediği Suç" adlı makalesinde kendi ülkesini sert bir dille eleştirmiş ve İran'da sürdürülen askeri harekâtın ülkeye verdiği zarara dikkat çekmeye çalışmıştır.

²¹⁷ J. Müller, a.g.e., s.25.

²¹⁸ J. Müller, a.g.e., s.26.

Kaynak: “Nachrichtenstelle für den Orient”, (Çevrimiçi) https://www.mwme.eu/essays/german-ottoman/Krug_NfO/index.html.

Avrupalı yazarların yanı sıra tanınmış doğulu yazarların da yazıları yayınlanmıştır. Bunlardan bir tanesi de ileride İran’da Avrupa tarzında modern hikâyeciliğin kurucu sayılacak olan Muhammed Ali Cemalzade’dır. Cemalzade, yazılarında İngiltere ve Rusya’nın özellikle kendi ülkesindeki yayılmacı siyasetleri hakkında yazmıştır.

2.5.1. “İran Komitesi” (Das Persische Comité)

Almanya ve İran’ın özellikle XIX. yüzyılın başında artan yakınlaşmaları ve hızla karşılıklı dostluğa dönüşmüştür. Bunun en önemli sebebi belki de düşmanlarının ortak oluşuydu. Kendi ülkelerinde yaşama ve siyaset yapma olanağı bulamayan İran’ın aydın kesimi, özellikle savaşın başlamasıyla kendilerini Almanya’nın koruyucu kollarına atmıştır. Buradan söylemek istediklerini daha rahat dile getirebilmekte ve hatta bunun için maddi ve manevi destek de görmekteydiler. Özellikle milliyetçiler ve demokratlar ve İran’dan sürgün edilen diğer entelektüeller için Almanya bir fırsatlar ülkesi olmuştur. Almanya’da rahat edebilmelerinin dışında, birlikte hareket etmenin önemini de kavramış, Almanya’nın zaferinde kendi kurtuluşlarını görmüşlerdir. Almanya ise bu dostluğu daha çok Afganistan ve Hindistan’a ulaşacak olan köprü olarak değerlendirmekte, var olan yeraltı ve yerüstü zenginliklerini birlikteliklerinin meyvesi olarak görmekteydi. Bu amaç için kendilerine hizmet ve yardım edecek kişileri bulma arayışında o esnada sürgün olarak Amerika’da bulunan Seyyid Hasan Takizade’ye ulaşıldı²¹⁹. Almanya hükümeti kendisine oturma izni vermek üzere Berlin’e davet etmiştir. Takizade bu teklifi kabul ederek 15 Ocak 1915’te Berlin’e gelmiş, Dışişleri Bakanlığı ve NfO ile bir araya gelerek *İran Komitesi* fikrini yürürlüğe koymuştur.

İran Komitesi kurulmadan önce 1914’te Hindistan Komitesi kurulmuştur. Komitelerden sorumlu olan Nadolny ve Wesendok ilk başta İranlılar’ı bu komite altında birleştirmeyi düşünmüşlerdir. Çünkü Hindistan’da ayaklanma çıkarmak Almanya için öncelik taşımaktaydı. İran bu amaçta yalnız köprü vazifesi görecekti. Ancak Takizade bunu kabul etmemiş ve kendi komitelerini kurmayı özellikle talep etmiştir²²⁰.

Takizade Avrupa’da bulunan bütün İranlılar’a bu komiteye destek vermeleri üzere çağrıda bulunarak Berlin’e davet etmiştir. 1915’in baharında İran’daki vatansever güçleri birleştirip seferber etmek ve Almanya ile birlikte İran’ın kurtuluşu için savaşmak hedefiyle İran Komitesi kurulmuştur²²¹. Takizade’nin çağrısı gerçekten de ilgi görmüş ve İranlı tanınmış siyasetçi, entelektüel, sanatçı, asker ve ekonomistlerden oluşan bir grup ileri gelen Berlin’de toplanmaya başlamıştır. *Hüseyn Kâzemzâdeh, Muhammed Kazvînider, Seyyid Muhammed Ali Cemalzâde, İbrahim Pûrdavûd, Nasrullah Han Cihangîr, Sâdullah Han Dervîş, Mahmud Han Eşrefzâdeh,*

²¹⁹ Takizade, İran Parlamentosu’ndaki muhafazakâr milletvekillerinin baskıları üzerine Ayetullah Mazenderani tarafından dinsizlik ve dinden dönme ithamlarıyla 1910’da suçlu bulunmuştur. Bunun üzerine Takizade, İstanbul üzerinden Berlin’e giderek ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Kaynak: İrec Efşâr, *Evrâk-ı Tâzâyeb-i Meşrutîyyet ve Nakş-ı Takizade*, Tahran, Sâzmam-ı Entezârât-ı Câvidân, 1359, s.230.

²²⁰ Tim Epkenhans, *Die iranische Moderne im Exil: Bibliographie der Zeitschrift Kave, Berlin 1916-1922*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2000, s.24.

²²¹ J. Müller, a.g.e., s.31.

İsmail Âmir Khizi, Mirza İsmail Han Yekani, Mirza İsmail Nobari, Mirza Ağa Nalehye Mellât ve Ravândî gibi önemli isimler bunların başlıcalarıdır²²².

Komite ilk olarak İranlı milliyetçilerden oluşan küçük grupları Bağdat, İstanbul, Tahran ve Şiraz'a gönderecek ve burada propaganda faaliyetlerini yürütüp halkı aynı amaç için birleşmelerini sağlayacaktı. Bu iş için İran Jandarması ve Tahran'da bulunan Alman Sefaretine de önemli iş düşmekteydi. İran Komitesi Almanya'dan, İran'ın bütünlüğünü güvence altına almasını ve silah ile para desteği de vermesini istemekteydi.

Takizâde, Mart 1915'te Komite temsilcisi olarak, Fransızca kaleme alınmış on sekiz sayfalık bir programı dışişlerine iletmiştir. Programın yanında komitenin öngörülen işlerini yürütebilmesi için gerekli olan finansal ihtiyaçlarının sekiz sayfalık listesi de yer almıştır. Programda komitenin temel ilkesi açıkça belirtilmiştir. Buna göre İran, Almanya'nın (ve buna bağlı olarak üçlü ittifakın) yanında İtilaf devletlerine karşı savaşa girecek ve esaretten kurtulacaktı. Bunun için Berlin'de bulunan komite merkezinin yanı sıra İstanbul, Bağdat, Tahran ve Şiraz'daki komiteler kendilerine bağlı kuracakları başka ekipler işgalcilerle ilgili bilgi toplayıp bunları Berlin'e iletecekti²²³. Komite, faaliyetlerini yürütmek için "*Union Générale*" (Genel Birlik) olarak adlandırdıkları bir fikri hayata geçireceklerdi. İşgalden zarar görmüş bütün kesimler, her ne kadar siyasî, fikrî, dinî, ekonomik ve yaşam tarzı olarak birbirinden farklı olsa da aynı hedef için tek çatı altında toplanacaktı: özgürlük. Bunu başarabilirlerse şah ve meclis de zaten kendilerine katılacaktı. Böylece güzellikle ülkelerinden çıkaramadıkları işgalcileri, Almanya'nın da yardımıyla askeri güçle çıkarabileceklerdi.

²²² J. Müller, a.g.e., s.31-32.

²²³ J. Müller, a.g.e., s.32.

Resim 2.8. “Die Wahrheit über den Glaubenskrieg”, Din Savaşı Hakkındaki Gerçekler, NfO Propaganda Broşürü.

Kaynak: Maren Bragulla, **Die Nachrichtenstelle für den Orient: Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg**, Saarbrücken, VDM Verlag Dr. Müller, 2007, s.25.

Komite, programının sonunda Almanya'dan istediklerine de yer vermiştir. Buna göre İran'ın bağımsızlığı ve bütünlüğünün korunması için Almanya'dan güvence istemiştir. Siyasal desteğin yanında, yeni kurulacak devletin askeri ihtiyaçlarının ve eğitiminin de karşılanması istenmekteydi. Komitenin ihtiyaç duyduğu maddi destek de hükümet tarafından karşılanacaktı. Yürütülecek faaliyetlerin ilk dört ayı için 901.100 Mark, ayrıca İran'daki propaganda çalışmaları için 200.000 ila 500.000 Mark verilmesi ön görülmüştür. 18 Mart'ta Dışişleri Bakanlığı Yüzbaşı Nadolny'ye komitenin sunduğu program hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Nadolny'nin cevabı şu şekildedir:

“Program yapılması ve başarılması gereken her şeyi ortaya koyuyor. Ancak doğruyu ve özellikle İran’ı tanıyanlar, bunun başarılması mümkün olmayacağını söyleyip masrafların kısımaya çalışır. Ancak yine de İran’da uygulanacak başarılı bir propaganda istenilen paradan çok daha değerlidir. Bu sebeple komiteye 1.000.000 Mark verilmesi uygundur. Ancak komitenin bütün isteklerini değil, en azından temel olanları karşılamak şartıyla...”

Böylece programda yapılacak birkaç değişiklik dışında işbirliği için bir engel kalmamıştır²²⁴.

Almanya doğudaki amacına erişmek için İran politikasını artık uygulamaya koymuştu. Elinde ülkesini savunmaya hazır bir grup ateşli milliyetçi de vardı. Herkes iyi niyetler içinde her şeyin istedikleri yönde ilerleyeceğini düşünmekteydi. Ancak bütün bu romantizm içinde planın gerçek sürdürülebilirliği göz ardı edilmişti. Almanya’nın doğu siyasetindeki maddi yükü zaten oldukça ağırdı. Buna bir de komitenin istekleri eklenmişti. Atladıkları en önemli nokta ise işgal güçlerinin İran’da iletişim, ulaşım, malzeme tedarik ve finansal açıdan Almanya’dan çok daha üstün durumda olmalarıydı. Onlar daha çok karşı tarafı dünyanın zalim işgalcileri ve adaletin düşmanları olarak görmekteydi. Kendileri de doğunun ve İslam’ın koruyucuları olarak bu zulmü mutlaka durduracaklardı.

2.5.2. “Kaveh” Gazetesi

15 Aralık 1915’te, İran Komitesinin yaklaşık bir senedir faaliyette bulunduğu sırada, komitede de görevli olan Alman İran Bilimci Oskar Mann, propaganda faaliyetlerine destek olması için düzenli aralıklarla Fars dilinde bir gazete çıkarılması fikrini ortaya atmıştır. Bu sırada Avrupa’nın önemli merkezlerinde sürgünde bulunan İranlılar gazete çıkarmaktaydı. Bu sebeple Berlin’de de bu fikre sıcak bakılmıştır. İran tarafı, daha şimdiden çıkarılacak bir gazeteyi almaya hazır 1.500 abonenin bulunduğunu dışişlerine bildirmiştir. Derginin basılmasının çeşitli yararları olacaktı. İtilaf devletlerinin Berlin’de yaşayan vatansever İranlılar’ın ajitasyon yapmakla suçlamalarının önüne geçilecektir. Çıkarılacak bir dergi ile Almanya lehine düzenli şekilde propaganda yapılabilir, ayrıca yabancı basının İran’da yaydığı yalan açıklamalar çürütülebilirdi.

İçinde bulunulan savaşın şartları sebebiyle, gazete fikri uygun görülmüş ve kısa süre içinde hayata geçirilmiştir. Ayda iki kere çıkarılacak gazetenin 4 ila 8 sayfa arasında olması kararlaştırılmıştır. Gazetenin içeriğinde İranlı yazarların, İran politikasını kaleme aldığı bir veya daha fazla makale yer alacaktı. Makaleler Dışişlerinin de onayından geçecekti. NfO, Alman ordusunun son gelişmeleri ile

²²⁴ J. Müller, a.g.e., s.36.

ekonomik durumlar hakkında bilgi veren yazılar yazacaktı. Bu yazılar daha sonra Farsçaya çevrilecekti. Ayrıca yabancı basının İran’da yaymaya çalıştığı Almanya’nın durumunun kötüye gittiğine yönelik yalan haberleri çürütecek haberler yazılacaktı.

Böyle bir gazetenin basılmasında Almanya ve İran’ın siyasi durumu çok etkili olmuştur. Doğuda yayılcı güçlerin çok gerisinde kalan Almanya, özellikle NfO’nun yürüttüğü çalışmalar ile burada sempati kazanmaya çalışmaktaydı. Böylece bölgeye önce gelen işgalcileri saf dışı bırakıp, ticaret ve toprak zenginliklerini kendi lehine kullanabilirdi. İran, orta doğuda İngiliz-Rus düşmanlığını yayarak Osmanlı Devleti ve Afganistan ile birlikte bir kalkan oluşturmaya çalışacaktı. Bu arada Alman hükümetinin, İran’da yürütülen propaganda çalışmaları için yaptığı harcamalar 1916’da aylık 3.000.000 Marka kadar yükselmiştir²²⁵. Bu sebeple gazeteye bağlanan umutlar daha da artmıştır.

Gazetenin ismi için Takizade “*Kaveh*” ismini ortaya atmıştır. Kaveh, İran mitolojisinde çok önemli bir isimdir. Firdevsi’nin *Şehname*’sinde adı geçen kahraman bir demircidir ve *Zahhak* adındaki tiran ile savaşp diktatörlüğüne son verir. Kaveh’nin başkaldırısı İran halkının şu andaki durumunu temsil etmekteydi. Gazetenin kapak sayfasındaki resim, Kaveh ve İran halkının bu başkaldırısını resmetmekteydi.

Gazetenin ilk sayısı 24 Ocak 1916’da Berlin’de basılmıştır. Kısa sürede Alman basınında *Kaveh* hakkında olumlu eleştiriler yazılmıştır. Kaveh, İranlı milliyetçilerin, gücünü Almanya topraklarından alarak kendi ülkelerinin bağımsızlığı için savaştıkları bir alan olmuştur. Gazetenin baş editörleri Hasan Takizade ve Oskar Mann’dır. Dergi ilk etapta 1916’nın sonuna kadar 8 sayfa olarak on beş günde bir çıkarılmıştır. 480 Mark’lık masrafı dışişleri tarafından karşılanmıştır. Daha sonra masrafların ağırlığı sebebiyle 1919’a ayda bir kez basılmıştır. 3000 adet basılan derginin 1000 tanesini dışişleri, 500 adedini NfO, 1500’ünü de komite almıştır. Komite dergileri abonelerine ulaştırmaktaydı. Avrupa’daki abonelere ulaşmak çok kolay iken, İran’da bulunanlara ulaştırmak daha zor olmuştur. Ulaşım sıkıntısının yanı sıra, İstanbul’da bulunan Alman haber alma merkezine ulaşan gazete, buradan Bağdat ve İran’a gitmeden önce Alman propagandasına şüpheci yaklaşan Osmanlı Devleti’nin denetimine takılmaktaydı²²⁶. Osmanlı Devleti her ne kadar İran’da Alman propagandasını desteklese de, savaş sonrası İran’ın statüsü hakkında farklı tasavvurlara sahipti²²⁷.

Almanya’nın savaştaki pozisyonu kötüleşmeye başlayınca dergi yöneticileri, çeşitli bahaneler üreterek derginin artık devletin basımevinde basılamayabileceğini, kendilerine yeni bir basımevi bulabileceklerini söylemiştir. Böylece Alman hükümetine olan maddi yükleri de ortadan kalkacaktı. Ancak bu öneri hemen reddedilmiştir. Hükümet, İranlılar’ın kendi gözetimlerinin dışında bir dergi

²²⁵ J. Müller, a.g.e., s.39.

²²⁶ J. Müller, a.g.e., s.43-44.

²²⁷ Irmgard Farah, *Die Deutsche Pressepolitik und Propaganda-Tätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918: Unter Besonderer Berücksichtigung des “Osmanischen Lloyd”*, Beirut, Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1993, s.248.

yönetmelerini istememiştir. Savaşın sonlarına doğru Almanya'nın durumunun daha da kötüleşmesiyle dergi artık düzensiz olarak iki-üç ayda bir çıkarılmıştır. Savaş bitiminde ise Dışişleri dergiye maddi desteği tamamen kesmiş ve 15 Ağustos 1919'da derginin ilk bölümünün son sayısı basılmıştır.

Kaveh, Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanya için savaş propagandası yapan en önemli gazete olmuştur. Merkez devletlerinin başarılarını gazeteden duyurarak sadece İran'da değil, aynı zamanda Orta Doğu'da da Müslüman halkların dikkatini çekmiş ve taraftar kazanmıştır²²⁸.

²²⁸ C. M. Amin, **a.g.m.**, s.275.

Resim 2.9. “Kaveh” Gazetesi baş sayfası.

Kaynak: “Kaveh”, (Çevrimiçi) <https://de.qantara.de/inhalt/deutsch-iranische-beziehungen-wie-die-deutschen-in-den-iran-kamen?nopaging=1>

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA’NIN ŞARK POLİTİKASI VE GÜNEY AZERBAYCAN’DA SİYASİ ÇEKİŞMELER

3.1. Almanya’nın “Şark Politikası”

Bismarck’tan sonra doğudaki emelleri ve siyasetini tamamen değiştiren Almanya için *Orient Politik* (Şark Politikası), yalnızca topraklarını genişletme, ticaretini geliştirme ve hammaddeye ulaşma isteğinden biraz daha fazlası olmuştur. Almanya, güçler dünyasındaki yerini belirlemek ve güvence altına almak istemiştir²²⁹.

Almanya’nın *Şark Politikası*, ‘Weltmacht’ (Dünya Gücü) olmanın bir parçasıydı. Bunun için gerçekleştireceği karasal savaş hedeflerini belirli bir sıraya göre düzenlemiştir. Öncelikle kendisine sınırları olan ülkeler ile Orta Avrupa ve Almanya’ya yarı bağımlı olan devletlerden destek alacaktı. Daha sonra Türkiye, Romanya, Gürcistan gibi ekonomik olarak etkisi altına alabileceği ülkelere yönelecekti. Ancak bundan sonra deniz aşırı yerlere yoğunlaşabilirdi. Afrika’ya ulaştığında buradan Sudan, Mısır ve İran üzerinden bütün Türk-Arap dünyasını birleştirmek istiyordu. Almanya’nın bu hedef politikası, bazı ufak kesimler haricinde ülkedeki tüm taraflarca da desteklenmekteydi²³⁰.

9 Eylül 1914’te Alman Şansölye olan Bethmann Hollweg, genel merkezde yaptığı bir konuşmasında Almanya’nın bütün ileri gelenlerine hitap etti ve savaşın asıl amacını şöyle açıklamıştır:

Akla gelebilecek en kısa zamanda Almanya İmparatorluğu’nun doğu ve batı sınırlarını sağlamlaştırmamız gerekmektedir. Bu amaç için Fransa’yı öyle zayıflatmamız lazım ki bir daha bir dünya gücü olarak ayağa kalkamasın. Rusya’yı Alman sınırından olabildiğince uzağa püskürtmeli ve hâkimiyeti altındaki diğer milletlere kendi egemenliklerini geri kazandırmalıyız²³¹.

Almanya, Rusya’nın ele geçirdiği toprakları işgalden kurtarmak için en uygun taktiğin iç karışıklık ve devrim olduğunu düşünmüştür. Bunun için öncelikle Polonya ve Ukrayna’da iç karışıklık çıkartmak için çalışmalara başlamıştır. Buralarda etki

²²⁹ Fritz Fischer, “Deutsche Kriegziele Revidierung und Separatfrieden im Osten 1914-1918”, **Historische Zeitschrift**, Bd.188, H.2, Oldenburg Wissenschaftsverlag GmbH, 1959, s.251.

²³⁰ F. Fischer, **a.g.m.**, s.253.

²³¹ F. Fischer, **a.g.m.**, s.255.

Düzeltilme

alanını genişletebilirse Rusya ile kendi arasında bir tampon bölge oluşturabilir ve bunları Rusya'ya karşı kullanabilirdi. Aynı yaklaşımı Balkanlar'da Romanya ve Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'ne karşı da göstermiştir. Rusya'da devrim yapma çalışmalarını yürütürken, diğer taraftan Fas'tan Hindistan'a kadar bütün Müslüman halkları İngiltere'ye karşı ayaklandırmaya çalışmaktaydı. 1914'e gelindiğinde bile hala 1898'de Kayzer Wilhelm'in kendini 300 milyon Müslüman'ın koruyucusu olarak ilan ettiği sözleri kullanılmıştır. Müslüman gücünü savaşta arkalarına alabilirlerse İngiltere'nin Orta Doğu ve Hindistan'da, Rusya'nın da Kafkasya'da sonunu getirebilirlerdi. 30 Temmuz 1914'te Alman Kayzer, Petersburg'da bulunan konsolosuna bir telgraf göndererek planlanan isyanlardan bahsetmiş ve kamuoyunda İngiltere'nin doğuda arkasına sığındığı Hristiyan barış gücü maskesinin artık düşürülmesi gerektiğini söyleyerek daha da ileri gitmiştir:

Türkiye ve Hindistan'da bulunan konsoloslarımız ve ajanlarımız bütün Müslümanlık âlemini bu nefret, yalancı ve vicdansız köylü halka karşı şiddetle ayaklandırmalıyız. Çünkü eğer Almanya yara alacaksa, İngiltere de en azından Hindistan'ı kaybetmeli²³².

Nitekim 1. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Osmanlı Devleti'nin boğazlardan geçişine izin verdiği Goeben ve Breslau gemilerinin Odesa'yı vurarak Rusya'da karışıklık çıkarılması ve Rusya'ya karşı özgürlük mücadelesi veren gruplara yardım edilmesi planlanmıştır. Daha sonra Ukrayna üzerinden devam edip Kuzey Kafkasya halkları da bu ayaklanmaya dâhil edilecekti. Böylece Güney Rusya'dan başlayarak çıkarılacak ayaklanmalarla Rusya zor durumda bırakılacaktı. Ancak Almanya'nın bu isteği planlandığı gibi yürütülememiştir²³³.

İngiltere, Almanya'dan çok daha önce doğuya geldiğinden buralardaki etki alanı daha geniştir. Özellikle İran'ın güneyi onlar için kırmızı çizgi durumundaydı. Ama İran'ı Ruslar'la paylaşmakta da sakınca görmemiştir. Daha XX. yüzyılın başında, 13 Şubat 1900'de Almanya'nın İngiltere konsoloslu Graf von Metternich, Şansölye Hohenlohe'ye Londra'dan gönderdiği telgrafta bunu açıkça görmemiz mümkündür. Bu telgrafta konsolos, İngiltere Başbakanı Salisbury ile aralarında geçen bir konuşmayı aktarmaktadır. Salisbury:

Rusların yalnız İran'ın kuzeyinde kalmaları İngiltere için sorun olmayacaktır, ancak güneye veya doğuya ilerleyecek olurlarsa "That would be a very serious matter

²³² F. Fischer, **a.g.m.**, s.261.

²³³ M. Çolak, **a.g.e.**, s.61-63.

*indeed” (bu gerçekten de çok ciddi bir mesele olurdu... demiş, ancak ne yapacağını açıklamamıştır*²³⁴.

Konuşmada da anlaşılacağı üzere, İngiltere duruşunda rahat ancak her duruma da hazırlıklı görünmektedir. Rusya ile paylaşılan bir ülkede üçüncü bir güç, ancak savaş alanını hararetlendirecektir.

Sonunda İran’ın kuzeyi ve kuzeybatısı, I. Dünya Savaşı’nda önemli bir çekişme merkezi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, Almanya ve diğer işgalci devletler şahsi çıkarlarını ve askeri siyasetlerini hayata geçirmek için bu bölgede yaşayan farklı etnik ve dini inanç sahibi kitleleri kendi taraflarına çekmeye çalışmış, yeri geldiğinde birbirlerine karşı kışkırtmıştır. Zaman zaman bu kışkırtmalar büyük çatışmalara sebebiyet vermiştir. Bölgede bulunan Kürtler, Süryaniler, Ermeniler ve Azeri Müslümanlara bağımsız devlet kurma vaadinde bulunarak, bu grupların özgürlük savaşlarını kendileri için kullanmışlardır²³⁵.

Almanya, İran’da kendi çıkarlarına uygun siyasetini harekete geçirmek için, burada kimi zaman dağınık halde bulunan aşiretler ve gruplardan, kimi zaman da şehirlerde faaliyet gösteren cemiyetlere destek vererek konumunu sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti ise İslamcı bir yaklaşımla İran’da ilerlemeyi hedeflemiştir. Almanlar da din kartını sıkça kullanmış, hatta işgalci devletlere karşı İslam’ın koruyuculuğunu yalnız kendisinin yapabileceğini savunmuştur. Bu sebeple İranlılar’ın yalnız kendi çıkarlarına uygun hareket etmelerini istemiş, Türkler’le yan yana gelmelerini önlemeye çalışmıştır. Büyük hedeflerle kurulan Rauf Bey Müfrezesi de bu çıkar çatışmaları sebebiyle hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Aslında Osmanlı Devleti’nin İslamcı politikasının işe yaramayışının bir diğer sebebi de tarih boyunca yaşanan sorunların kaynağı olan ve birleşmeye engel olan mezhep farklılığı olmuştur²³⁶.

Birinci Dünya Savaşı, merkez devletlerinin (İttifak Devletleri) üstünlüğü ile başlamış olsa da, Almanya’nın Marne’de aldığı mağlubiyet savaşın seyrini değiştiren olay olmuştur²³⁷. Almanya, gücüne çok güvendiğinden dört ay gibi kısa bir sürede savaştan galip çıkacağı tahminleri yürütmüştür. Bununla ilgili olarak başbakan Betman-Holveg, Bülow’a düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

²³⁴ **Die Diplomatischen Akten**, A.A., belge no. 5335.

²³⁵ Touraj Atabaki, “I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran’da Siyasal Toplumun Doğuşu”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.2.

²³⁶ Sadık Sarısan, “I. Dünya Savaşı’nda İran Avşarları ve Türkiye (1914-1917)”, **Türkler**, C.XIII., Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.442.

²³⁷ Almanya’nın Marne Cephesi hakkında geniş bilgi için Bkz.: Refik Arıkan, “I. Dünya Savaşı’nda Marne Cephesi ve Osmanlı Devleti’nin Savaşa Girişi”, **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.I., S.1, 2016, s.1-36.

Şiddetli ancak çok kısa bir fırtına olacaktır. Üç nihayet dört aylık bir savaş düşünüyorum ve bütün bu siyaseti ona göre düzenledim. Ondan sonra umuyorum ki bu savaşa rağmen veyahut bilhassa onun sayesinde İngiltere ile ve onun aracılığına dayanarak Fransa ile gerçekten dostçasına, açık ve içten münasebetler kurabileceğiz... Avrupa medeniyeti için barbar Rus devinin teşkil ettiği tehlikeye karşı en iyi teminat bir Alman-İngiliz-Fransız toplaşmasıdır²³⁸.

Fazla iyi niyetli olan bu savaş tahminleri Marne'deki yenilgi ile gerçekleştirilememiştir. Almanya ön gördüğü gibi kısa sürede savaşı bitiremeyeceğini ve savaşın uzayacağını anlamıştır. Savaşılacak yeni cepheler açmak ve düşman kuvvetini kırmak gerekliliği doğmuştur. Bu sebeple Almanya için doğu politikası daha çok önem kazanmıştır. Özellikle Rusya'ya karşı durmak ve onun Kafkasya'daki gücünü kırmak için Osmanlı Devleti ve İran'a yönelmiştir²³⁹. İran hanedanı Ahmed Şah, 1 Kasım 1914'te bir ferman yayınlayarak ülkesinin tarafsızlığını ilan etmiştir²⁴⁰. Ancak her iki ülke de tarafsızlığın bozulmaması için uğraşmasına rağmen Almanya'nın isteği doğrultusunda önce Osmanlı Devleti²⁴¹, ardından da İran savaşa dâhil olmuştur²⁴². İran, Bu durum Ortadoğu'da bulunan İngiliz'leri ve Kafkas cephesinde hedef haline gelen Ruslar'ı çok rahatsız etmiştir²⁴³.

Almanya; Hindistan, Kafkasya, Mısır, Afganistan ve diğer Müslüman ülkelerde halifenin nüfuzunu kullanarak İngiltere aleyhine ayaklandırmalar çıkarma stratejisini yürürlüğe koymuştur. Söz konusu strateji için ilk adım olarak askerî ıslahat için daha önce İstanbul'a gelmiş olan Alman askerî heyeti, Genelkurmay karargâhında İran, Afganistan ve Kafkaslara yönelik planlar geliştirmiştir. Almanya'nın bu sefer planlarının uygulamaya konulmasında bir çekince görmediği söylenebilir. Söz konusu harekâtlar gerçekleştirilirken gerçek anlamda başarı sağlayıp sağlamayacağı konusu

²³⁸ Y. H. Bayur, a.g.e., s.34.

²³⁹ Fevzi Çakmak, **Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da, İran'da**, yay. haz. Ahmet Tetik, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2011, s.15.

²⁴⁰ **İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri**, çev. Bilge Bulut, İstanbul, Pencere yay., 2009, s.57.

²⁴¹ Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014, s.133.

²⁴² Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi hakkında geniş bilgi için Bkz.: Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014, s.157-178.

²⁴³ Mustafa Arıkan, a.g.e., s.21.

üzerinde durulmamış, yalnızca Rusları Kafkaslar'da tutması ve Avrupa cephesine asker kaydıramayacak olması fikri Almanya'nın stratejik açıdan işine gelmiştir²⁴⁴.

Bu planlardan birisi Enver Paşa komutasında kurulacak bir birlik, İran, Afganistan ve Hindistan'da halkı İngiltere aleyhine kışkırtacaktı. *Rauf Bey Müfrezesi* adı verilen birliğe Almanlar da katılmıştır. Bunlardan biri müfrezenin birinci heyetine dahil olan Wassmuss idi. Almanya heyete 75.000 Türk altını maddi katkıda bulunmuştur²⁴⁵. Heyet Halep'e ulaştığında Goeben ve Breslau adlı Alman savaş gemileri İstanbul'a sığınmıştır. Sonrasında gelişen olaylar neticesinde de Osmanlı Devleti resmen savaşa katılmıştır²⁴⁶. Bağdat'a gelindiğinde müfrezede Türkler'le Almanlar arasında fikir çatışmaları çıktı. Burada Wassmuss ve diğer Alman katılımcılar heyetten ayrılarak Halep'e geri döndü. Rauf Bey, sadece Türkler'in geriye kaldığı müfrezesiyle yoluna devam etmiştir²⁴⁷. Alman heyetinde bulunan subaylar bu yolculukta kontrolü elinde tutmaya çalışmış ve her fırsatta Türk heyetini küçük gören hareketlerde bulunmuştur. Heyetin Türk başkanı olan Rauf Orbay hatıralarında durumdan şöyle bahsetmektedir:

*“...Çaresiz ahvalin alacağı şekli kollayarak Türk-İran sınırı boyundaki Mendeli kasabasında tertibat alıp beklemeye karar verdim. Burada beklerken, yanımdaki Alman murahhası Von Wassmuss ‘Baş benim’ der gibi bir tavır takınarak bana tahakküm etmeğe kalkıştığını görünce, kendisini kışkırtıp, elindeki altın dolu sandığı alarak yanımdan defettim”*²⁴⁸.

Müfrezenin İran sınırına gelişinden ve burada bulunan aşiretlerle göçebeler arasında ayaklanma çıkarmaya yönelik faaliyetlerinden haber alan İran dışişleri bakanı, 5 Ekim 1914'te İstanbul'da bulunan İran büyükelçisine bir telgraf göndererek rahatsızlığını dile getirmiştir²⁴⁹. Bu noktada, birlik içinde çıkan çıkar çatışmalarının haricinde Almanya'nın Türk birliklerini İran'da başarısızlığa uğratmak için yaptıklarına da değinmek gerekmektedir. Almanlar, İran'da İngilizler'e karşı savaşmak için sınırdan geçmeye çalışan Rauf Bey ve birliğini engellemeleri için para karşılığında sınırdaki bazı aşiretleri görevlendirmiştir. Bir keresinde de Kirmanşah

²⁴⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı**, C.I., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1993, s.570.

²⁴⁵ İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi”, **OTAM**, S.III., Ankara, 1992, s.252.

²⁴⁶ İ. Kurtcephe, M. Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.253.

²⁴⁷ İ. Kurtcephe, M. Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.255.

²⁴⁸ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım 1**, İstanbul, Emre yay., 1993, s.20.

²⁴⁹ **İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri**, çev. Bilge Bulut, İstanbul, Pencere yay., 2009, s.30.

Konsolusu Schünemann'ın yardımıyla İsveçli subaylar ve Sencabiler'le birlikte müfrezeyle saldırmış ancak Rauf Bey kuvvetle karşılık vererek Almanlar'ı dağıtmıştır.

Rauf Bey Müfrezesi, İran'da zaman zaman başarılı faaliyetlerde bulunmuş olsa da, İngiliz ve Ruslar'ın engellemelerine takılmıştır. Nitekim büyük hayallerle kurulan Rauf Bey Müfrezesi, bir seneden fazla bir süre görevine devam ederek birçok noktada savaş vermiş ancak istenilen hedefe ulaşamamıştır. Eylül 1915'te vazifesine son verilerek lağvedilmiştir²⁵⁰. Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İran'a yürütülecek sağlam bir ortak politikaları olamamıştır. Bundan ziyade, İran'da gizliden gizliye çekişmelere dayanan bir mücadele sergilemişlerdir. Savaşın genelinde bakıldığında, Almanlar İranlılar ve Osmanlılar ile sıkıntı yaşamalarının yanı sıra, kendi içlerinde de fikir ayrılıkları ve yetki anlaşmazlıkları sebebiyle sık sık sorunlar yaşamışlardır²⁵¹.

Almanya'nın şark politikası çerçevesinde Kafkasya'ya da değinmek gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya yalnızca Osmanlı-Rus çekişmelerine sahne olmamıştır. II. Wilhelm'in Weltpolitik (Dünya Politikası) rüyasının parçası olan Şark politikasını uyguladığı alan olmuştur. Kafkasya, kuzeyde Karadeniz ile güneyde Hazar Denizi arasında kalan ve doğu-batı paraleli boyunca yer alan toprakların genel ismidir. Genellikle dağlık olan bölgeyi Büyük Kafkas Dağları iki ayırmaktadır²⁵². Yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından dünyanın en önemli yerlerindendir. Dünyanın petrol rezervlerinin %26'sı ile doğalgaz rezervlerinin %12'si bu topraklarda bulunmaktadır. Ayrıca bakır, manganez, taş kömürü, gümüş, demir, kurşun, çinko, altın, kobalt, barit, arduvaz, kükürt, yemeklik tuz, sodyum sülfat (sanayide kullanılan bir çeşit tuz), şap, kaolin (bir çeşit kil), silisli toprak, grafit²⁵³, refrakter kil (ateşe dayanıklı kil), kuvars gibi madenlerce zengin topraklardır²⁵⁴. Jeopolitik açıdan Kafkasya'nın coğrafi konumu Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının tam merkezinde bulunması ve Akdeniz, Ege Denizi, Marmara ve boğazlar, Karadeniz ve Azak Denizi gibi birbirine bağlı denizlere de yakınlığı dolayısıyla önemli bir konumdadır. Hazar denizi üzerinden Türkmenistan ve Orta Asya'ya, Fırat ve Dicle üzerinden Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na açılmaktadır²⁵⁵. Kafkasya'da yaşayan halkla tarım, arıcılık, ipek börekçiliği, hayvancılık, ormancılık, avcılık, balıkçılık,

²⁵⁰ İ. Kurtcepe, M. Balcıoğlu, **a.g.m.**, s.268.

²⁵¹ Ulrich Gehrke, **Persien in der Deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges**, C.I., Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 1961, s.326.

²⁵² Davut Dursun, "Kafkasya", **DİA**, C.XXIV., İstanbul, 2001, s.157.

²⁵³ Grafit (Karataş): Yumuşak, yağlı, ince halde plakaları bükülebilen bir cins karbon mineralidir. Yumuşaklığından faydalanılarak, kurşun kalem yapımı ve hareketli metal aksamalarının yağlanması işlemlerinde, ateşe ve asitlere karşı dayanıklılığı nedeniyle de döküm ve refrakter sanayiinde, ayrıca pota ve laboratuvar malzemeleri üretiminde kullanılır. Siyah renkli ateşe dayanıklı boyalar da genellikle grafitten yapılır. Elektrik iyi iletmediği için elektrod, motor fırçaları, pil çubukları ve elektronik aletlerin üretiminde de kullanılmaktadır. Grafit ayrıca lastik, araba balataları, kibrit ve motor yağlarında katkı malzemesi olarak ta kullanılmaktadır.

Kaynak: (Çevrimiçi) <http://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/grafit>

²⁵⁴ Bihl, **a.g.e.**, s.25.

²⁵⁵ İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1958, s.2.

endüstri, madencilik, inşaat, ticaret, nakliyat, mevsimlik işçilik gibi işlerle geçimini sağlamaktadır²⁵⁶. Kafkaslar, yüz ölçümü açısından oldukça geniş bir alan kaplamaktadır. Siyasî, coğrafi, etnik ve kültürel alanlarda ele alındığında oldukça büyük farklılıklar göstermektedir. Coğrafik olarak da büyük bir alan oluşturduğundan Kuzey ve Güney Kafkasya olarak ikiye ayırıp değerlendirmek daha uygun olmaktadır. Biz konumuz itibarıyla Güney Kafkasya'nın durumunu ele alacağız. Güney Kafkasya'nın başlıca milletleri Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerdir.

Almanya'nın Gürcistan ile diplomatik ilişkileri tarihte XII. yüzyılda I. Friedrich ile Gürcü Kralı III. Giorgi'nin ilk temaslarına kadar dayanmaktadır. XIII. yüzyılda Moğol saldırıları sebebiyle kesilen ilişkiler, XVI. Ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı sıkıştırmaya başlamasıyla askeri olarak Gürcistan'ın desteğini arkasına almak isteyen Almanya, yeniden temaslara geçmiştir. Burada Türk karşıtı bir Gürcistan ve İran koalisyonu oluşturmaya çalışmıştır²⁵⁷. Hristiyan Katolizmi'nin doğuda yayılmasını amaçlayan Vatikan da buraya misyonerlerini göndermiştir. Ayrıca Gürcistan'ın İpekyolu'nun bir kolu üzerinde bulunuyor olması ve Karadeniz'e açılması Almanya'nın ekonomik olarak da bölgede sözünün geçmesini istemesine sebep olmuştur. XVIII. yüzyılda farklı inançlara sahip bazı Almanlar farklı yerlere göç etmeye başlamıştır²⁵⁸. Böylelikle XIX. yüzyılın başlarında Gürcistan topraklarında Alman kolonileşmeleri görülmeye başlanmıştır²⁵⁹. Gürcistan, kuzeyinde Büyük Kafkas Dağları ve güneyindeki Acara-İmereti, Trialeti, Borcomi-Bakuriani ve Ahalstihe dağları arasında kalan ova ve yaylalar üzerine kurulmuş, iklim olarak da yumuşak bir havaya sahip yeşilliği bol bir yerdir²⁶⁰. Bu sebeple tarihi süreçte sürekli göç almaya yatkın olmuştur.

Almanya'da XVIII. yüzyılda dini inanç ve mezheplerde bölünmeler başladığı görülmektedir. Bengel, Jung-Stilling ve M. Ghan gibi dini önderler Mesih'in geleceğini ve yakın zamanda bir felaketin yaşanacağını ilan edip halkı derinden etkilemiştir. Jung-Stilling'in bu felaketten kurtulmanın, yüksekte kurulmuş ve dağlarla çevrili güvenli Kafkas topraklarına göç etmekle mümkün olduğunu söylemesi üzerine büyük göç de başlamıştır²⁶¹. 1817-1818'de 494 aile, 1.842'den fazla kişi başta Tiflis olmak üzere Gürcistan'ın çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir. 1818'de Gürcü bakanlık kabinesi Almanya'dan göç edenlere 35 Dessjatine²⁶² ekilebilir arazi verme kararı

²⁵⁶ Bihl, **a.g.e.**, s.22.

²⁵⁷ Simon Gelashwili, "Entstehung deutscher Kolonien in Georgien am Anfang des 19. Jahrhunderts und deren wirtschaftliche Tätigkeiten", **Universität Potsdam**, Potsdam, 2010, s.2.

²⁵⁸ Bazı tarihçilere göre Almanların göç etmesini sadece dini sebeplere dayandırmak yeterli gelmemektedir. Sosyal, ekonomik ve siyasi gerekçeler göçün asıl temelini oluşturmaktadır. Ancak özellikle 1817-1818 yıllarında Almanya Baden ve Württemberg'ten göç edenlerden oluşan kolonilerde dini unsurların göçe sebep olduğu gözlenmektedir.

²⁵⁹ S. Gelashwili, **a.g.m.**, s.10.

²⁶⁰ Davut Dursun, "Gürcistan", **DİA**, C.XXIV., İstanbul, 1996, s.310.

²⁶¹ S. Gelashwili, **a.g.m.**, s.11.

²⁶² Dessjatine: Rus arazi ölçü birimi. 1 Dessjatine = 16.388,1 metre kare.

almıştır. Bu oldukça büyük bir rakamdır. O dönemde Türkiye ve İran'dan göç eden Ermeniler'e 6 Dessjatine ve Türkiye'den gelen Yunanlar'a yalnızca 3 Dessjatine toprak verilmekteydi. Bunun dışında devletten geri ödemesiz mali destek almakta ve yerli halktan daha az vergi ödemekteydiler²⁶³. İki halk ve iki devlet arasındaki ilk somut yakınlaşma bu şekilde başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Gürcüler'in %66.14'ü tarım, arıcılık gibi işlerle, %8.25 endüstriyel işlerle, %6.43'ü ticaret gibi işlerle geçimini sağlamaktaydı²⁶⁴.

XX. yüzyıla gelindiğinde durum değişmiş ve Almanya yeni bir Kafkasya politikası geliştirmiştir. Gürcüler de bu siyasette önemli bir yer tutmaktaydı. Çok ciddi siyasi kriz içinde olan Rusya'yı, Kafkasya'da bulunan halkların iş birliği ile etkisiz hale getirebilmek mümkün olabilirdi. Ayrıca Kafkaslarda yaşanacak bir karışıklık, Rusya'nın batı cephelerine asker gönderimini de durduracaktı ki bu Almanya'nın cephedeki konumunu güçlendirecekti. 1905 İhtilali'nden sonra Rusya'dan Berlin'e kaçan Gürcü milliyetçilerin faaliyetlerini yakından izleyen Almanya, Kafkasya'da yapılacak isyana teşvik ve tahrik çalışmaları için Gürcüler'den kuvvet alabileceğini düşünmüştür²⁶⁵. Daha önce Oppenheim'ın kalem aldığı raporlarda yer verilen Kafkasya halkları için Müslümanların savaşçı bir yapıya oldukları, ancak Gürcü ve Ermeniler'in "...*korkak ve entrikacı*..." milletler oldukları yazmaktaydı²⁶⁶. Yine de Gürcü halkının desteğini almak Kafkasya ayaklanmasını Almanya lehinde yönlendirmek açısından çok önemliydi. Rusya'nın yaşayacağı her kayıp, Almanya'nın dünya gücü olma yolundaki kazancı anlamına gelmekteydi. 1914'te sayıları 2.4 milyona ulaşan Kafkasya'da yaşayan Almanlar da bu hareketin yerinde destekçisi olarak Almanya'nın bir diğer güvence kaynağı idi²⁶⁷.

Gürcistan da Osmanlı Devleti'nin etkili siyaseti ve vesayetinden korunmak için Almanya'nın koruyuculuğuna büyük değer veriyor ve yakınlaşmaya çalışmıştır. Gürcistan, Almanya'nın Kafkasya'ya asker aktarımı yapmak için çok uygun bir konumda bulunmaktadır. Bu da Gürcistan'ı Almanya için elzem hale getirmiştir²⁶⁸.

Almanya bir plan kurarak, Osmanlı Devleti'ne göç etmiş Çerkez, Çeçen ve Müslüman Gürcüler'den oluşan 20-30 kişilik bir birlik oluşturmuştur. Bu birlik, çeşitli organizasyonlarla Ruslara karşı isyanlar çıkarmakla görevlendirilmiştir²⁶⁹.

²⁶³ S. Gelashwili, **a.g.m.**, s.13-14.

²⁶⁴ Bihl, **a.g.e.**, s.23.

²⁶⁵ Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Ankara, TTK, 2006, s.2-3.

²⁶⁶ M. Çolak, **a.g.e.**, s.35.

²⁶⁷ Abdullah Bay, "Birinci Dünya Savaşı'nda Gürcü Lejyonu ve Faaliyetleri", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C.9., S.18, 2015, s.77.

²⁶⁸ Selami Kılıç, **Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Sorunu ve Almanya**, Ankara, TTK, 2015, s.251.

²⁶⁹ M. Çolak, **a.g.e.**, s.35.

3 Eylül 1914'te Gürcistan'ın İstanbul Gürcistan Katolik cemaatinin bir üst düzey temsilcisi ve bir başpapazı, Alman ve Avusturya-Macaristan büyükelçilerine Gürcüler'in tam bir özerklik istediklerini bildirmiştir. Ancak Rusya'ya karşı savaşacaklarsa, Almanya ve Avusturya-Macaristan onlara özerklik garantisi vermeleri gerekmektedir. Ayrıca silah, mühimmat ve patlayıcı ihtiyaçlarının da karşılanması istenmişti. Gürcistan ancak bu şartlarda Rusya'ya karşı mücadeleye katılacaktı. Gürcüler, Türklerin nüfuzu altına girmek istememiştir. Osmanlı Devleti sözüm ona Gürcü topraklarını ele geçirip burada yaşayan Hristiyanların yaşamlarını kısıtlamak istemekteydi.

Georg Matchabelli ve Michael v. Tserethelis liderliğinde Berlin'de faaliyet gösteren Gürcü Komitesi 27 Eylül 1914'te "Kafkasya'nın Bağımsızlığı Projesi ve Gelecekteki Siyasi Teşkilatlanması" adlı bildirisini yayınlamıştır. Buna göre Kafkasya halkları kendi bağımsız devletlerini kuracaktı. Gürcistan, Almanya'nın da yardımıyla Batı Avrupalı bir prens yönetimi altında, anayasal bir monarşi olacaktır. Böylece eski Gürcü Kraliyet ailesi olan Bagratlı Hanedanı'nın yönetimde söz sahibi olma isteklerinin de önüne geçilecektir²⁷⁰.

Nisan 1915'te Matchabelli Alman dış işlerine bir haber göndererek Kafkas hareketini yönlendirecek bir Alman yönetiminin kurulmasını, Kafkasyalılar ile Türkler arasında iletişim sağlanmasını ve istenilen silahların Gürcüler'e teslim edilmesini ve kurulacak bağımsız Kafkas devletlerinin tanınmasını talep etmiştir. Ancak bu toprakların özgürleşmesi ve hükümetlerin kurulması gerçekleştiği andan itibaren Almanya'nın bağlayıcı istekleri kabul edilecekti²⁷¹.

Almanya, Gürcülerin Kafkasya'daki hareketlerini yönlendirmek ve desteklemek amacıyla "*Gürcü Lejyonu*"nun kurulmasını sağlamıştır. Bu Lejyon aracılığıyla bölgeye asker, silah, mühimmat ve bilgi gönderimi sağlanması amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti de gönderilecek yardımların kendi toprakları üzerinden geçirilmesine izin vermiştir. Gönderilecek askerler Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'ndeki esir kampları ile Rus işgalinden kaçarak Osmanlı topraklarına sığınan göçmenler ve Gürcistan'dan gelecek gönüllülerden oluşturulacaktı. Askerler Osmanlı Devleti tarafından eğitilecek, atanacak subayları ise Gürcü Komitesi belirleyecekti²⁷².

29 Ocak 1915'te Alman savaş bakanlığı dışişlerine, Kafkasya ayaklanmasında kullanılmak üzere 50.000 silah verileceğini bildirmiştir. Savaş boyunca Almanya'dan gönderilen silah ve mühimmatların bir kısmı İran'a da kaydırılmıştır²⁷³.

²⁷⁰ Bihl, a.g.e., s.60.

²⁷¹ Bihl, a.g.e., s.61.

²⁷² Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2001, s.19.

²⁷³ Bihl, a.g.e., s.64-65.

13 Temmuz 1878’de kabul edilen Berlin Antlaşması’yla Ermeniler, yeni bir statü kazanmıştır²⁷⁴. Bu tarihten itibaren bağımsız devlet kurma düşüncesi ile yürütecekleri faaliyetlerin stratejik ve zaman zaman da yıkıcı sonuçları olmuştur. Aslında Ermeniler küçük azınlıklar halinde geniş topraklara yayılmış halde yaşamaktayken, bir devlet kurma fikrinden ve olasılığından çok uzaktılar. Ancak Batılı devletlerin onlara yükledikleri bu yeni görev, Ermeni toplumunu harekete geçirmiş ve Osmanlı Devleti’ni parçalama oyununda rolünü vemiştir. Avrupa devletleri yeni Ermeni stratejisini çok ciddiye almış ve yeni bir *Haçlı Seferi* olarak nitelendirmiştir²⁷⁵.

Avrupa devletlerinin Ermeniler’e yeni bir statü kazandırma çabalarının yanı sıra Bismarck, bu kongrede *Weltmacht* politikasına uygun olarak kendisine doğu topraklarında yer edinme hazırlıkları yapmıştır²⁷⁶. Ancak Almanya’nın izleyeceği siyaset Ermeniler’in çıkarlarına hizmet amaçlı değildi. Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti üzerine baskı uygulayan İngiltere, Rusya ve Fransa’nın aksine, Ermeni meselesinde Almanya Osmanlı Devleti’nin tarafını tutmaktaydı. Çünkü şartlar çok zordu ve Osmanlı Devleti desteklenmezse kolayca bu güçlerin kontrolüne girebilirdi ki bu da Almanya’nın Doğu politikasına ters düşerdi. Ancak 19 Nisan 1913’te Osmanlı Devleti’nin Berlin sefiri Osman Nizami Paşa, Hariciye nazırı Said Halim Paşa’ya bir telgraf göndererek Almanya’nın yeni tutumu hakkında bilgi vermiştir. Sefir 166 numaralı telgrafta, Almanya dışişlerinin, Osmanlı Devleti’nin Ermeni meselesinde sakin kalması gerektiğini ve acilen bir şeyler yapması gerektiğini tavsiye ettiği, aksi takdirde bu konunun İngiltere ve Rusya tarafından kendisini zor durumda bırakabileceğini iletmıştır²⁷⁷. Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere Almanya’nın bu konuda biraz geri çekildiğini ve siyasetinin yönünü değiştirdiğini görebilmekteyiz. Sonrasındaysa Avrupalı devletlerin Ermeni politikalarını desteklemesi, ıslahatlar hususunda Osmanlı Devleti’ni zor duruma düşürmüştür²⁷⁸. Ancak Osmanlı Devleti ikazları değerlendirip birçok önlem aldıysa da, Ermeni komiteleri faaliyetlerini çeteler üzerinden yürütmeye devam etmiş, masum halka kastedip canlarına ve mallarına zarar vermiştir²⁷⁹.

Ermeniler, özellikle Kafkasya topraklarında kuracakları bağımsız devletleri için Rusya’dan destek görmüştür. Aslında Rusya kendi çıkarları ve politikası gereği Ermeniler’den faydalanmış, Ermeniler de savaşın sonucunda elde edeceği toprakların hayaliyle Rusya’ya hizmet etmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında başlayan

²⁷⁴ Berlin Antlaşması ve maddeleri hakkında geniş bilgi için Bkz.: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, C. I., Ankara, TTK, 1953.

²⁷⁵ Mustafa Çolak, “**Müttefik Almanya ile İtilaf: Ermeni Meselesi**”..., s.150.

²⁷⁶ İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, **İran’ın Anadolu’ya Uzanan Gölgesi: 1453-1989**, Ankara, Set Ofset, 1990, s.231.

²⁷⁷ Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesi’nin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)**, BOA. HR.SYS. 2817-1/72, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri, 2001, s.78.

²⁷⁸ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, “Almanya’nın Osmanlı Devleti Dönemi’ndeki Ermeni Politikaları”, **Gazi Türkiyat Dergisi**, S.19, Ankara, 2016, s.191.

²⁷⁹ Sâmiha Ayverdi, **Türkiye’nin Ermeni Meselesi**, 5.bs., İstanbul, Kubbealtı yay., 2007, s.84.

isyan hareketleri, XX. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya sıçramış ve bilhassa Azerbaycan topraklarında devam etmiştir. Rusya, Ermeniler'in *Büyük Ermenistan* projelerini açıkça desteklemiş, maddi ve askerî yardımda bulunmuştur. Ermeniler, özellikle İrevan bölgesini ele geçirip burada bulunan Azerbaycan halkını yok etmek istemiştir²⁸⁰.

Almanya'nın Ermeni siyasetinde Osmanlı Devleti'ne yönelik korumacı politikasını savaşın başlamasından sonra değiştirmiştir. Artık Osmanlı Devleti topraklarındaki emellerini elde etmek için Ermeniler'i kullanmaya ve onlara yardım etmeye başlamıştır. Bu yardımları da kilise ve misyonerlik çalışmaları üzerinden açıkça yürütmüştür. Almanya'nın Osmanlı topraklarında çalışmalarını sürdüren misyonerlerin başında 1914'te Berlin'de kurulmuş olan Alman-Ermeni Cemiyeti (Deutsch-Armenische Gesellschaft – DAG) ve Alman Doğu Misyonu (Deutsche Orient Mission – DOM) gelmektedir²⁸¹. Özellikle yaşanan zorunlu göçte Osmanlı Devleti'ni suçlayıcı bir tavır takınmıştır. Hâlbuki o dönemde Osmanlı askeriyesinin Alman subaylar tarafından yönetilmesi nedeniyle, Almanya'yı konudan habersiz olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır. Zaten sonrasında Almanya'nın aynı sebeple göçe engel olmamakla ve Ermeniler'in ölümünde suça ortak olmakla suçlanması, Almanya'yı çok zor durumda bırakmıştır. Almanya bunların da ötesinde, bizzat Alman genelkurmaylarının Ermeniler'in artık taşkınlıktan öteye varan hareketlerine dur demesi üzerine Osmanlı Devleti'nin göç kararı almasında etkili olmakla suçlanmıştır²⁸². Ancak Birinci Dünya Savaşı sonra erdikten sonra Almanya tüm bu suçlamaları reddetme ve yalnızca Osmanlı Devleti'ni olaylardan sorumlu tutma yoluna gitmiştir²⁸³. Almanların tehcir kanunundan haberdar olmadıklarını adeta yalanlayan en önemli kanıt ise Osmanlı Devleti'nde görev yapan Deniz Binbaşı Hans Humann'ın 18 Mayıs 1915'te Enver Paşa'ya yazdığı mektuptur. Bu mektupta Humann, Bükreş'te görev yapan bir Alman istihbarat subayından aldığı bilgiyi aktarmaktadır. Aktarılan bilgiye göre Bükreş'te bulunan bir grup Ermeni Kaldani Yahudisi İstanbul'da bir suikast planlamaktadır, bu sebeple de Osmanlı Ermeni memurlarının Osmanlı sınırından uzak tutulması gerektiğini tavsiye edilmiştir. Böyle bir mektubun tehcir kanunundan önce gönderilmiş olması, Almanya'nın konudan bihaber olmasını imkânsız hale getirmektedir²⁸⁴.

²⁸⁰ İbrahim Kazimbeyli, “Batı Azerbaycan Topraklarında Rus İşgali: Ermeni Devleti Kurulması Yönünde Gerçekleştirilen Askeri-Siyasi Tedbirler”, **19. Yüzyıldan Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerinin Bölgesel Politikalara Etkisi Uluslararası Sempozyumu**, yay. haz. Arzu Güvenç Saygın, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi yay., 2017, s.82.

²⁸¹ Selami Kılıç, **a.g.e.**

²⁸² Tessa Hofmann vd., **Armenier in Berlin – Berlin und Armenien**, Berlin, Der Beauftragte des Senats für Integration und Migration, 2005, s.45-46.

²⁸³ Refik Arıkan, “Alman Siyaseti İçerisinde Ermeni Meselesi'nin Yeri”, **Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa**, Ed.: Haluk Selvi, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi yay., 2006, s.318.

²⁸⁴ Sezen Kılıç, “Alman Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa”, **Bilgi**, S.77, Ankara, 2016, s.113.

Almanya'nın Ermeni politikasının asıl çerçevesini, Ermeni nüfusunun yoğun olarak bulunduğu kendileri için vazgeçilmez topraklar oluşturmaktadır. Alman yazar Paul Rohrbach, Alman kayıtlarında *Armenische Hochland* (Dağlık Ermeni Arazisi) olarak geçen Doğu Anadolu toprakları üzerine dikkatleri çekerek, bölgenin özellikle Almanya'nın Doğu Siyaseti için stratejik önemine vurgu yapmıştır. Stratejik konumu sebebiyle bir geçiş noktasında yer alan bölgeye hâkim olan güç; Kafkasya, Mezopotamya ve Anadolu'ya da hâkim olurdu. Bu sebeple buranın Rusya'nın eline geçmesi kesinlikle engellenmeliydi²⁸⁵.

Hatta bundan da ileri olarak, Kafkasya'da bulunan Rusya'nın Ermeniler vasıtasıyla önü kesilirse, Almanya rahatlıkla Bakü petrollerine ulaşabilirdi. Böylece hem Rusya Bakü petrollerinden uzaklaştırılmış olacak, hem de Almanya arzu ettiği petrole kavuşacaktı. Bütün bu sebeplerle Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya'da izlediği Ermeni politikası, uyguladığı diğer Kafkas stratejisindeki isyana teşvik yardımlarına nazaran; Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Ermeni-Rus egemenliğini engelleme çabasıydı.

Almanya'nın Azerbaycan ile ilişkileri 1818'de Azerbaycan'a yerleşen ilk koloniler ile başlamıştır. Bunların çoğu Almanya'da açlık ve yoksulluk çektiği için kendisine verimli topraklar arayan Almanlardan oluşmaktadır. XX. yüzyılın başından itibaren ilk işletmeler de açılmaya başlamıştır. Almanya'nın Azerbaycan siyaseti genel Kafkasya siyasetinden fazla farklı değildir. Azerbaycan'da yürütülen faaliyetlerin en önemli özelliği, İngilizler'in Bakü petrollerinden uzaklaştırılıp burayı ele geçirme arzusudur. Almanya, Osmanlı Devleti'nin askerî gücünü kullanarak yükünü hafifletme düşüncesi taşımıştır. Ancak sadece Osmanlı askeri gücü yeterli olmayacaktı. Bunun için yine Müslüman halkların isyana teşvik stratejisi devreye girmektedir. Azerbaycan Türkleri bu harekâta çok doğru bir tercih olacaktı. Çünkü Müslüman Türk bilinci gelişmiş Azerbaycanlı milliyetçiler, bağımsızlıkları için savaşımaya hazırdı. Enver Paşa, zaten Almanya'nın tarafını tuttuğundan, politikasını da hemen uygulamaya koymaya hazırdı. Bunun için Osmanlı orduları Başkomutan vekili Harbiye Nazırı olarak, Karadeniz'den Van Gölü'ne kadar geniş bir alanda bulunan Üçüncü Ordu'nun komutasını ele almıştır. Kafkasya'da Azerbaycan ve İran'ın da ötesine geçerek, bütün Rus hâkimiyetini kırmak istemiştir²⁸⁶.

²⁸⁵ S. Kılıç, a.g.e., s.73.

²⁸⁶ Rıfıkı Salim Burçak, **Siyasi Tarih (Ders Notları)**, Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1984, s.84.

Azerbaycan’da Hacı Zeynelabidin Tagiyev²⁸⁷, Bakü’de bulunan petrol tesislerinin bir kısmını bombalayarak; Osmanlı Devleti, İran ve Afganistan’ın birlikte Rusya ve İngiltere’ye karşı bir cephe oluşturmasını sağlamıştır²⁸⁸.

3.2. Türklerin İran Coğrafyasına Gelişi ve İran Türkleri

Batı kaynaklarında Türklerin çeşitli sebeplerle anayurt Türkistan’dan çıkarak gerçekleştirdikleri iki büyük göçten bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi doğuya doğru olup Büyük Okyanus’un kuzeyindeki Bering Boğazı üzerinden Alaska’ya kadar uzandığı ve Amerika kıtasının kadim yerli halkını oluşturduğuna inanılmaktadır. İkinci büyük göç ise milattan önce yaklaşık 4-5 bininci yıllarda batıya doğru Derbend-Daryal-Daryol Geçidi üzerinden Kafkasya, Azerbaycan, İran ve Irak topraklarına doğru gerçekleşmiştir. Buralara yerleşerek büyük medeniyetler kurmuş, bölgenin kültürüne ve tarihine yön vermişlerdir.

Türklerin anavatanı olan Türkistan dışında, kendilerine yurt edindikleri ve vatan bildikleri en önemli yerlerin başında İran toprakları gelmektedir. Burada başka halklarla bir araya gelerek hem kendi kültürlerini ve medeniyetlerini öğretmişler, hem de aynı etkileşim ile farklı kültürleri de benimsemişlerdir. Bu topraklarda üstün kültürlerin baskın olup diğerlerini asimile etmesinden ziyade, bir araya gelerek oluşturulan yüksek medeniyet oluşumları olarak bahsetmek daha doğru olur²⁸⁹.

Günümüzde *İran* kelimesi bir vatan ismidir. Bazı kaynaklarda bu kelime Fars ülkesi anlamında kullanılsa da, aslında bu anlama gelmemektedir. Ali Kafkasyalı bu konuyu: “*Kafkasya denilince ne kadar Gürcü, Ermeni, Kabartay veya Balkar anlaşılırsa; İran denilince de o kadar Fars anlaşılmalıdır*” diyerek açıklamıştır²⁹⁰.

Hâsılı, İran coğrafyasını yalnızca Fars etnik grubunun oluşturduğu topraklar olarak görmeyip, Türkler’in de buradaki varlığını kabul etmek gerekmektedir.

Örneğin Rus oryantalist Berthel’s *Pers* kelimesini Sasaniler zamanında bahsi geçen bölgenin adı olarak kullanmıştır. Çeşitli Arap kaynaklarında da aynı şekilde kullanıldığı görülmüştür. *İran* kelimesi yerine de çeşitli kaynaklarda *Memalik-i Mehrûse* (Korunan Memleketler) kelimesi kullanılmıştır. İran ile Rusya arasında 1813’te imzalanan Gülistan Antlaşması’nın Rusça metninde “*Persidskoe Gosudarstvo*”

²⁸⁷ Hacı Zeynelabidin Tagiyev, Azerbaycan tarihinin en önemli hayırsever, döneminin zengin petrol sahibi, iş adamı ve tüccarı olarak tanınmaktadır. Azerbaycan’ın gelişmesi için yaptığı bütün işler, bugünün Azerbaycan’ını oluşturan yapı taşlarından olmuştur. Tagiyev hakkında daha geniş bilgi için Bkz.: Okan Yeşilot, **Hacı Zeynelabidin Tagiyev**, İstanbul, Yeditepe yay., 2015.

²⁸⁸ M. Çolak, **a.g.e.**, s.35.

²⁸⁹ Ali Kafkasyalı, **İran Türkleri**, İstanbul, Bilgeoğuz, 2010, s.39.

²⁹⁰ A. Kafkasyalı, **a.g.e.**, s.39.

(Persiya Devleti), Farsça metninde de “*Dovlet-e Şaheşahî*” (Şehenşah Devleti) adı geçmektedir²⁹¹.

İran’ın kuzey bölgeleri, 1828 yılında Gülistan Antlaşması’nın imzalanmasından önce, Azerbaycan’ın güneyindeki topraklarıydı. Burası bir geçiş noktası olduğundan jeostratejik öneme sahiptir. Aynı zamanda tabiatıyla da yaşam için çok elverişli şartları vardır. Burası denizden 1500-1600 metre yüksekte, Urmiye Gölü’nün de yer aldığı bir yayla çanağıdır. Çevresinde volkanik dağlar yer almaktadır. Hava olarak da yayla iklimine sahip, nehirler ve çaylarla çevrili geniş, güzel arazilere haizdir. En önemli yerleşim yeri Tebriz’dir. Bunun dışında Erdebil, Hoy, Urmiye, Selmas, Makû, Meraga, Astara, Culfa, Merend, Halhal ve Soğukbulak diğer önemli yerleşim yerlerindendir. Güney Azerbaycan, bütün bu elverişli şartlarıyla ve konumuyla elbette tarih boyunca çeşitli milletlere yurt olmuştur. Ancak nüfus olarak burada en fazla Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır²⁹².

Kaçarlar döneminde, İran’da mevcut çeşitli etnik kesimler bazı değer unsurları çerçevesinde toplanıp varlıklarını daha belirgin hale getirmiştir. Bu değerleri İslamcılık, İrancılık ve Farsçılık altında toplamak mümkündür. İslamcılığın temel unsuru olan ümmetçilik baskın olduğundan, toplumda etkili olan etnik gruplar bile özel bir statüye sahip olamamıştır. Azerbaycan Türkleri de bunlardandır. Devletin yapı, yönetim, askeriye gibi önemli görevler üstlenmişlerse de, kendilerini özel bir konuma getirecek hakları olmamıştır. İrancılık anlayışında, Şiilik tabanında bütün milleti tek bir ideoloji altında birleştirme dönemi yaşanmıştır. Farsçılık evresi ise, gelişen milliyetçilik akımının İran tarihiyle bütünleştirilerek tek vatan-tek dil-tek millet-tek din anlayışıyla Fars milletinin yaratılmak istenmesidir²⁹³.

Ancak XIX. yüzyıldan itibaren İran’da başlayan toprak işgalleri ve bununla birlikte gelen halka baskı dönemlerinde, toplumda uluslaşma süreci bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum çeşitli grupların kendi aralarında veya devlete karşı değil, işgal güçlerine karşı savaşmayı sağlamıştır.

Güney Azerbaycan’da yaşayan Türkler de bulundukları dinamik topraklarda her türlü ideolojik fikir akımları, işgallere ve anadillerinde eğitim almaları engellenmesine rağmen dillerini, kültürlerini, milli kimliklerini, düşünce ve yaşam tarzlarını korumaya çalışmıştır²⁹⁴.

XX. yüzyıldan itibaren Kafkasya’da gelişen milliyetçilik akımları, kısa sürede Azerbaycan’ın güneyinde de etkilerini göstermiştir. Belki de Türklerin tarihin en eski

²⁹¹ A. Kafkasyalı, **a.g.e.**, s.39.

²⁹² Ahmet Caferoğlu, “Güney Azerbaycan”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.XXXV., İstanbul, 1988, s.45-46.

²⁹³ Gün Taş, **İran’ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu**, İstanbul, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.99.

²⁹⁴ Mehmet Saray, **Kuzey ve Güney Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Bakü, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Tarix İnstitutu, 2010, s.14-15.

çağlarından itibaren sahip oldukları özgürlük ve milli benlik duyguları, bu süreci hızlandırmıştır. Nitekim 1905'te gerçekleşen meşrutiyet devriminde Azerbaycan Türkleri'nin göstermiş olduğu etkin mücadele, İran'ın başka hiçbir yerinde yaşanmamıştır.

Görüldüğü üzere, Türkler'in bugünkü İran topraklarındaki varlığı kadim zamanlara dek varmaktadır ve kaynaklarda da açıkça ortaya konmaktadır. Bu durumda İran'da Türkler'in varlığını yok saymaya çalışmak gerçekçiliğin ötesinde bir hareket olur. Burada ifade edilmek istenen herhangi bir milliyetin üstünlüğü değil, bir bütün oluşturmuş İran toplumundaki varlığını ortaya koymaya çalışmaktır.

Harita 3.1. Güney Azerbaycan Haritası

Kaynak: Ahmet Caferoğlu, "Güney Azerbaycan", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.XXXV., İstanbul, 1988, s.47.

3.3. Almanya'nın Güney Azerbaycan'da Siyasi Hareketleri ve Azerbaycan Türkleri

1789 Fransız İhtilali'nin bütün dünyada domino taşı gibi yayılan ve önemli değişimler meydana getiren en önemli etkisi, uyanan milli bilinç yani milliyetçilik hareketidir. Modern zamanda İran'da bir devlet ideolojisi olarak milliyetçiliğin

benimsendiği zaman Rıza Şah dönemi olsa da, bu hareketin temellerinin 1905-1909 ilk anayasal devrim ile atıldığını söylemek doğru olur. Bilhassa devrimin gerçekleşmesi ve ardından da İran’da milli bütünlüğün sağlanması için çalışan milliyetçiler, Farslar değil, İran sınırları içinde yaşayan azınlıklar ve özellikle de Azerbaycan Türkleri olmuştur²⁹⁵.

Kaçar Hanedanlığı’nın en zalim yöneticisi olarak bilinen Muhammed Ali Şah’ın²⁹⁶, 23 Haziran 1908’de sıkıyönetim ilan ettikten sonra meclisi kapatıp anayasayı askıya alması, ülkenin birçok yerinde karışıklığa sebep olmuştur²⁹⁷. Başkaldıran şehirlerin başında da Tebriz gelmektedir. Burada bulunan Azerbaycan kökenli milliyetçiler Tahran ambargosuna boyun eğmeyip, merkezi baskıya karşı silahlı direniş göstermişlerdir. Her zaman çok cesur olarak bilinen Tebriz halkı, İran inkılabında çok önemli bir rol oynamıştır²⁹⁸. Tebriz’deki direniş hareketi zaman içinde bütün ülkede değişimin simgesi haline gelmiş ve Azerbaycan Türkleri’nin meşrutiyyetin koruyucusu olduğu inancı kabul edilmiştir²⁹⁹.

²⁹⁵ Touraj Atabaki, “Başkasını Reddederek Kendini Yenilemek: Pan-Türkçülük ve İran Milliyetçiliği”, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek**, Der.: Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim yay., 2014, s.90.

²⁹⁶ Abdullah Râzi, Tarih-i Kâmil-i İran, Tahran, İkbâl, 1363, s.547.

²⁹⁷ Muhammed Ali Şah için Bkz.: Osman Gazi Özgüdenli, “Muhammed Ali Şah (1872-1925)”, **DİA**, C.XXX., İstanbul, 2005, s.502-503.

²⁹⁸ Vladimir Minorsky, **Tarih-i Tebriz**, Çev. Abdulalî Kareng, Tebriz, Ketabfuruşi-yi Tehran, 1337, s.72.

²⁹⁹ T. Atabaki, “Başkasını Reddederek..”, s.91.

Resim 3.1. Muhammed Ali Şah.

Kaynak: Abdullah Râzi, **Tarih-i Kâmil-i İran**, Tahran, İkbâl, 1363, s.546.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, İran'daki yönetim krizi daha da büyümüş ve idare yabancı güçlerin eline geçmiştir. Ülkenin kuzeyinde bulunan Ruslar ile güneyini işgal etmiş İngilizler'in elinde kukla hükümet haline gelen Tahran, elleri bağlı durumda herhangi bir hareket yapmak veya ülkeyi işgal durumundan kurtarmaktan çok uzaktı. Bu sırada ülkede bulunan Alman ajanlar da aşiretler üzerinde etkili olmaya yönelik bir politika izleyerek, İran halkını işgalcilere karşı ayaklandırmaya çalışmaktaydı.

Savaş başladıktan sonra tarafsızlığını ilan eden İran, kuzey topraklarında bulunan Rus güçlerinin, Türkler'in buradan ülkeyi işgal girişimi için bir sebep olarak görüp çekilmelerini istemiştir. Ruslar, Türkler'in işgalinin önlenmesini garanti ettikleri takdirde geri çekilmeyi kabul etmiştir. Tabii ki bunlar hep siyasi oyunlardır. Asıl hedef çekilmek değil Türkler'i bilhassa buraya çekmektir. Böylece İran'ın kuzeyi

ile Azerbaycan toprakları savaşın en önemli ve stratejik oyunların oynandığı cephelerden biri haline gelmiştir³⁰⁰.

Birinci Dünya Savaşı başladığında tıpkı İran gibi başta tarafsızlığını korumaya çalışan Osmanlı Devleti, özellikle Enver Paşa'nın girişimleri üzerine Almanya'nın yanında savaşa dâhil olmuştur. Almanya'nın müttefik olarak seçilmesinin en önemli sebebi; Hindistan, İran, Afganistan ve Kafkasya Müslümanlarının Rusya ile İngiltere sömürgeciliğine karşı birleşmesi fikriydi. Hatta Enver Paşa Türkistan topraklarının tamamen Rus işgalinden kurtulması için bunu en iyi fırsat olarak görmüştür. Kafkasya Müslümanları da Almanya ve Avusturya yanında savaşa girme ve Rusya'ya karşı birleşme konusunda hem fikir olmuştur. Ancak yine de Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını bozup Almanya'nın yanında savaşa girdiğini ilan etmesi, Kafkasya'daki aşırı sağcı Müslümanlar tarafından hoş karşılanmamış ve İstanbul'a bir telgraf gönderilerek protesto edilmiştir. Aşırı sağcı Müslümanların sayıca az olmasına rağmen, Kafkasya Müslümanları üzerindeki etkileri azımsanmayacak yoğunlukta idi. Bunlar, Kafkasya'da yürütülmek istenen Pan-İslamik hareketin, aslen kan birliğini yani Türkçülüğü değil, din birliğini temsil ettiğini savunmaktaydı. Yani Müslümanlar, siyasi çıkarlar için değil, dini mücadele için savaşmalıydı. Seyit Giray Alkin ve Müftü Muhammed Yar Sultanov gibi isimler, 'Rusya Müslümanları'nın, Türkler'in siyasi çıkarları uğruna yandaş olmakla yükümlü olmadıklarını dile getirerek, halkı Rusya tarafında vatan savunması yapmaya çağırmıştır³⁰¹.

Ancak bütün Kafkasya Müslümanları aynı şekilde düşünmemektedir. Özellikle İstanbul'da Yusuf Akçura'nın liderliğinde yürütülen *Türk Yurdu* çalışmaları etrafında toplanan milliyetçiler, Kafkasya halklarının haklarını müdafaa etmiş ve yapılan zulümleri yüksek sesle dile getirmiştir. Almanya'yla müttefik olarak savaşa girmek hakkında aynı düşüncelere sahip olan Jön Türkler de yayınladıkları bir genelge ile konu hakkındaki düşüncelerini dile getirmiştir:

Bizim gerçek müttefiklerimiz olan Almanya ve Avusturya kendilerini ebedi düşmanımız olan Rusya ile savaşta bulduklarında, sessiz kalıp ve hiçbir şey yapmayacak mıydık? ...Şunu unutmamalıyız ki, bizim savaşa girme sebebimiz sadece ülkemizi tehdit eden tehlikeye karşı korumak değil. Hayır, daha acil bir hedef peşindeyiz. İdealimizi gerçekleştirmeyi, yani Moskoflu düşmanlarımızı paramparça edip, bize bağlı tüm kardeş halklarımızı birleştirecek olan imparatorluğumuzun sınırlarını çizmek istiyoruz³⁰².

³⁰⁰ T. Atabaki, "Başkasını Redderek...", s.92-93.

³⁰¹ Serge A. Zenkovsky, **Pan-Turkism and Islam in Russia**, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 1967, s.125.

³⁰² S. A. Zenkovsky, **a.g.e.**, s.127-128.

Almanya İran’da askeri faaliyetlerini gerçekleştirmek ve İranlı milis kuvvetlerini kendilerine bağlamak için oldukça fazla para harcamıştır. Ataşemiliter Kont Kanitz’in yoğun çabalarıyla İran jandarmaları kontrol altına alınmış ve İran’ın kuzeyinde Ruslara karşı başarılı çarpışmalar gerçekleştirilmiştir³⁰³.

Aralık 1914’te İran başbakanı Ala üs-Saltana yönetimindeki hükümet, işgal güçlerinin baskısı altında yeterli otoriteyi sağlayamamıştır. Kabinede yaşanan sıkıntılar, başbakanın değişmesine sebep olmuştur. Yeni başbakan Mutavfi el-Mamelek, İran’ın savaşta tarafsız kalmasını desteklemiş ancak bu durum İtilaf Devletleri’nin işine gelmemiştir. Savaşın seyir değiştirmesiyle istifa eden el-Mamelek’in yerini Ayn üd-Devle almış ancak onun da yönetimi kısa sürmüştür. Kabine içindeki demokratların sürekli muhalefeti, Ağustos 1915’te el-Mamelek’in yeniden başbakan olmasıyla sonuçlanmıştır. El-Mamelek’in yeniden yönetimi ele almasıyla demokratlar ve milliyetçiler arasındaki Alman taraftarlığı daha da güçlenmiştir. Almanya artık hükümet içinde söz sahibi olabilmekteydi. Örneğin; 11 Mart 1915’te Almanya’nın İran maslahatgüzarı Kardorff İran dışişlerine bir telgraf göndererek, Güney Azerbaycan’da bulunan Petag isimli fabrikanın Ruslar tarafından ele geçirildiğini ve Tebriz’e acil bir emir gönderilerek olaya el konmasını istemiştir³⁰⁴. El-Mamelek, bir yandan İngiliz ve Ruslar’la müzakereler yaparken, diğer yandan da Almanya ile işbirliği içine girerek iki taraflı gizli bir siyaset yürütmüştür. Almanya’dan borç para istemenin yanı sıra, subay, silah ve cephane de talep etmiştir. Böylece Almanya’nın İran’ın bağımsızlığını güvence altına alması karşılığında, İran da İtilaf Devletleri’ne karşı savaşmayı kabul edecekti. Aksi takdirde Almanlar’ın İran’daki faaliyetlerini durdurması gerekecekti. Almanya ile her konuda tam olarak anlaşamamış olursa da, savaşın sonunda Almanya İran’ın toprak bütünlüğünü savunacağını sözünü vermiştir³⁰⁵.

7 Kasım 1915’te Ruslar Kazvin’e konuşlanıp Tahran’ı sıkıştırmaya başlamalarından sonra Almanya’nın Tahran büyükelçisi Prens Reuss ve Kont Kanitz, Demokrat Parti’lilerin ve İran milliyetçilerinin Tahran’dan ayrılımlarını sağlamıştır. 30 Demokrat vekil, gazeteci ve milliyetçilerden oluşan grup, *Uzun Yürüyüşü* başlatarak Kum şehrine doğru harekete geçmiştir. Burada Almanlar’ın teşvik ve yardımıyla başkanlığını Süleyman Mirza’nın yaptığı *Defâ-i Millî Komitesi* (Ulusal Savunma Komitesi) kurulmuştur. Bu komitenin çalışmaları da Alman yönetiminin etkisi altında olmuştur. Kum’da Alman askerî ataşesi Kont Kanitz, komite ve hareketin başına Nizam üs-Saltana’nın geçmesi için bizzat girişimde bulunmuştur. Saltana teklifi, Alman dışişlerinin de resmen kabul edeceği bir antlaşma karşılığında kabul etti. Buna göre bütün Alman ve Türk subayları tüm silah ve mühimmatla birlikte

³⁰³ S. Sarısan, **a.g.m.**, s.442.

³⁰⁴ **İran İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Belgeleri**, çev. Bilge Bulut, İstanbul, Pencere yay., 2009, s.222.

³⁰⁵ Mansoureh Ettehadiyyeh, “İran Geçici Hükümeti”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.11.

Saltana'nın komutasında olacaktı ve Almanya tüm diğer masrafları da karşılayacaktı. Ayrıca Nizam üs-Saltana her ay masrafları için 20 bin Tümen alacaktı. Bu para, İran hükümetinin daha önce talep ettiği borca karşılık olacaktı. Almanya da isyanın Kirmanşah, Kürdistan ve İsfahan'da da başarılı olması karşılığında 20 yıllığına İran'ın toprak bütünlüğünü garanti etmiştir. Saltana hemen 400 kişilik bir kuvvet toplayıp Almanya'nın vaatlerini beklemeye başlamıştır³⁰⁶.

Almanya'nın İran üzerindeki etkileri artmaya başlayınca, özellikle İran'ın batısında casusluk faaliyetlerini de arttırmıştır. Kont Kanitz, aşiretleri, jandarmaları ve İran demokratlarını örgütleyerek büyük ayaklanma için hazırlanmalarını sağlamıştır. Ancak bu ayaklanma hiçbir zaman gerçekleşmemiştir³⁰⁷.

Komitenin yürüyüşü Kum ve Kaşan'dan sonra Kirmanşah'ta sona ermiştir. Burada Almanya'nın da resmen tanıdığı *İran Geçici Hükümeti* kurulmuştur. Almanya ve Osmanlı Devleti, geçici hükümetin kurulmasını tebrik edip duydukları memnuniyeti iletmıştır. Ancak hükümet birçok sıkıntıyla mücadele etmekteydi. Almanya'dan beklenen yardım bir türlü gelmemiştir. Osmanlı Devleti'nin askerî desteği de yeterli değildir. Ruslar'ın sık sık düzenlediği baskınları karşılayamaz hale gelmişlerdir. Kont Kanitz, İranlılar'ın Kengaver'de Ruslar'a karşı yenilgisinden sonra ortadan kaybolmuştur. Kayboluşuyla ilgili olarak Almanya'da basılan *Kaveh* gazetesinin 16 Mayıs 1916 tarihli ve AF 1/7&8 numaralı sayısında çıkan habere göre, Ruslar'a karşı yaşadığı yenilgi üzerine muhtemelen intihar ettiği düşünülmekteydi³⁰⁸. Bu sırada Alman hükümeti, zaten Kanitz'in Nizam-üs Saltana ile antlaşmasında otoritesinin dışında hareket ettiğini düşünüp ve yerine Dr. Vassel'i atamıştır. Uzun yürüyüş esnasında İran'lı heyete eşlik eden Alman sefiri Prens Reuss da görevinden alınmıştır. Dr. Vassel, Nizam-üs Saltana ile yeniden müzakerelere başlamıştır. Ancak ortada karışık bir durum vardı. Nizam-üs Saltana, topladığı birlikleriyle işgal kuvvetlerine karşı savaş içinde olduğunu ve verilen sözlerin yerine getirilmesini istemekteydi. Buna karşılık Alman hükümeti bunu yeterli görmeyip İranlılar'ın açık bir şekilde savaş ilan etmeleri gerektiğini savunuyor ve anlaşmayı sürdürmekteydi. Nizam-üs Saltana, sözcüsü Vahid ül-Mülk'ü Berlin'e göndererek daha iyi sonuçlar almayı umut etmiştir. Ancak karşılıklı suçlamalar yüzünden iki tarafın arası daha da bozulmuş ve Saltana Osmanlı Devleti'yle yakınlaşmaya başlamıştır³⁰⁹. Bu sırada artan İngiliz baskısı ve Ruslar'ın Kirmanşah'ı 1916'da ele geçirmesi neticesinde geçici hükümet de sona ermiştir³¹⁰.

Geçici hükümet dönemine, Almanya ile yaşanan çekişmeler ve anlaşmazlıklar damga vurmuştur. Almanya verdiği vaatleri yerine getirmemiş, bunun yerine

³⁰⁶ M. Ettehadiyyeh, **a.g.m.**, s.13.

³⁰⁷ M. Ettehadiyyeh, **a.g.m.**, s.12.

³⁰⁸ T. Epkenhans, **a.g.e.**, s144.

³⁰⁹ M. Ettehadiyyeh, **a.g.m.**, s.14.

³¹⁰ T. Atabaki, **"I. Dünya Savaşı..."**, s.3.

İranlılar'ı düzgün savaşmamakla suçlamıştır. Özel bir elçinin Berlin'e gitmesi bile anlaşmazlıkları gidermeye yetmemiş, hatta artmasına sebep olmuştur. Bunun dışında, sözü verilen maddi yardım konusu da tam olarak netleştirilmemiştir. Almanya, vereceği paranın borç mu yoksa hibe mi olduğunu belirtmemiş, bu durum da İranlılar'da güvensizlik yaratmıştır. Dr. Vassel'den sonra görevi devralan Nadolny³¹¹, Kirmanşah'a gelirken yanında Almanya'da basılmış İran ve Türk sikkeleriyle, İran'da geçerli olabilmesi için üzerine İran amblemi basılmış dört milyon Mark getirmiştir. Bu banknotların kolayca gümüş paralara çevirmek amacıyla da bir banka kurulmuştur. Ancak yine bütçenin yönetimi hususunda çıkan tartışmalar birçok gerginliğe sebep olmuştur³¹². Almanlar'ın bitmek bilmeyen istekleri ve sürekli İranlılar'a yönelttiği suçlamaları milliyetçiler ve demokratlar arasında sorgulanmaya başlanmıştır. Bazılarının gözünde Almanlar'ın, İngiliz ve Ruslar'dan bir farkı kalmamıştır.

Bu arada Enver Paşa, Sarıkamış Harekâtı esnasında 37. ve 38. Tümenleri Jandarma birlikleriyle destekleyip Güney Azerbaycan'a gönderip Rusya'yı bu topraklardan çıkarmak istemiştir. Ancak öngördüğü birlikler 3. Ordu birliklerine katılmak durumunda kalmıştır. Ama Enver Paşa Tebriz'in alınması düşüncesinden vazgeçemedi. Ömer Naci Bey'in komutasına verilen ve çoğu aşiret süvarilerinden oluşan 3.000 kişilik bir birlik ile 14 Ocak 1915'te Tebriz alınmıştır³¹³. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir şubesi olarak 1907'den beri Tebriz'de Osmanlı lehinde siyaset yapan *Encümen-i Hayriyye* partisi bulunmaktaydı³¹⁴.

İran'ın kuzeyinde Rus baskısı artıp Almanlar yenilmeye başlayınca; Enver Paşa, İran'daki Türk-Alman güçlerini Ruslar'a karşı koordine etmesini sağlaması için Goltz Paşa'yı VI. Ordu Komutanlığı'na atamıştır³¹⁵. Bu çok önemli bir karardı çünkü o güne kadar başarısız harekâtlara sahne olan ve gereksiz kayıplar yaşanan İran'da Türk ve Alman kuvvetler artık resmî şekilde birleşecekti. Goltz Paşa ayrıca İran'ın işgal güçlerinden kurtulup bağımsızlığını kazanması için savaşacaktı. Ancak bunun için öncelikle Türk güçlerinin İran'a girip gerekli askerî desteği sağlaması gerekmemkteydi. Bu zamana kadar Paşa, İran'ı söz konusu harekâta hazırlayacak, İran'da bir ordu kurulmasını sağlayacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin ve Almanya'nın İran'da bulunan konsolos, asker, memur ve tüccarlarından da sorumlu

³¹¹ Rudolf Nadolny, önemli bir Alman diplomattı. İlk olarak St. Petersburg'da konsolosluğa atandı. Birinci Dünya Savaşı esnasında diplomatik ve askeri görevler için İran'da bulundu. Savaştan sonra 1924-1933 yılları arasında Türkiye'de büyükelçilik görevini üstlenmiştir. Nadolny'nin Türkiye'deki elçilik yılları hakkında geniş bilgi için Bkz.: Zübeyir Bütüner, "Rudolf Nadolny'nin Türkiye Büyükelçiliği", *International Journal of Social Sciences Education Research*, C.II., S.1, 2016, s.262-273.

³¹² M. Ettehadiyyeh, *a.g.m.*, s.25.

³¹³ H. Bal, *a.g.e.*, s.33-34.

³¹⁴ Touraj Atabaki, "Doğu'ya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisi Faaliyetleri", *İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı*, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.40.

³¹⁵ Feldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz hakkında geniş bilgi için Bkz.: *Goltz Paşa'nın Hâtırası ve Hal Tercümesi*, İstanbul, K.K.K. yay., 1953.

olacaktı³¹⁶. Goltz Paşa, İran'da karşılaşısı hakkında 13 Ekim 1915'te kendi günlüğünde şöyle bahsetmiştir:

“İran Büyükelçisiyle gerçekleştirdiğim bir saatlik görüşme hayli ilginç geçti. Benim İran'da büyük sevinçle karşılanacağımı ve ayaklanmayı başlatmak için her şeyin hazır olduğunu söyledi. Kirmanşah ve İran'ın güneyinde dahi her şey bizim istediğimiz şekildeydi. İran Jandarması güvenilir ve iyi durumdaydı. Sarre (tanınmış arkeolog) ve Konsolos Schünemann Kirmanşah'ta bekliyordu. Binbaşı Klein biraz daha ilerideydi. Bender Buşir'de de Binbaşı Schneider var. Hepsi kendi etrafında güçlerini toplamış, yalnız subayları ve cephaneleri yoktu. Benim de en kısa zamanda onlarla iletişime geçmem gerekiyor... İran'da yeteri kadar silah var, yalnız cephane eksik. Zaten bu sebeple Buşir'deki son çarpışma başarılı olamadı... Büyükelçi bana her türlü yardım desteği sözü verdi. Yaptığımız sohbet, karanlık geleceğe ışık tuttu”³¹⁷.

Yine Goltz Paşa'nın hatıralarında, kendisine gelen haberler üzerine, İran'ın güneyinin ele geçirilmeye çok müsait olduğu ve bunun kolaylıkla başarılabileceği aktarılmaktadır. Goltz Paşa daha sonra Bağdat'a geçerek çalışmalarına buradan devam etmiştir. Bu arada İran'daki kuvvetlerin komutasını Miralay Bop Bey'e bırakmıştır. Ancak her türlü direnişe rağmen Ruslar'ın ilerlemesine engel olunamamıştır³¹⁸.

Kaveh gazetesinin 15 Haziran 1916 yılında çıkarılan AF 1/9 numaralı sayısında, Rusya'nın Güney Azerbaycan petroleri üzerinde tam imtiyaz isteğinin haberini yaparak, bu durumda İngiltere imtiyazında bulunan güney petroleri ile birlikte ülkenin bütün önemli rezervlerinin yabancı ellerde olacağı yazılmıştır³¹⁹. Söz konusu olan imtiyaz hakkını Rus asıllı Gürcü olan Ahaky Medievitch Khostaria 1916'de Muhammed Veli Han ile yaptığı anlaşma üzerine elde etmiştir³²⁰.

Aslında Almanlar İran'da gerçekleştirmek istedikleri hedefleri ve uygulanacak politikaları belirlemiş olsa da, savaş boyunca uygulamaya geldiğinde hep eksik kalmıştır. Bunun bir sebebi, İran güdümlü politikanın aynısının Afganistan'da da yürütülmek istenmesi, ancak ikisinde de yeterli başarıyı gösterememesidir. İki ülke arasındaki uzaklık ve uygun ulaşımın sağlanamamasından ötürü de sürekli sözünü verdiği silah ve cephaneyi göndermekte sıkıntı çekmiştir. Bu eksiklik Almanya'nın

³¹⁶ Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz, **Denkwürdigkeiten**, Friedrich Freiherr von der Goltz vd., Berlin, E.S. Mittler & Sohn, 1929, s.419.

³¹⁷ Freiherr von der Goltz, **a.g.e.**, s.423.

³¹⁸ S. Sarısan, **a.g.m.**, s.443.

³¹⁹ T. Epkenhans, **a.g.e.**, s.145.

³²⁰ Y. Karadeniz, **a.g.e.**, s.333.

kendi Avrupa cephesinde yaşadığı sıkıntılardan da kaynaklanmıştır. Aşiretler ve partiler üzerinde önemli ölçüde etki sağlamış olsa da, çok daha önceden İran'a yerleşen Rus ve İngilizler'in baskınlığı çoğu zaman önünü kesmiştir. Almanlar'ın masa üzerinde kurdukları siyaset, sahanın gerçekliğinden uzak kalmıştır. İran'da yaşadığı başarısızlıkların bir diğer önemli sebebi de, çıkar çatışmasına girdiği Osmanlı Devleti ile İran politikası üzerine hem fikir olamayıp, yeteri kadar güven duymamasıdır³²¹.

Bu esnada Bakü'de bulunan sosyal demokratlar 1917'de *Fırka-i Adalet* adında bağımsız bir siyasi parti kurmuştur. Parti'nin genel başkanı Esadullah Caferzade, 18 kişilik bir heyetle Gilan'a gelmiştir. Uzun zaman burada çalışmalarını yürüten parti, Haziran 1920'de Enzeli'de 51 üyesiyle ilk kongresini düzenledi ve *İran Komünist Partisi* adını almıştır³²².

Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda bir başka etkili olduğu alan İran Devlet Jandarması (Jandarmeri-yi Devlet) olmuştur. Jandarmanın temelleri 1910'da ikinci meclis zamanında atılmıştır. Günün şartlarına uygun Batı tarzında modernleşmesi ve teçhizatlanması için yabancı subaylar tarafından eğitilmiştir. Ancak savaş yıllarına kadar istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bu dönemde Rus subayların komutasındaki Kazak Tümeni daha başarılı gözükmekteydi³²³. Reformist hayallerle kurulan jandarma, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasıyla da yön değiştirmiştir. 1910'da demokratların hükümet kurmasıyla birlikte yeniden başlayan jandarmanın örgütlenmesi faaliyetleri, artan milliyetçilik akımı, İngiliz ve Ruslar'ın devlet üzerinde otorite kurma yarışı Jandarmada fikir değişikliğine yol açmıştır. Savaşın başlamasıyla, jandarmada görev alan İsveçli subaylar ülkelerine geri çağırılmıştır. Bu durum, jandarmanın komutasının İranlı subaylara geçmesine sebep olmuştur. Bu subaylar savaşın etkisiyle gittikçe siyasi etkilerle hareket etmeye başlamış, demokratlar ve milliyetçilerle birlikte ulusal birlik ve bağımsızlık söylemleri geliştirmiştir. Bu demokrat ve milliyetçilere verdiği destek, jandarmanın Almanya ile ittifak kurmasını sağlamıştır. Artık kendi bağımsızlıkları için destek olan Almanya'nın tarafına geçmiştir³²⁴. Almanya, jandarmanın bazı birliklerini maddi olarak da desteklemiştir. Defâ-i Milli Komitesi ile birlikte önemli harekâtlarda bulundular. Ancak Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasından sonra İran bir çekişme sahası halini almıştır. 1916'da Ruslar'ın geri püskürtülmesine rağmen, geçici hükümetin dağılmasından sonra jandarma da kendini toparlayamamıştır. İranlı subaylarının bir kısmı sürgün edilmiş, kimisi de Almanya'ya ve Osmanlı ordusuna katılmak üzere İstanbul'a gitmiştir³²⁵.

³²¹ M. Ettehadiyyeh, **a.g.m.**, s.10.

³²² T. Atabaki, "**I. Dünya Savaşı...**", s.4.

³²³ Stephanie Cronin, "İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması", **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.45.

³²⁴ S. Cronin, **a.g.m.**, s.50-51.

³²⁵ S. Cronin, **a.g.m.**, s.60.

Devlet jandarmasının İran halkı üzerinde çok önemli etkileri olmuştur. Milliyetçi hareketlerle bağımsızlık uğruna çarpışmış olması, ülkenin başka yerlerinde de bu amaçla mücadele eden gruplara model olmuştur. İran hükümeti 1917'de jandarmayı yeniden güçlendirme çalışmalarına girmiş ve Tebriz ile Meşhed'de yeni alaylar kurulmuştur. Muhammed Takizade, 15 Eylül 1917 tarihli ve AF 2/23 numaralı *Kaveh* gazetesinde bir makale kaleme alarak, İran jandarmasının tarihi ve savaş esnasındaki gelişimi hakkında bilgi vermiştir³²⁶. Şeyh Muhammed Hiye-bani ve Demokratlar, 1920'de Tebriz'i ele geçirdiğinde, bu jandarmayı örnek alarak, kendi komutası altındaki *Azerbaycan Jandarmasını* kurmuştur³²⁷.

Kafkasya'da bir yandan komünizm yayılırken, diğer yandan Anadolu üzerinden Pantürkizm hızla nüfuz ediyordu. Rusya'yı Güney Kafkasya'daki işgalci güç olarak gören Pantürkistler, bu işgalin bitmesi için Birinci Dünya Savaşı boyunca ellerinden geleni yapmıştır, ancak savaşın seyri hedefin çok uzağında kalınmasına sebep olmuştur.

1905 Rus Devrimi ve ardından gelen İran meşrutiyet yılları, Almanya'nın İran'a ilgisini ve buradaki faaliyetlerini arttırmıştır. Bu faaliyetlere paralel olarak, Kafkasya ve Güney Azerbaycan'daki Panturanist hareketleri desteklemeye başladıkları görülmektedir³²⁸. Almanya'nın Kafkasya politikasında bilhassa Bakü petrollerine yoğunlaşılması, Alman hükümetinin yanı sıra Alman sanayicilerin ve Alman Ekonomik Birliği'nin de ortak bir isteğiydi. Bu sebeple Kafkasya'da çıkarılması planlanan isyanlar için artık harekete geçilmesi gerekmektedir. Bunun için merkez olarak seçilen İstanbul üzerinden Odesa, Tuapse, Trabzon ve Bakü'de asker ve halk silahlandırılması planlanmıştır. Araç Rusya'da çıkarılacak isyan, amaç ise Bakü olmuştur. Bakü'de sosyal demokrat işçilerle grev yapmaları için anlaşılıp, Rus demiryollarını etkisiz hale getirmek üzere çalışmalar başlatılmıştır. Ancak daha savaşın başında Almanya sözünü verdiği silah ve mühimmat yardımını gönderemeyeceğini açıklayınca girişimler kesintiye uğramıştır³²⁹. Almanya'nın bir başka Rusya ihtilali projesi olan sosyalist demokrat Parvus Helphand³³⁰ da, Almanya'nın cihat politikasının İran, Mısır, Kuzey Afrika ve diğer İslam ülkelerinde uygulanmaya müsait olduğunu, ancak Kafkasya Müslümanları için aynı şeyin geçerli olmadığını söylemiştir. Hatta daha da ileri giderek “...*Kafkasya Müslümanlarının*

³²⁶ T. Epkenhans, a.g.e., s.156.

³²⁷ S. Cronin, a.g.m., s.65.

³²⁸ W.E.D. Allen, Paul Muratoff, **Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921**, Cambridge, Cambridge at the University Press, 1953, s.230.

³²⁹ M. Çolak, a.g.e., s.64.

³³⁰ Helphand hakkında geniş bilgi için Bkz.: Engin Deniz, **Alexander Israel Helphand (Parvus Efendi): 1867-1924, Hayatı ve Fikirleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011. Ayrıca Türkiye ile ilgili düşünceleri için Bkz.: Mehmet Eröz, “Parvus’un Türkiye Hakkındaki Yazıları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.XXXIII., İstanbul, 1987, s.347-356.

modern bir ihtilal hareketi için yeterli bir kültürel gelişmişliğe sahip olmadıklarını... ”, bundan dolayı Almanya’nın Kafkasya’da boşa çaba harcamamasını belirtmiştir³³¹.

Ancak 27 Ekim 1917’de Osmanlı Devleti’nin Tahran büyükelçisi Nüzhet Bey’in dışişlerine gönderdiği şifreli telgrafta 2 milyon kadar silahlı Kafkasya Müslümanının ayaklanma için hazır olduğu ve Osmanlı ordusunu bekledikleri bildirilmiştir³³².

Bundan sonra Almanya, Kafkasya’daki tüm hareketlerde Osmanlı Devleti’ni ön plana atarak izlemekle yetinmiştir. Ancak bu durum Enver Paşa’nın kötü sonuçlanan Sarıkamış Harekâtından sonra değişmiştir. Artık isyanlar için yeniden kendisi hareket etmeye başlamıştır.

3.4. Brest-Litovsk Barış Antlaşması

1917 Şubat ve Ekim devrimlerinden sonra Lenin, yeni Sovyet Rusya’yı kurmuştur. Kurulan yeni devlet, savaş karşıtı bir tutum seyreterek geri çekilme ve ihtilaf içinde bulunduğu devletlerle barış yapma kararı almıştır. Bunun üzerine 22 Aralık 1917’de Brest-Litovsk’da Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan temsilcilerinin hazır bulunduğu bir konferans düzenlenmiştir³³³. Almanya, Rusya’nın barış teklifine sıcak bakmaktaydı. Doğu cephesinde savaşın sona ermesiyle, Alman askerleri sıkışık durumda olan batı cephesine kaydırılabilirdi. Ancak konferans süresince Bolşeviklerin tutumu Almanları çok kızdırmış ve müzakereler zaman zaman aksayarak oldukça uzun sürmüştür. Bilahare 3 Mart 1918’de Antlaşma imzalanmıştır³³⁴.

Antlaşma’nın sair maddelerinden hariç yedinci maddesi şu şekildedir³³⁵:

Akid taraflar İran’ın ve Afganistan’ın hür ve müstakil devletler olduklarını nazar-ı dikkate alarak işbu iki hükümetin istiklâl-i siyâsî ve iktisadiyelerine ve tamamiyet-i mülkiyelerine riâyet eylemeyi taahhüt eder³³⁶

³³¹ M. Çolak, a.g.e., s.64-65.

³³² **Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920: Osmanlı Arşiv Belgeleri**, Ed.:Yunus Özger, HR.SYS, no.2340/54, v.1, İstanbul, Teas Press, 2018, s.29.

³³³ Musa Kasımlı, “Bolşevik Rusya’nın Güney Kafkasya Siyaseti”, **Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Oluşumu**, Ed.: Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov, Erzurum, Atatürk Üniversitesi yay., 2012, s.107.

³³⁴ Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu: Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917- 3 Mart 1918)**, İstanbul, Dergah yay., 1998, s.376.

³³⁵ Brest-Litovsk Antlaşmasının diğer maddeleri için Bkz.: N. Erim, a.g.e..

³³⁶ S. Kılıç, **Türk-Sovyet...**, s.379.

Resim 3.2. 4 Mart 1918 Alman Vossische Zeitung, Rusya ile imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması’nın haberini yayımladı.

Kaynak: “Die Friede mit Russland”, 04.03.1918, Die Vossische Zeitung, (Çevrimiçi) <http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de>

Bu madde İran’ın kuzeyi için önemlidir. Brest-Litovsk’tan önce, 18 Aralık 1917’de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Erzincan Mütarekesi’nde³³⁷ de alt yapısı hazırlanan, Ruslar’ın İran’ın kuzeyinden çekilmesi meselesi bu maddeyle sonuç bulacaktı. Erzincan Mütarekesi’nde karşılıklı notalar verildikten sonra, Rus ve Türk ordularının Kuzey İran’dan çıkarılması ortak kararına varılmıştır. Rusya da devrim ile birlikte yeni bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bu siyasette İran’ı artık bir engel olarak görmediğinden, topraklarında asker bulundurmaya da gerekli bulmamaktaydı. Konu 23 Aralık 1917’de İran’ın Petrograd geçici elçisi Esed Han’a gönderilen notada şu şekilde dile getirilmiştir:

³³⁷ Erzincan Mütarekesi hakkında geniş bilgi için Bkz.: Nurcan Yavuz, “Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XVII., S.28, Ankara, 1995, s.207-232.

“Rusya arlık idaresi ve burjuva hkmetlerinin İran ahalisi üzerindeki baskısının mümkün olduğu kadar çabuk ortadan kaldırılması için bu işte azam derecede acele etmek lüzumludur”³³⁸.

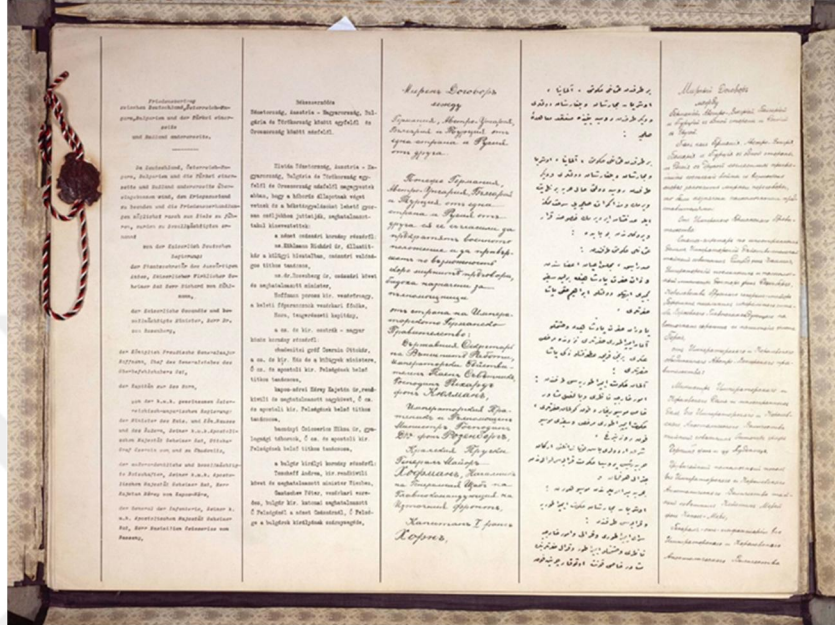
Hemen ardından 28 Aralıkta İran Hükümeti’nden de Rusya’ya, yeni kurulan hükümet ile ilişkileri ele alan bir nota gönderilmiştir:

“İran halkı Rus halkı ile her zaman samimi dost olmaya çalışmıştır. İki komşu halk arasında bu samim dostluğun olmama sebeplerini Rusya’nın geçmiş hükümetinin çıkardığı problemlerde ve anlaşmazlıklarda aramak gerekir. Eğer halk silahlı saldırı ve diğer farklı baskılar neticesinde kendi iradesine zıt olarak herhangi bir sorumluluğu zorla kabul ediyorsa; özellikle onun siyasî hürriyetini kısıtlayan şartları zorla yapıyorsa, o zaman bu şartların yerine getirilmesi onun üzerinde ağır bir yük olarak kalır ve bu şartların hükümeti tarafından uygulanması samimi olamaz. Rusya-İran münasebetleri tarihinde böyle yaptırımlar ve anlaşmalar İran halkı için sıradandır. rnek olarak Türkmençay Anlaşması ve Gümrük Beyannamesi’ni gösterebiliriz. İran halkı, büyük Rus halkı hâkimiyete geldiği şu zamanda istisnasız olarak bütün halkların eşitliği ve kardeşliği hakkındaki çağrısını bütün dünyaya iln etmiştir. O, komşuları üzerindeki baskısını kabul etmiyor ve 1907 Antlaşması’na ek olarak aşağıda gösterilen, İran’a zorla kabul ettirilen ve bağımsızlığını elinden alan 1911 Antlaşması’nın maddelerini ve Rusya’nın önceki hükümetinin diğer devletlerle imzaladığı, İran halkının egemenlik haklarını kabul etmeyen, onu dış ülkelerin klesine eviren bütün gizli anlaşmaları hükümsüz kabul etmektedir. Bundan dolayı ilekeş İran halkı Rus halkından bu adaletli adımı sabırsızlıkla bekler. Rus Hükümeti’nden, eski anlaşmalara yeniden bakmayı büyük Rus Halk Devrimi’nin ngrdği esaslar ve prensipler doğrultusunda yeni anlaşma ilişkilerini gözden gecirmeyi ve diğer anlaşmaları yapmak ister”³³⁹.

³³⁸ M. Kasımlı, **a.g.m.**, s.109.

³³⁹ M. Kasımlı, **a.g.m.**, s.109-110.

Resim 3.3. 3 Mart 1918’de Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşmasının birinci sayfası.

Kaynak: “Friedensvertrag zwischen Deutschland, Österreich-Ungarn, Bulgarien und der Türkei”, (Çevrimiçi)
https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0011_bre&object=facsimile&image=1&v=100&nav=&l=de

Hemen ardından Rusya, 1907’de İngiltere ile yapılan anlaşmanın iptal edildiğini, Rus ve Osmanlı ordularının İran topraklarından en kısa zamanda çıkarılmasına çalışılacağını bildirmiş³⁴⁰ ve 23 Mart 1918’de Güney Azerbaycan’dan çıkmıştır. Ancak General Baratov ve Kazak Alayı kumandanı Albay Biçerakov yaklaşık 900 kişilik Kuban ve Terek Kazaklarından oluşan askerî bir birlikle geride kalmıştır³⁴¹.

Osmanlı Devleti konferans esnasında Kafkasya’da yaşayan milletlerin kendi kaderlerini tayin etme hususunda rıza gösterilmesi ve iç işlerine karışılmaması gerektiğini savunmuştur. Özellikle Müslüman milletlerin kendi bağımsız devletlerini kurmalarını temin edebilmek için çok çaba göstermiştir³⁴².

³⁴⁰ M. Kasımlı, **a.g.m.**, s.110.

³⁴¹ Mehmet Rıhtım, Minahanım Tekleli, “Kafkas İslam Ordusu Kronolojisi”, **Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Oluşumu**, Ed.: Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov, Erzurum, Atatürk Üniversitesi yay., 2012, s.675.

³⁴² **Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920: Osmanlı Arşiv Belgeleri**, HR.SYS, no.2296/1, v.61, s.39.

Almanya, bağımsız devletini kurabilmesi için Gürcülere 726.000 Ruble, Azerbaycan'a da 300.000 Ruble maddi yardımda bulunmuştur. Bunun karşılığında sahip olacağı Kafkas topraklarının zengin kaynakları için şartların uygun hale gelmesini beklemekteydi³⁴³.

30 Ocak 1918'de Alman Dışişlerinin hazırladığı rapora göre o tarihe kadar Almanya'nın genel savaş harcamaları arasında Doğu politikası için yapılan masraflar şu şekilde olmuştur:

Tablo 3.1. Masraflar Tablosu

Savaş Harcamaları Fonu Ve Özel Fonlar	Tahsis (Mark)	Edilen (Mark)	Geriye (Mark)	Kalan
Genel Propaganda	38,150.000,00		6,580.811,44	
Rusya'da Propaganda	40,580.997,25		14,514.875,30	
Türkiye'deki Askeri Amaçlar için	11,600.213,36		645.016,99	
Mısır Seferi	4,730.785,00			
Rusya ve Türkistan'daki Avusturya-Macaristan Savaş esirlerinin kurtarılması için	1,000.000,00			
Kafkasya'daki Faaliyetler (Gürcistan) için	2,150.000,00		360.585,99	
Hindistan'daki amaçlar için	5,310.000,00		1,797.056,45	
İran Seferi	36,200.000,00		4,401.869,97	
Afganistan Seferi	5,250.000,00		465.479,07	

Kaynak: W. Bihl, **Die Kaukasus-Politik Teil II**, s.39.

³⁴³ W. Bihl, **Die Kaukasus-Politik Teil II**, s.38.

Almanya da Osmanlı Devleti ve İran'ın Kafkasya'daki isteklerini desteklemekteydi. Hatta Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u acilen terk edip Osmanlı Devleti'ne teslim etmesini istemiştir. Ancak Rusya acele etmemiştir. Kafkasya'da askerlerini geri çektiği topraklara Ermeniler'in yerleşmesini ve yerel yönetimleri hemen üzerlerine almalarını sağlamıştır. Rusya'nın asıl hedefi burada bir Ermeni Devleti'nin teşkil edilmesi idi. Ama her ne kadar taşıma Ermeni halkı bölgede söz sahibi olmaya çalışsa da buradaki Azerbaycan ve Müslüman halk sayıca çoğunlukta idi. Ermeniler, Bolşevik Rusya'nın teşvik ve silahlandırılmasıyla Güney Kafkasya'daki Türk ve Müslümanlara yönelik katliama yönelmiştir. Çok kısa bir zamanda binlerce Kafkas Müslümanı öldürülmüştür. Almanya'nın da onayıyla Osmanlı ordusunun bölgeye hücum etmesinden sonra saldırılar kesilmiştir³⁴⁴.

Brest-Litovsk Antlaşması'yla her ne kadar İran'ın bağımsızlığı kabul edilmiş olsa da, Almanya'nın da rızasıyla Kafkasya ile ilgili maddesinde Güney Azerbaycan bölgesi Rusya'nın nüfuzuna bırakılmıştır.

Ancak bütün bu duruma rağmen Güney Kafkasya milletleri, bağımsızlığını ilan ederek mukadderatını tayin etme hususundaki kararlılığını göstermiştir. 11 Kasım 1917'de Azerbaycan Türkü, Gürcü ve Ermeni milli teşkilatları Tiflis'te bir araya gelerek *Mavera-yı Kafkas Seymi*'ni kurmuştur. 28 Kasım'da da bütün resmi işleri yürütmeye yetkili olan federal yapıdaki *Mavera-yı Kafkas Komiserliği (Transkafkasya Komiserliği)* kurulmuştur³⁴⁵. Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı Erzincan Mütarekesi'yle böyle bir yapının oluşması için zaten zemin hazırlamakla kabul etmiş durumdaydı. Komiserlik, Rusya'nın bir parçası olmakla beraber, Bolşevik iktidarını tanımamaktaydı. Almanlar'dan gücünü almaya devam eden Gürcü komiteciler ise Bolşevik ihtilalini destekliyor ancak Kafkasya'daki kontrolü elinde bulundurmak istiyordu³⁴⁶. Ermeniler Ruslar'dan, Azerbaycanlı'lar da Osmanlı Devleti'nden destek görüyordu. Ancak üç farklı millet ve dini oluşumdan meydana gelen federasyonda herkes kendi milli oluşumunu kurmaya yönelik çalışmalarına devam etmekteydi. Özellikle Gürcüler, komiserliğin fazla uzun sürmeyeceğini düşündüklerinden, Almanya'nın yanı sıra Osmanlı Devleti'nden de destek arayışlarına girişmiştir. Fakat Batum meselesi iki taraf arasında bir sorun oluşturmaktaydı.

Rusya, Transkafkasya Komiserliği'ne şiddetle karşı gelmiştir. Güney Kafkasya'yı kendi toprağı olarak gördüğünden, burada kurulacak bağımsız devletleri daha baştan kabul etmemiştir. Bilhassa Azerbaycan toprağı ve petrolünü Türkler'e kaptırmak istemiyordu. Bu sebeple Almanya'ya yanaşarak aracı olması yönünde çalışmalar yürütmüştür. Almanya ile Brest-Litovsk Antlaşması'na ek bazı antlaşmalar yaparak onlara tavizlerde bulunmuş ve böylece Osmanlı Ordusunun özellikle Bakü üzerine yürümesini engellemeye çalışmıştır. Enver Paşa'nın Kafkasya üzerine

³⁴⁴ M. Kasımlı, **a.g.m.**, s.112-113.

³⁴⁵ H. Bal, **a.g.e.**, s.84.

³⁴⁶ M. Çolak, **a.g.e.**, s.197.

yürümesi ve Ermenileri etkisiz hale getirmesinden Almanya'yı sorumlu tutmaya çalışmaktaydı³⁴⁷. Rusya'ya göre Almanya, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da ilerlemesi için destek sağlamaktaydı. Ancak Alman yetkililer bu ithamı kabul etmemiştir. Bilakis Türkler'in Bakü'de kendilerine kalıcı bir yer edinerek petrol ile diğer yeraltı zenginliklerini elde etmeleri ve merkezi transit yollarını kendi kontrollerinde bulundurmalarını istememiştir³⁴⁸.

Ancak Almanya ile Rusya'nın Güney Kafkasya üzerine fikirleri farklıydı. Özellikle Alman elçisinin Moskova'da öldürülmesinden sonra Almanya'nın Rusya'ya güvensizliği artmıştır.

Mart 1918'de Ermeniler Bakü'de çoğu kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan on bine yakın Müslümanı katletmiştir³⁴⁹. Nisan'da Harbiye Nazırı Enver Paşa, Kafkas İslam Ordusunun kurulması talimatını vererek Azerbaycan üzerine yürümesi kararı vermiştir. Türklerin Bakü'ye doğru yola çıkması bu sefer Almanya'yı da rahatsız etmiştir. Kafkas politikasını gözden geçirmek ve yeni stratejilerini belirlemek üzere 22 Nisan 1918'de Berlin'de Harbiye nezaretinin de hazır bulunduğu üst düzey bir toplandı gerçekleştirilmiştir. Buna göre alınan kararlar şu şekildedir³⁵⁰:

- Alman Dışişleri, Transkafkasya'nın bağımsızlığının İttifak Devletleri, Ukrayna ve Sovyetler Birliği tarafından da kabul edilmesini sağlayıp, Osmanlı Devleti'nin üç sancak üzerindeki baskısını azaltmalıdır.
- Kafkas Hükümetiyle yapılacak görüşmelerde, Almanya'nın Kafkasya'daki çıkarlarını koruyacak ve Batum Limanı ile Demiryolları üzerinde söz sahibi olacak hedefler gözetlenmelidir.
- Kafkasya'da çıkarılan hammaddelerin büyük kısmını Almanya'nın alması sağlanmalıdır.
- Teknik problemleri gidermek üzere (radyo-telsiz, denizcilik-gemicilik, ganimet) Batum'a askeri eleman gönderilmelidir.
- Hazine Bakanlığı, Almanya'da bulunan Gürcü sürgünlerle iletişime geçilmeli ve Kafkas demiryolları karşılık gösterilerek Kafkas Hükümeti'ne kredi teklif edilmelidir.
- Ekonomi Bakanlığı, Alman maden ve petrol şirketlerinin Transkafkasya'da ne kadar finansal taahhütte bulunmaya talip olduğunu netleştirmelidir.

³⁴⁷ M.Kasımlı, **a.g.m.**, s.117.

³⁴⁸ W. Zürrer, **a.g.e.**, s.49.

³⁴⁹ Mehmet Emin Resulzade, **Bütün Eserleri 1: Azerbaycan Cumhuriyeti, Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti**, yay. haz.: Yavuz Akpınar vd., İstanbul, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 1990, s.38.

³⁵⁰ W. Zürrer, **a.g.e.**, s.50.

- Moskova’da bulunan savaş esirleri komisyonu, Sovyet yetkililerle yapılacak görüşmelerde Alman ve Gürcü savaş esirlerinin ülkelerine dönüşü hakkında bilgi almalıdır.

Bu maddeler Almanya’nın 1918 yazına kadar ele alacağı Kafkas politikasının temel çerçevesini oluşturmaktadır. Ana hedef Kafkasya’dan elde edilecek maddi çıkarlar ve Almanya’nın Kafkasya’daki nüfuzu, bu arada bütün ulaşım yollarına hâkim olarak bölgedeki siyasi üstünlüğü elde etmektir.

Nitekim 29 Nisan’da Alman Dışışleri, “*Transkafkasya ve Türkiye ile Müzakerelerin Esas Noktaları*”nı belirlemiştir. Bunların daha önce alınan kararlar ile aynı doğrultuda olduğu görülmektedir³⁵¹:

- Almanya ve Türkiye, Rus Hükümetine karşı Transkafkasya Hükümeti’nin bağımsızlığını savunacak.
- Transkafkasya Hükümeti Brest-Litovsk Antlaşması’nı kabul edecek. Bilhassa Ardahan, Kars ile Çoruh Nehri’nin güneyi ve kollarının bulunduğu Batum bölgesi, ayrıca Aras Nehri’nin güneyinde kalan Erivan bölgesi Türkiye’ye bırakılacak.
- Transkafkasya Hükümeti ile Türkiye arasında imzalanacak bir antlaşmayla, üçüncü bir tarafın saldırısı söz konusu olduğunda askeri bakımdan destek olması sağlanacak.
- Transkafkasya’da bulunan demiryolları ile Batum Limanı devlet kontrolü altındaki bir kurum tarafından işletilecek. Bu kurum Almanya, Transkafkasya ve az miktarda Türk sermayesinin katılımıyla kurulacak olup, çoğunluğu Almanlar oluşturacaktır.
- Bütün Transkafkasya yer altı zenginlikleri devlet tekelinde olacak. Bunların çıkarılmasını Almanya ve Transkafkasya hükümeti ortaklı kurulacak bir madencilik firması sağlayacak.
- Transkafkasya, Almanya’nın her yerde konsolosluk açmasına müsaade edecek. Almanya bu konsolosluklar üzerinden bir yandan diplomatik ilişkilerini yürütürken, diğer yandan da burada bulunan Alman göçmenlerin hakkını koruyacak.
- Türkiye, Brest-Litovsk Antlaşması’na göre sahip olduğu yeni bölgelerde kendi alanlarında yaşayan Ermeni halkını kendilerini yönetmede serbest bırakacak. Karma nüfusa sahip yerlerde isteyen Ermenilerin de yönetime katılması sağlanacak. Göç etmek isteyenlere de bu hakkı tanınacak.

³⁵¹ W. Bihl, *Die Kaukasus-Politik Teil II*, s.46-47.

Osmanlı Devleti ile anlaşmaya hazır olan Transkafkasya hükümeti, ordunun Kafkasya harekâtının durdurulması gerektiğini savunmuştur. Özellikle Ermeniler'in üzerine gitmekte olan Osmanlı ordusu, Almanya'nın yoğun baskısı üzerine 29 Nisan 1918'de geri çekilmek zorunda kalmıştır³⁵². Transkafkasya hükümeti ve Osmanlı Devleti'nin de katılacağı ve Almanya'nın belirleyici bir rol üstleneceği Batum Konferansı düzenlenmiştir. 11 Mayıs-4 Haziran tarihleri arasında düzenlenen konferansta Almanya'nın daha önce düzenlendiği hükümlerin çoğu kabul edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Almanya'nın Gürcüler'in çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutması konusunda huzursuz olmuştur³⁵³. Antlaşmanın üçüncü maddesine Kars-Ardahan-Batum ile Çoruh Nehri'nin güneyi Osmanlı Devleti'ne bırakılırken, Aras Nehri'nin güneyi İran'a bırakılmıştır. Kuzey sınırları ise orada bulunan devletlerle yapılacak antlaşmalar sonucu belirlenecekti³⁵⁴. Bu madde ile Batum Konferansı'nda belirleyici rol üstlenen Almanya'nın, Transkafkasya Hükümeti'ni teşkil eden milletlerin bağımsızlığını temsil ve teşkil etmeye çalışırken, Güney Azerbaycan'daki Türkler'in kendi akıbetlerini tayin etmeleri için çaba harcamadığı görülmektedir. Bilakis zaten karışık durumda olan bölgenin kaderini İran'a teslim etmiştir.

Ancak Alman Komutan Ludendorff Güney Kafkasya ile ilgili alınan karara ilişkin düşüncelerini farklıydı. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasını destekleyerek görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Esas itibariyle İranlılara değil, Türklere yardım edilmeli. İranlılar İngiltere'ye tahammül etmektedirler. Taliş'i İran'a bırakmak demek, İngiltere'nin Kura'ya doğru önünü açmak demektir. Halbuki Türkiye'nin Kuzey İran'a doğru ilerlemesi İngiliz ilerleyişini durduracaktır... Azerbaycan'ın ve hatta Taliş vilayeti ile birlikte Hazar Denizi'nin Türklerin eline geçmesi bizim için ancak fayda sağlar. Biz bu sayede nüfuzumuzu Türkiye ve Transkafkasya Cumhuriyeti aracılığı ile bu bölgede yayabiliriz”³⁵⁵.

Osmanlı Devleti, Batum Konferansı'nda Brest-Litovks sınırlarının dışında kalan Ahışa, Ahılkelek ve Gence bölgelerini ile Kars-Culfa demiryolunun da kendi idarelerine geçmesini istemiştir. Ancak Transkafkasya hükümeti ile Almanya, Brest sınırlarının ötesinde kalan bu yerlerin Osmanlı Devleti'ne geçmesine karşıydı. Yapılan

³⁵² M. Çolak, a.g.e., s.243.

³⁵³ Az. Cum. Osmanlı Arşiv Belg., HR.SYS, no.2372/3, v.5, HR.SYS, no.2398/5, v.33-34, s.125-127.

³⁵⁴ Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte: Teil II: Die Zeit der versuchten kaukasischen Staatlichkeit (1917-1918)*, Wien, Böhlau Verlag, 1992, s.48.

³⁵⁵ M. Çolak, a.g.e., s.248-249.

müzakereler neticesinde Almanya'nın Kafkasya ile ilgili genel düşünceleri Ludendorff'ta şu şekilde vücut bulacaktır:

Korkarım ki, biz çok şey istiyoruz ama sonunda hiçbir şey elde edemeyeceğiz. Ancak bölgedeki mevcut savaş daha da zorlaştırılmamalıdır. Türkiye demiryollarının bütün nüfuzunu alsın. Türklerin isteklerinin geri çevrilmesini kabul edemem. Zira reddedersem, bizim de isteklerimiz zora girer³⁵⁶.

Osmanlı Devleti ile Transkafkasya hükümeti arasındaki sınır meseleleri henüz tam çözülmemiştir. Osmanlı ordusunun Kafkasya üzerindeki baskısı da devam etmekteydi. Bütün baskılara rağmen Osmanlı ordusunun 21 Mayıs'ta yeniden Ermeni çetelerine karşı harekât başlatması üzerine, Transkafkasya Hükümeti istifasını verip dağılmıştır. Hükümetin dağılmasının temelinde Gürcistan'ın Alman himayesine sığınması yatmaktaydı. 26 Mayıs 1918'de Gürcistan, 28 Mayıs'ta Azerbaycan ve ardından da Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti 4 Haziran 1918'de, kurulan bu üç yeni devlet ile Batum antlaşmasını imzalamıştır.

Antlaşmanın dördüncü maddesinde Osmanlı Devleti ihtiyaç duyulması halinde Azerbaycan'a askeri destek sağlayacaktı. Batum'da bulunan Azerbaycan temsilcileri, henüz antlaşma imzalanmadan önce, 2 Haziran'da Osmanlı Devleti'nden askeri yardım istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Ordusu Bakü'yü Bolşevik Ruslar'dan ve Ermeniler'den temizlemek üzere harekâtı başlatmıştır³⁵⁷. Ordunun isminin *Kafkas İslam Ordusu* konulması, çoğunlukla Azerbaycan halkından oluşturulmuş gibi gösterilip Almanya'nın tepkisini ve baskısını çekmemek içindi. Rusya durumdan rahatsız olup derhal müdahale etmesi için Almanya ile irtibata geçmiştir. Almanya ise konunun Bakü petroleri olduğunu bildiğinden dolayı Osmanlı ordusunu durdurmak yerine, birlikte kazanmak ve petrolden pay alabilmek için Gürcistan'da bulunan bir Alman taburunu Bakü'ye doğru göndermiştir. Osmanlı Devleti ve Azerbaycan, Almanya'nın bu harekâta müdahil olmalarını istemediğinden, Alman taburunun geçeceği Azerbaycan-Gürcistan sınırındaki demiryolu köprüsünü ve telgraf hatlarını imha ederek gelmelerine engel olmuştur³⁵⁸. Bu durumda Almanya yine Rusya'ya dönerek petrolden pay almaları karşılığında Türkleri Bakü'de tutmayacaklarına dair

³⁵⁶ W. Zürrer, **a.g.e.**, s.68.

³⁵⁷ Vasif Gafarov, "Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı-Alman Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918)", **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.I., S.2, Amasya, 2017, s.101.

³⁵⁸ V. Gafarov, **a.g.m.**, s.103.

söz vermiştir. Gafarov, Vladimir İliç Lenin 30 Haziran'da İosif Stalin'e gönderdiği gizli telgrafını şöyle aktarmıştır³⁵⁹:

“Bugün, 30 Haziran'da Berlin'den Joffe'den haber gelmiştir ki, Külman Joffe ile ilk görüşmeyi yapmıştır. Bu görüşmelerden anlaşıldığına göre, Almanlar razılar ki, Türkleri Brest sözleşmesinde belirtilen sınırdaki askeri operasyonu durdurmaya mecbur etsinler, bizim için dürüst demarkasyon hattı belirlesinler. Türkleri Bakü'ye bırakmayacaklarına dair söz veriyorlar, kendileri de petrol istiyorlar. Joffe cevap vermiştir ki, biz Brest barışına ciddi şekilde uyacağız, fakat almak için vermek ilkesine tamamen razıyız. Bu habere ciddi dikkat edin ve onu Şaumyan'a çabuk iletmeye gayret edin, zira Bakü'yü elde tutmak için şimdi en ciddi olanaklar vardır. Petrolün bir kısmını, elbette, veririz”.

Almanya ile Rusya'nın 27 Ağustos 1918'de aralarında imzaladıkları antlaşma ve üst üste gönderilen emirlerle Türkleri durdurma çabalarına rağmen³⁶⁰, Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918'de Bakü'yü almış ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yeni başkenti ilan edilmiştir. Olayın haberi Osmanlı Devleti'nde çıkan *Haftalık Gazete*'nin 15 Ağustos 1918 tarihli, 8 numaralı sayısında “Bakü'nün Zaptı” başlıklı haberinde şu şekilde duyurulmuştur³⁶¹:

“Bir müddettir Azerbaycan Ordusu'nun taht-ı muhasarasında bulunan Bakü şehri Ağustos'un dördünde veya beşinde fetholunmuştur. Bolşevikler perişan halde kaçmışlar ve petrol kuyuları da ittihaz edilen tadabir sayesinde tahrip edilmekten kurtulmuşlardır. Bu sebeple hem-din ve hem-cinsimiz olan bu yeni ve muzaffer hükûmetin idare-i merkeziyesi, muvakkaten makarr ittihaz edilen Gence şehrinde asıl payitaht olan Bakü'ye nakledilmek üzeredir.”

Almanya-Rusya Antlaşması'nı haber alan Osmanlı Devleti, çıkarlarını savunmak için Talat Paşa'yı Berlin'e göndermiştir. Burada iki devlet arasında; 23 Eylül 1918'de Transkafkasya, Kuzey Kafkasya, Türkistan ve İran'ın da ele alındığı *Türk-Alman Protokolü* imzalanmıştır. Bu protokolün en önemli özelliği Almanya ile

³⁵⁹ V. Gafarov, **a.g.m.**, s.104.

³⁶⁰ Hans Herzfeld, **Der Erste Weltkrieg**, 5.bs., Münih, dtv, 1979, s.334.

³⁶¹ **Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında 1918-1920**, haz. Qiyas Şükürova, Vasif Qafarov, İstanbul, Teas Press, 2018, s. 254.

Osmanlı Devleti arasında imzalanan, Kafkasya topraklarının mukadderatını içeren tek antlaşma olmasıdır. Yapılan antlaşmanın maddeleri şu şekildedir³⁶²:

1. Osmanlı Devleti Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını tanıırken, Almanya sadece Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıyordu; ancak Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarının tanınması için Rusya nezdinde girişimlerde bulunacaktı. Osmanlı Devleti Ermenistan ve Azerbaycan'daki askerî birliklerini geri çekmeyi taahhüt ediyordu.

2. Kuzey Kafkasya'da bağımsız devletler kurulmasına Osmanlı Devleti yardımcı olacak; ancak bu devletlerin askerî gücünün organize edilip, İttifak Devletleri yanında savaşa girmesi söz konusu olmayacaktı.

3. Kafkasya'daki yeraltı madenlerini Almanya ve Osmanlı Devleti beraber kullanacak, Bakü'deki petrol yataklarının ve Tiflis-Bakü demiryolunun yönetimi savaş sonuna kadar Almanlarda olacaktı. Bakü petroleri dört İttifak Devleti tarafından kullanılacaktı.

4. Kırım ve Rusya himayesindeki Müslümanların "milliyet" hakları Almanya tarafından tanınıyordu. Ve bunlar dinî ve kültürel yönden Osmanlı Devleti'ne bağlı olacaklardı.

5. Rusya'nın Karadeniz donanmasının Osmanlı Devleti için taşıdığı önemi Almanya kabul ediyordu. Bu konunun çözümü çabalarında Almanya, Osmanlı donanmasının güçlü kalması için çalışacaktı.

6. Osmanlı Devleti Azerbaycan'da yaşayan Alman halkının güvenliği için nüfuzunu kullanacaktı.

7. İran'ın toprak bütünlüğü korunacak, İngilizlere karşı savaş bitince Osmanlı Ordusu İran'dan çekilecekti.

Bu tarihten sonra İngilizler ve Fransızlar, Almanya'nın Makedonya cephesini yarmış ve büyük bir darbe indirmiştir. Osmanlı Devleti de Suriye-Filistin cephesinde çok kötü bir duruma gelmiştir. Bulgaristan savaştan çekilerek İtilaf Devletleri ile anlaşma yoluna girmiştir. Bütün bu olanlar, İstanbul için büyük tehlike anlamına gelmekteydi. Bu sebeple Osmanlı Ordusunun Kafkasya'dan çekilmesi emri verilmiştir. Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan'da kalarak burada hizmet etmeye devam etmiştir.

³⁶² M. Çolak, a.g.e., s.277-279.

Savaşın soğuk yüzü İran'ı da vurmuş; ülkeyi yoksulluk, kıtlık ve hastalıktan kırmış ve devletin bütün güçlerini felç etmiştir³⁶³.

3.5. 1918 Sonrasında Almanya'nın İran Politikası ve “Şark Politikası”nın Sonu

Savaşın sona ermesi ve tarafların barış yapmasından sonra batılı güçler Almanya'yı savaşta tutumundan dolayı sorumlu tutup bu sebeple yenildiğini savunmuştur. Oysa Almanya yenildiğini düşünmüyordu. Merkez Güçler, Almanya'da yükselen Milli Sosyalizmin (National Socialism) farkına önceden varmış olsalardı, belki ikinci bir dünya savaşı önlenebilirdi³⁶⁴.

1918 Kasım ayında yapılan bir devrim ile Bismarck'ın kurduğu Alman İmparatorluğu sona ermiştir. Monarşinin yıkılıp yerine milli meclisin oluşturduğu yeni anayasasıyla *Weimar Cumhuriyeti* kurulmuştur³⁶⁵.

Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra dünyanın çeşitli yerlerindeki kolonilerini kaybetmiştir. Ancak savaştan yenilgiyle çıkılması ve Alman yönetiminin değişmesi kolonileşme ve Doğu siyasetinde bir değişiklik yapmamıştır. Bilakis, savaş öncesi siyasetin daha da ilerletilip, daha güçlü bir siyaset izlemek gerektiği fikri hâkimdi. Özellikle Afrika üzerinden Hindistan'a kadar topraklarını ele geçirip, yer altı zenginliklerine sahip olma arzusu hala canlı olmakla birlikte daha da artmıştır³⁶⁶.

Ancak Almanya'nın imzaladığı Versay Antlaşması elini kolunu bağlamıştır. Halk, antlaşmanın ağır şartlarına itiraz ediyor ve kabul edilemez bulmuştur. Bu durumda Almanya'nın dış siyaseti de sınırlandırılmış oldu. Özellikle 1919-1923 yılları arasında Almanya dış siyasete tamamen kapanıp iç meselelerine dönmüştür³⁶⁷. Bu dönemde Almanya'nın bütün koşullarını ve hareket alanını savaşı kazanan taraf belirlemekteydi.

³⁶³ Paul Horn, *Tarih-i Mukhtesar-ı İran: Ez Âgâz-ı İslâm tâ Âgâz-ı Saltanat-ı Pehlevi*, Çev.: S. Rezazadeh Shafagh, Tahran, B.T.N.K., 1971, s.138.

³⁶⁴ Lindley Fraser, *Germany Between Two Wars: A Study of Propaganda and War-Guilt*, London, Oxford University Press, 1944, s.3.

³⁶⁵ Gordon A. Craig, *Germany 1866-1945*, New York, Oxford University Press, 1978, s.396.

³⁶⁶ Horst Gründer, *Geschichte der deutschen Kolonien*, 2.bs. (düzeltilmiş), Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh, 1991, s.213.

³⁶⁷ 1918 sonrası Almanya-İran ilişkileri hakkında geniş bilgi için Bkz.: Yair P. Hirschfeld, *Deutschland und Iran im Spielfeld der Mächte: Internationale Beziehungen unter Reza Schah 1921-1941*, Düsseldorf, Institut für Deutsche Geschichte Universität Tel Aviv, 1980. Werner Zürrer, *Persien zwischen England und Russland 1918-1925: Großmächteinflüsse und nationaler Wiederaufstieg am Beispiel des Iran*, Bern, Peter Lang Verlag, 1978.

Şubat 1919'da Alman elçi von Bergen, Tahran'da bulunan iş adamı Rudolf Sommer'e gönderdiği yazıda durumu şöyle özetlemektedir³⁶⁸:

İran'daki ekonomik faaliyetlerimize önceden olduğu gibi şuanda da büyük önem veriyoruz ve bu nedenle piyasanın her açıdan tekelleşmesini engellemeye devam etmeliyiz... Siyasi olarak, mevcut durumda İran'a çok az yardım edebiliriz. Yabancı güçlerin müdahalesine karşı hükümet, kendi haklarını ve kaderini belirleme konusunda halkını desteklemeli ve herhangi bir şikâyet söz konusu olduğunda bunu Amerikan ve tarafsız basında dile getirmelidir. Kültürel alanda, savaş sırasında oluşan bağları geliştirmeye devam ediyoruz. 20 İranlı genç, masrafları tarafımızdan ödenmek üzere Alman okullarında eğitimine devam ediyor. Takizade yönetimindeki danışma konseyi eğitimlerini denetliyor. İran Komitesi, Kaveh Gazetesini çıkarmaya devam ediyor.

Bundan sonra İran ile resmi diplomatik ilişkiler bir süreliğine tamamen kesilmiştir. İran Dışişleri 1919'da İngiltere'nin baskısıyla Alman, Avusturyalı, İsveçli ve çekişme halinde olduğu diğer milletlere ait bir “kara liste” oluşturarak, bu kişilerin İran'a girmesini on seneliğine yasaklamıştır. Yalnız Alman ataşesi Rudolf Sommer, İran ile diplomatik ilişkileri sürdürebilmek için Tahran'da kalmıştır³⁶⁹. 1921'de Rıza Şah yeni devleti kurduktan sonra, Ağustos ayında bu kara listeyi hükümsüz kılmıştır. 1921 kışında Alman dışişleri, İran ile yeniden ticari girişimlerde bulunmak istemişse de, İngiltere'nin baskısı sebebiyle hala çekimser kalmıştır. Gerçek anlamda ilk ticari ilişkiler ancak 1923'ten itibaren yeniden kurulabilmiştir³⁷⁰.

³⁶⁸ T. Epkenhans, **a.g.e.**, s.30.

³⁶⁹ S. L. Agayev, **a.g.e.**, s.9.

³⁷⁰ T. Epkenhans, **a.g.e.**, s.30-31.

SONUÇ

XIX. yüzyıl bütün Avrupa ülkeleri için hızlı bir değişim ve gelişimi beraberinde getirmiştir. XVIII. yüzyılın sonunda yaşanan Fransız Devrimi'nin rüzgârı ancak bu dönemde daha etkili hissedilmiştir. Sosyal, sanatsal, edebi ve fikrî alanlardaki yenilikler; bağımsızlık, özgürlük, millet, üstün ırk, vatan gibi değerleri yeniden yapılandırmıştır. Buna paralel olarak sanayi alanında çok hızlı değişimler yaşanmıştır. Yalnızca endüstri değil, savaş sanayisi de gelişmeye başlamıştır. Devletler kendilerini taze ve modern bir anlayışla yeniden inşa etme sürecine girmiştir. Bu süreç Avrupa'da kısa sürede bir yarış halini almıştır. Sanayinin değişimi, hammadde arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra üretilen mallar için yeni pazarlar bulma sıkıntısı baş göstermiştir. Bütün bu modernleşme ve gelişme süreci Avrupa devletlerini yine farklı bir döneme getirecekti: "kolonileşme dönemi".

Kolonileşmenin başını, gelişmiş gemi filolarıyla denizlerde hâkimiyet kurmaya çalışan İngiltere çekmektedir. İngiltere özellikle Afrika ve Hindistan'a kadar uzanıp, etkileri izleri günümüzde hala görülmekte olan bir nüfuza sahip olmuştur. Fransa, İtalya, İspanya, Hollanda gibi devletler de kendilerine göre koloniler edinmişlerdir.

XIX. yüzyılda Avrupa sanayisinin başını çeken Almanya, bu kolonileşme ve yayılma politikasına diğer devletlere göre biraz geç atılmıştır. İhtiyaçları ve ilgisi bu yönde arttığında da kendisine fazla bir pay kalmadığını görmüş, bu durum farklı stratejiler belirlemesine sebep olmuştur.

Almanya, Osmanlı Devleti ile yaptığı Askeri ıslahat antlaşmasıyla yüzünü doğuya dönmüş oldu. Osmanlı topraklarına gönderdiği askerî personeller sayesinde, doğunun potansiyelini görme fırsatı elde etmiştir. Buraya gönderilen subaylar raporlar hazırlayarak, Almanya'nın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Önce yapılacak Berlin-Bağdat demiryolu projesi, ardından sonsuz zenginlikleriyle önüne açılan Orta Doğu ve Kafkasya'ya nüfuz etme isteği, yepyeni dünya görüşleri çerçevesine uyan mutlak hedefler olmuştur. Ancak sözü geçen bölgelerde var olan bir İngiltere ve Rusya nüfuzu hedefleri gerçekleştirmede zorluklar yaratmaktaydı. İngiltere ile yaşanan sürekli çekişme, Almanya'nın zaman zaman geri çekilmek zorunda kalmasına sebep olmuştur.

Bunun için farklı bir yol izlemek gerektiğini anlayan Almanya, kaleyi içten fethetmeye karar vermiştir. Özellikle Kayzer II. Wilhelm'in kendisini *İslam'ın hâmisî* olarak ilan etmesinden sonra, bütün işgal edilmiş halklar bu din birliği altında istilacılarından kurtulmak için ayaklandırılacaktı. Özellikle İran'da bu başarılabilirse, Almanya için Hindistan'a giden yol açılacak demektir. Ancak Almanya'nın kâğıt üstünde yaptığı hesaplar, sahada uygulanmaya gelindiğinde tutmamıştır. Osmanlı Devleti ile yaşanan siyasi krizler ve çıkar çatışmaları, Rauf Bey Müfrezesi gibi önemli girişimlerin sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur. Almanya, Osmanlı Devleti'nin yardımını istiyor, ancak iplerin kendi elinde olmasını ve yalnızca kendilerine fayda

sağlamasını arzuluyordu. Kafkasya'da da aynı durum yinelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı Rus işgalinden kurtarma çabalarını, buradaki petrol ve diğer yer altı zenginliklerine sahip olması olarak gören Almanya, savaş içinde olduğu Rusya ile bile gizli anlaşmalar yapmaktan geri durmamıştır.

Alman casusları ve diplomatlarının zaman zaman İran'da çok önemli işler başardığını görmekteyiz. Ancak Alman hükümetinin sürekli bu adamlarını desteksiz bırakması, İran'da başarılı olamamasına sebep olmuştur. Arzu ettiği İran politikasını gerçekleştirmek için gönderilen maddi destek ve askerî yardımlar hep sınırlı kalmıştır. İranlılar, kurtarıcıları olarak gördükleri Almanya'dan kopma durumuna gelmiştir. Hatta İran'ın talep ettiği yardımları göndermeyip, üzerine kendi istekleri için directmeye başlayınca, İranlılar'ın gözünde İngiltere ve Rusya'dan bir farkı kalmamıştır. Denilebilir ki Almanya, kendi oluşturduğu İran politikasının arkasında durmamıştır.

Diğer taraftan büyük bir hızla devam etmekte olan Birinci Dünya Savaşı da Almanya'nın sıkıntılar yaşamasına sebep olmaktaydı. Avrupa'da başta kazanılan cephelelerden bir süre sonra yenilgi haberleri gelmeye başlamıştır. Almanya sürekli Osmanlı Devleti, İran ve Kafkasya halkalarını kışkırtarak İtilaf kuvvetlerini üzerinden atmaya çalışsa da, Bulgaristan'ın savaştan çekildiğini söyleyen ilk ülke olmasından sonra yenilgi kaçınılmaz olmuştur. Yenilgiyle beraber gelen ağır antlaşma şartları, Almanya'nın *Şark Politikası*nın da sonunu getirmiştir.

Yapılan araştırma neticesinde, Almanya'nın uygulamaya çalıştığı *Şark Politikası* çerçevesinde, bilhassa Güney Azerbaycan bölgesindeki faaliyetleri ortaya konmuştur. Buna göre Güney Azerbaycan'nın, Almanya'nın gözünde çok önemli bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Bu toprakların Almanya, Rusya ve İngiltere ile nüfuz çatışmalarının en yoğun geçtiği bölge olduğu görülmektedir. Güney Azerbaycan'ın, tarihi süreç içerisinde stratejik konumu gereği önemini hiç yitirmediği ortadadır. Almanya, bilhassa 1912-1918 yılları arasında burada yürüttüğü taktik, gizli ajan ve misyonerlik faaliyetleriyle, Rusya ve İngiltere için ciddiye alınan bir rakip olmuştur. Ancak bu iki ülkenin kendi siyasi faaliyetlerini tamamen engelleyecek ve bölgede hâkim güç haline gelecek konuma erişememiştir. Bunda hem Güney Azerbaycan'ın Almanya'ya olan mesafesi, savaş sebebiyle oluşan maddi sıkıntılar ve rakip güçlerin bölgede önceden söz sahibi olmalarından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Ancak bütün bu siyasi çekişme ve savaşlar içinde, Almanya'nın Güney Azerbaycan'daki hareketlenme, milli bilincin gelişmesinde belki direkt olmasa da katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

Almanya Osmanlı Devleti içinde Jön Türkler'i ve direniş hareketlerini desteklemiştir. Aynı şekilde Kafkasya halklarının da kendi egemenliklerini kazanmaları ve Rusya'ya karşı direnmeleri için destek vermiştir. İran'da yaşanan meşrutiyet sonrası açılan mecliste, demokratlar ve milliyetçiler kendi bağımsızlıkları için Almanya'yı garantör olarak görmüştür.

Biliyoruz ki İran'daki bütün milliyetçi hareketlerin merkezi Güney Azerbaycan olmuştur. Osmanlı Devleti'nde başlayan, Kafkasya'da devam eden devrim hareketleri, Güney Azerbaycan'da da meyvelerini vermiştir. Yine Kafkasya'daki Türk milliyetçilerinden önemli isimler Güney Azerbaycan'a gelerek burada kardeşlerine destek vermişlerdir. Bu anlamda Almanya'nın bölgedeki milliyetçiliğin gelişmesinde önemli bir katkı sağladığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Acar, Kezban:

Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi, Ankara, Nobel yay., 2004.

Afyoncu, Erhan:

Herkes İçin Kısa Osmanlı Tarihi (1302-1922), İstanbul, Yeditepe yay., 2017.

Agayev, S. L.:

Germanskiy İmperializm v İrane, Moskova, İzdatelstvo 'Nauka' Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturi, 1969.

Aksha-yi Tarihi-yi İran: Dovre-yi Gaçar, C.II., Ed.: Ghasem Safi, Tahran, 1364.

Alkan, Necmettin:

“Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi”, **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu,** İstanbul, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014, s.157-178.

Allen, W.E.D.,
Muratoff, Paul:

Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921, Cambridge, Cambridge at the University Press, 1953.

Amin, Camron
Michael:

“The Press and Public Diplomacy in
Iran, 1820-1940”, **Iranian Studies**,
C.XXXV, S.2, 2015, s.269-287.

Andreeva, Elena,
Nouraei, Morteza:

“Russian Settlements in Iran in the
Early Twentieth Century: Initial
Phase of Colonizations”, **Iranian
Studies**, C.XXXIV, S.3, 2013,
s.415-442.

Arıkan, Mustafa:

**Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre
Osmanlı-İran İlişkileri (1914-
1918)**, Ankara, Gazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek
Lisans Tezi, 2010.

Arıkan, Refik:

“I. Dünya Savaşı’nda Marne Cephesi
ve Osmanlı Devleti’nin Savaş
Girişi”, **Vakanüvis Uluslararası
Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.I,
S.1, 2016, s.1-36.

_____:

“Alman Siyaseti İçerisinde Ermeni
Meselesi’nin Yeri”, **Geçmişten
Günümüze Ermeni Sorunu ve
Avrupa**, Ed.: Haluk Selvi, Sakarya,
Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni
İlişkileri Araştırma Merkezi yay.,
2006, s.317-357.

Arslan, Emir Şekip:

**Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı
Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları,**

Çev. Selda Meydan, Ahmet Meydan,
İstanbul, Çatı Kitapları, 2005.

Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri, yay. kom.: Mustafa Budak v.d., Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi yay., 2010.

Atabaki, Touraj:

“I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran’da Siyasal Toplumun Doğuşu”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.1-7.

_____:

“Başkasını Reddederek Kendini Yenilemek: Pan-Türkçülük ve İran Milliyetçiliği”, **Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları: 20. Yüzyılda Milliyetçilik, Etnisite ve Emek**, Der.: Willem van Schendel, Erik J. Zürcher, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul, İletişim yay., 2014, s.89-111.

_____:

“Doğu’ya Yöneliş: İran’da Osmanlı İstihbarat Servisi Faaliyetleri”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.29-43.

_____ :

“Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.125-140.

Aydın, Mahir:

“Doksanüç Harbi: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, **DİA**, C.IX., İstanbul, 1994, s.498-499.

Ayverdi, Sâmîha:

Türkiye’nin Ermeni Meselesi, 5.bs., İstanbul, Kubbealtı yay., 2007.

Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında 1918-1920, haz. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, İstanbul, Teas Press, 2018.

Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920: Osmanlı Arşiv Belgeleri, Ed.:Yunus Özger, İstanbul, Teas Press, 2018.

Bal, Halil:

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Mücadelesi (1914-1918) ve Kafkas İslam Ordusu, İstanbul, İdil yay., 2014.

Bast, Oliver:

“Germany v. German travelers and explorers in Persia”, **Encyclopedia Iranica**, (Çevrimiçi)

<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-v>, 15.12.2001.

_____:

“Germany ix. Germans in Persia”,
Encyclopedia Iranica, (Çevrimiçi)

<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-ix>, 15.12.2001.

Bayur, Yusuf Hikmet:

Türk İnkılabı Tarihi, C.III,
Kısım:1, Ankara, TTK, 1953.

Bihl, Wolfdieter:

**Die Kaukasus-Politik der
Mittelmächte Teil I: Ihre Basis in
der Orient-Politik und Ihre
Aktionen 1914-1917**, Wien, Herman
Böhlau Nachf., 1975.

_____:

**Die Kaukasus-Politik der
Mittelmächte Teil II: Die Zeit der
versuchten kaukasischen
Staatlichkeiten (1917-1918)**, Wien,
Böhlau Verlag, 1992.

Bîna, Ali Ekber:

**Tarikh-i Siyasi Wa Diplomasi-yi
Iran**, Tahran, Çaphane-yi Dâneşgah-
ı Tahran, 1333, s.228.

**Birinci Dünya Harbinde Türk
Harbi: Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu
Harekâtı**, C.I., Ankara,
Genelkurmay Basımevi, 1993.

Bragulla, Maren

**Die Nachrichtenstelle für den
Orient: Fallstudie einer
Propagandainstitution im Ersten**

Weltkrieg, Saarbrücken, VDM Verlag Dr. Müller, 2007, s.17.

Buniyatov, Ziya
Musa:

“Azerbaycan”, **DİA**, C.IV., İstanbul, 1991, s.317-322.

Burçak, Rıfkı Salim:

Siyasi Tarih (Ders Notları), Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1984.

Bülow, Fürst von:

Deutsche Politik, Berlin, Verlag von Reimar Hobbing, 1916.

Bütüner, Zübeyir:

“Rudolf Nadolny’nin Türkiye Büyükelçiliği”, **International Journal of Social Sciences Education Research**, C.II., S.1, 2016, s.262-273.

Caferoğlu, Ahmet:

“Güney Azerbaycan”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.XXXV., İstanbul, 1988, s.45-51.

Craig, Gordon A.:

Germany 1866-1945, New York, Oxford University Press, 1978.

Çakmak, Fevzi

Büyük Harp’te Şark Cephesi Harekâtı: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya’da, İran’da, yay. haz. Ahmet Tetik, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2011.

Çetinsaya, Gökhan:

“Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşı’na Osmanlı-İran İlişkileri”, **Kök Araştırmalar: Osmanlı Özel Sayısı**, Ankara, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2000, s.11-23.

Clark, James D.:

“Tabriz v. The City in the 19th Century”, **Enciclopedia Iranica**, (Çevrimiçi)

<http://www.iranicaonline.org/articles/tabriz-05-city-in-19th-cent>, 26.03.2014.

Çolak, Mustafa:

“Oppenheim’in Raporlarına Göre II. Abdülhamid’in Panislamist Politikaları ve Bunun İngiliz-Alman Rekabetine Yansımaları (1906)”, **II. Abdülhamid Sempozyumu**, C.I., Ankara, TTK, 2014, s.307-320.

_____:

“Doğuşundan Birinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar: Ermeni Meselesi ve Almanya”, **Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı**, Ed. Galip Eken, Zafer Karademir, Sivas, Rektörlük Matbaa, 2016, s.78-93.

_____:

“Müttefik Almanya İle İhtilaf: Ermeni Meselesi”, **History Studies: Special Issue on Balkan Wars**, C.V., S.6, 2013, s.149-164.

_____:

Alman İmparatorluğu’nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya

Politikası (1914-1918), Ankara, TTK, 2006.

Cronin, Stephanie:

“İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.45.

Dailami, Pezhmann:

“Reş Popülistleri: Panislamizm ve İttifak Devletleri’nin Rolü”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.141-167.

Deniz, Engin:

Alexander Israel Helphand (Parvus Efendi): 1867-1924, Hayatı ve Fikirleri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

“Deutsches Reich: Die Revolution von 1848/49”, **Der Große Brockhaus**, C.IV., Leipzig, F.U.Brockhaus, 1929.

Deutschmann, Moritz

“All Rulers are Brothers: Russian Relations with the Iranian Monarchy in the Nineteenth Century”, **Iranian Studies**, C.XXXVI., S.3, 2013, s.383-413.

Die Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 1871-1914: Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, Das Bismarck'sche Bündnissystem, Yay. Haz. Johannes Lepsius, A. Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, C.III., Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922.

Die Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 1871-1914: Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, Die Wendung im Deutsch-Englischen Verhältnis, Yay. Haz. Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, C.XVII., Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1924.

Durdu, Mehmet
Burak:

“Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri”, **OTAM**, S.XXIV, Ankara, 2003.

Dursun, Davut:

“Almanya”, **DİA**, C.II., İstanbul, 1989, s.507-524.

_____:

“Gürcistan”, **DİA**, C.XIV., İstanbul, 1996, s.310-311.

_____:

“Kafkasya”, **DİA**, C.XXIV., İstanbul, 2001, s.157-158.

Efşâr, İrec:

Evrâk-ı Tâzâyeb-i Meşrutîyyet ve Nakş-ı Takizâde, Tahran, Sâzman-ı Enteshârât-ı Câvidân, 1359.

Eliyarlı, Süleyman:

Azerbaycan Tarihi (Uzak Keçmişten 1870ci İllere Geder), Bakü, 1996.

Emdâd, Hasan:

Fars der Asr-ı Gaçar, Tebriz, İntişârât-ı Novîd Şirâz, 1387.

Epkenhans, Tim:

Die iranische Moderne im Exil: Bibliographie der Zeitschrift Kave, Berlin 1916-1922, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 2000.

Ettehadîyyeh,
Mansoureh:

“İran Geçici Hükümeti”, **İran ve I. Dünya Savaşı: Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Ed.: Touraj Atabaki, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yay., 2010, s.9-28.

Erim, Nihat:

Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), C. I., Ankara, TTK, 1953.

Eröz, Mehmet:

“Parvus’un Türkiye Hakkındaki Yazıları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.XXXXIII., İstanbul, 1987, s.347-356.

Esnâdi ez Revand Enceray: Muahedde-i Turkmençay, haz. Fatimah Gaziya, 2.bs., Tahran, Sazman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran, 1391.

Ettehadieh,
Mansoureh:

“Concessions”, **Enciclopedia Iranica**, (Çevrimiçi)

<http://www.iranicaonline.org/articles/concessions>, 15.12.1992.

Farah, Irmgard:

Die Deutsche Pressepolitik und Propaganda-Tätigkeit im Osmanischen Reich von 1908-1918: Unter Besonderer Berücksichtigung des “Osmanischen Lloyd”, Beirut, Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1993.

Fischer, Fritz:

“Deutsche Kriegziele Revolutinierung und Separatfrieden im Osten 1914-1918”, **Historische Zeitschrift**, Bd.188, H.2, Oldenburg Wissenschaftsverlag GmbH, 1959, s.249-310.

Fragner, Bert G.:

“Germany iv. Iranian studies in German: Islamic Period”, **Encyclopedia Iranica**, (Çevrimiçi)

<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-iv>, 15.12.2001.

Fraser, Lindley:

Germany Between Two Wars: A Study of Propaganda and War-Guilt, London, Oxford University Press, 1944.

Fulbrook, Mary:

Almanya'nın Kısa Tarihi, Çev.: Sabri Gürses, 4.bsk., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi yay., 2018.

Gafarov, Vasif:

“Birinci Dünya Savaşı'nın Sonunda Kafkasya'da Osmanlı-Alman Çatışması ve Osmanlı-Alman Protokolü (23 Eylül 1918)”, **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.I., S.2, Amasya, 2017, s.99-144.

Gasimov, Musa:

“Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rusya'nın Azerbaycan'da Türkçülük ve İslâmcılıkla Mücadelesi”, **Türkler**, Çev. Sadık Sadıkov, C.XVIII., Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.545-558.

Gehrke, Ulrich:

Persien in der Deutschen Orientpolitik während des Ersten Weltkrieges, C.I., Stuttgart, Kohlhammer Verlag, 1961.

Gelashwili, Simon:

“Entstehung deutscher Kolonien in Georgien am Anfang des 19. Jahrhunderts und deren wirtschaftliche Tätigkeiten”, Potsdam, **Universität Potsdam**, 2010, s.1-31.

Goltz Paşa'nın Hâtırası ve Hal Tercümesi, İstanbul, K.K.K. yay., 1953.

Gökalp, Ziya:

Türkçülüğün Esasları, yay. haz. Mehmet Kaplan, Ankara, Kültür Bakanlığı yay., 1976.

Görüryılmaz,
Mustafa:

Türk İslam Kafkas Ordusu ve Ermeniler 1918, İstanbul, Babıali Kültür yay., 2015.

Gründer, Horst:

Geschichte der deutschen Kolonien, 2.bs. (düzeltilmiş), Paderborn, Verlag Ferdinand Schöningh, 1991.

Halaçoğlu, Ahmet:

“Balkan Savaşları (1912-1913)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XIII, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, s.296-307.

Harp Mecmuası, haz.: Ali Fuat Bilkan, Ömer Çakır, İstanbul, Kaynak Kitaplığı, 2004.

Hegel, G.W.
Friedrich:

Berliner Schriften 1818-1831, Frankfurt, Suhrkamp, 1986.

_____:

Begriff der Religion, düz. Georg Lasson, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1966.

Henderson, W. O.:

“German Economic Penetration in the Middle East: 1870-1914”, **The Economic History Review**, C.XVIII, S.1/2, İngiltere, Wiley on behalf of the Economic History Society, 1948, s.54-64.

Herzfeld, Hans:

Der Erste Weltkrieg, 5.bs., Münih, dtv, 1979.

Hirschfeld, Yair P.:

Deutschland und Iran im Spielfeld der Mächte: Internationale Beziehungen unter Reza Schah 1921-1941, Düsseldorf, Institut für Deutsche Geschichte Universität Tel Aviv, 1980.

Hofmann, Tessa vd.:

Armenier in Berlin – Berlin und Armenien, Berlin, Der Beauftragte des Senats für Integration und Migration, 2005.

Horn, Paul:

Tarih-i Mukhtesar-ı İran: Ez Âgâz-ı İslâm tâ Âgâz-ı Saltanat-ı Pehlevi, Çev.: S. Rezazadeh Shafagh, Tahran, B.T.N.K., 1971.

Hosking, Geoffrey:

Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla Kadar, Çev. Kezban Acar, İstanbul, İletişim yay., 2011.

Huff, Dietrich:

“Germany ii. Archeological excavations and studies”,
Encyclopedia Iranica, (Çevrimiçi)
<http://www.iranicaonline.org/articles/germany-ii>, 15.12.2001.

İnalcık, Halil:

**Devlet-i’Aliyye Osmanlı
İmparatorluğu Üzerine
Araştırmalar IV: Âyanlar,
Tanzimat, Meşrutiyet, İstanbul,
Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2016.**

**İran İmparatorluğu Dışişleri
Bakanlığı Diplomatik Belgeleri,**
çev. Bilge Bulut, İstanbul, Pencere
yay., 2009.

Issawi, Charless:

**The Economic History of Iran:
1800-1914**, Chicago, The University
of Chicago Press, 1971.

Junker, Heinrich F. J.,
Alavi, Bozorg:

Persisch-Deutsches Wörterbuch,
Leipzig, VEB Verlag Enzyklopaedie,
1985.

Kafkasyalı, Ali:

İran Türkleri, İstanbul, Bilgeoğuz,
2010.

Kant, Immanuel:

Kritik der Urteilskraft, Frankfurt,
Suhrkamp, 1974.

_____ :

Vorkritische Schriften bis 1768 I,
düz. Wilhelm Weischedel, Frankfurt,
Suhrkamp, 1968.

_____ :

Vorkritische Schriften bis 1768 II,
düz. Wilhelm Weischedel, Frankfurt,
Suhrkamp, 1968.

_____ :

**Die Religion: Innerhalb der
Grenzen der blossen Vernunft**,
Leipzig, Verlag von Felix Meiner,
1903.

Karabekir, Kazım:

**Tarihte Almanlar ve Alman
Ordusu**, yay. haz. Orhan Hülalü,
Ömer Hakan Özalp, İstanbul, Emre
yay., 2001.

Karadeniz Yılmaz:

**İran’da Sömürgecilik Mücadelesi
ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**,
İstanbul, Bakış yay., 2006.

Karal, Enver Ziya:

**Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet
ve Birinci Dünya Savaşı (1908-
1918)**, C.IV, Ankara, TTK, 1996.

Kasımlı, Musa:

“Bolşevik Rusya’nın Güney
Kafkasya Siyaseti”, **Kafkas İslam
Ordusu ve Azerbaycan Halk
Cumhuriyeti’nin Oluşumu**, Ed.:
Mehmet Rıhtım, Mehman
Süleymanov, Erzurum, Atatürk
Üniversitesi yay., 2012, s.99-139.

Kayabalı, İsmail,
Arslanoğlu,
Cemender:

**İran'ın Anadolu'ya Uzanan
Gölgesi: 1453-1989**, Ankara, Set
Ofset, 1990.

Kazımbeyli, İbrahim:

“Batı Azerbaycan Topraklarında Rus
İşgali: Ermeni Devleti Kurulması
Yönünde Gerçekleştirilen Askeri-
Siyasi Tedbirler”, **19. Yüzyıldan
Günümüze Türk-Ermeni
İlişkilerinin Bölgesel Politikalara
Etkisi Uluslararası Sempozyumu**,
yay. haz. Arzu Güvenç Saygın,
Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi
yay., 2017, s.73-90.

Kesrevî, Ahmed:

Tarih-i Hicde Sale-yi Azerbaycan,
Tahran, Müessese-i İntişârât-ı Emîr
Kebîr, 1371.

_____:

Tarih-i Meşruta-yi İran, Tahran,
Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr,
16.bs., 1991.

Kılıç, Selami:

“Birinci Dünya Savaşı’na Uzanan
Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması”,
**1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında
Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak
Uluslararası Sempozyumu**,
İstanbul, T.C. Harp Akademileri
Komutanlığı Stratejik Araştırmalar
Enstitüsü, 2014, s.91-155.

_____:

**Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu:
Brest-Litovsk Barışı ve
Müzakereleri (22 Aralık 1917- 3**

Mart 1918), İstanbul, Dergah yay., 1998.

_____:

Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle Ermeni Sorunu ve Almanya, Ankara, TTK, 2015.

Kılıç, Selda Kaya:

“İran’da İlk Anayasal Hareket: 1906 Meşrutiyeti”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XX., S.32, Ankara, Ankara Üniversitesi DTCF yayını, 2002, s.143-161.

Kılıç, Sezen:

“Alman Deniz Ataşesi Humann’ın Mektuplarında Enver Paşa”, **Bilig**, S.77, Ankara, 2016, s.109-130.

Kröger, Jens:

“Germany vi. Collections and Study of Persian Art in Germany”, **Encyclopedia Iranica**, (Çevrimiçi) <http://www.iranicaonline.org/articles/germany-vi>, 15.12.2001.

Kobal, Yunus:

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Kon, Kadir:

Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İslam Stratejisi, İstanbul, Küre yay., 2013.

Köni, Hasan:

“Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri”, **Avrasya Dosyası**, C.VIII., S.2, Ankara, ASAM, 2002, s.150-166.

Kurat, Akdes Nimet:

Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919), Ankara, TTK, 2001.

_____:

Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye Kadar, 5.bs., Ankara, TTK, 2010.

Kurtcephe, İsrail,
Balcıoğlu, Mustafa:

“Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi”, **OTAM**, S.III., Ankara, 1992, s.247-269.

Küçük, Cevdet:

“Balkan Savaşı”, **DİA**, C.V, İstanbul, 1992, s.23-25.

_____:

“Mehmed V”, **DİA**, , C.XXVIII., Ankara, 2003, s.418-422.

Lâle, Eyub Niyknâm,
Zovki, Feriburz:

Tebriz der Gozer-i Tarih, Tebriz, Yârân neşr., 1391.

MacLean, H. W.:

“Report on the Conditions and Prospects of British Trade in Persia”, Londra, **A&P**, 1904.

Mahdavi, Shireen:

“Irano-Russian Trade and Travel: Haj Muhammed Hassan Amin al-Zarb and Others”, **Iranian Studies**, C.XXXXVI., S.2, 2013, s.207-226.

Marx, Karl:

Manifest der Kommunistischen Partei, düz. Friedrich Engels, Berlin, Dietz Verlag, 1960.

_____:

Das Kapital, düz. Friedrich Engels, Berlin, Dietz Verlag, 1958.

McMeekin, Sean:

I. Dünya Savaşı’nda Rusya’nın Rolü, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, YKY, 2013.

Metin, Barış:

Birinci Dünya Savaşı’nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Minorsky, Vladimir:

Tarih-i Tebriz, Çev. Abdulâlî Kareng, Tebriz, Kitabfuruşı-yi Tehran, 1337.

Muhtar, Mahmut:

Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşması’ndan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri, çev. Nurcan Fidan, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1999.

Müller, Julia:

Die deutsch-iranischen Beziehungen während des Ersten Weltkrieges: Eine Untersuchung über die intellektuellen Kreise um das “Persische Comité” und die Zeitschrift “Kaveh”, Hamburg, Hamburg Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Münir Süreyya Bey:

Ermeni Meselesi’nin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri, 2001, s.78.

Oberhaus, Salvador:

Deutsche Propaganda im Orient während des Ersten Weltkrieges, Düsseldorf, Düsseldorf Heinrich Heine-Universitesi Felsefe Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Orbay, Rauf:

Cehennem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım 1, İstanbul, Emre yay., 1993.

Ortaylı, İlber:

Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu, 9.bs., İstanbul, Alkım yay., 2006.

Özdemir, Atasay:

“Petrolün Birinci Dünya Savaşındaki Yeri ve Savaş Sonrası Düzenlemelere Etkileri”, **1914’ten 2014’e 100’üncü**

Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, T.C. Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014, s.61-83.

Özgüdenli, Osman
Gazi:

“Muhammed Ali Şah (1872-1925)”, **DİA**, C.XXX., İstanbul, 2005, s.502-503.

Öztuna, Yılmaz:

Osmanlı Devleti Tarihi: Siyasi Tarih 1, 3.bs., İstanbul, Ötüken, 2011.

Ranke, Leopold von:

Preußische Geschichte III: 1806-1815, Münih, Wilhelm Goldmann Verlag, 1965.

_____:

Preußische Geschichte IV: 1815-1871, Münih, Wilhelm Goldmann Verlag, 1966.

Râzi, Abdullah:

Tarih-i Kâmil-i İran, Tahran, İkbâl, 1363.

Reiners, Ludwig:

Bismarck's Aufstieg: 1815-1864, Münih, Verlag C. H. Beck, 1965.

_____:

Bismarck Gründet Das Reich: 1864-1871, Münih, Verlag C. H. Beck, 1965.

Resulzade, Mehmet
Emin:

Bütün Eserleri 1: Azerbaycan Cumhuriyeti, Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti, yay. haz.: Yavuz Akpınar vd., İstanbul, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, 1990.

Rıhtım, Mehmet,
Tekleli, Minahanım:

“Kafkas İslam Ordusu Kronolojisi”,
Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Oluşumu, Ed.: Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov, Erzurum, Atatürk Üniversitesi yay., 2012, s.670-712.

Rohrbach, Paul:

Die Bagdadbahn, 2.bs., Berlin, Wiegandt&Grieben, 1911.

_____:

“Persien und die Deutschen Interessen”,
Deutsche Kolonialgesellschaft: Verhandlungen der Abteilung Berlin –Charlottenburg 1901/1902, Berlin, Verlag von Dietrich Reimer, 1902, s.1-19.

Sanders, Liman von:

Türkiye’de Beş Yıl, 2.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yay.,2011.

Saray, Mehmet:

Kuzey ve Güney Azerbaycan Türkleri Tarihi, Bakü, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Tarix İnstitutu, 2010.

Sardari nia, Samad:

Molla Nasreddin der Tebriz, 3.bs.,
Tebriz, Neşr-i Ahter, 1395.

Sariahmetoğlu,
Nesrin:

“1905 Rus İhtilali ve Azerbaycan’da
Grevler Dönemi”, **Toplumsal Tarih**,
S.36, İstanbul, 1996, s.42-47.

Sarıkcıoğlu, Melike:

**Osmanlı-İran Hudut Sorunları
(1847-1913)**, Ankara, TTK, 2013.

Sarınay, Yusuf:

“Rusya’nın Türkiye Siyasetinde
Ermeni Kartı (1878-1918)”, **Gazi
Akademik Bakış**, C.I, S.2, Ankara,
2008, s.69-105.

Sarısaman, Sadık:

“I. Dünya Savaşı’nda İran Avşarları
ve Türkiye (1914-1917)”, **Türkler**,
C.XIII., Ankara, Yeni Türkiye yay.,
2002, s.440-453.

Satan, Ali:

100 Soruda 1. Dünya Savaşı,
İstanbul, Rumuz yay., 2014.

Schäfer, Dietrich:

Deutsche Geschichte, C.II., Jena,
Verlag von Gustav Fischer, 1932.

Schiller, Friedrich:

**Geschichte des Dreißigjährigen
Krieges**, Basel, Verlag Birkhäuser,
1946.

Sibgatullina, Alfina:

“I. Dünya Savaşı Dönemi Rus Mizah ve Karikatüründe Osmanlı İmajı”, **100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Yay. Haz.: Merve Uğur, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015, s.533-560.

Soy, H. Bayram:

“II. Wilhelm, Weltpolitik ve II. Abdülhamid”, **Türkler**, C.XXXIII., Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.25-33.

Steingass, Francis
Joseph:

Persian-English Dictionary,
Beyrut, 1970.

Steuerwald, Karl:

Deutsch-Türkisches Wörterbuch,
İstanbul, ABC Kitabevi, 1993.

Sürmeli, Serpil:

Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921),
Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi,
2001.

Taş, Gün:

İran’ın Ulusal Bütünlüğü ve Güney Azerbaycan Sorunu, İstanbul, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Taşçioğlu, Ömer
Lütfi:

“Almanya’nın Osmanlı Devleti Dönemi’ndeki Ermeni Politikaları”, **Gazi Türkiyat Dergisi**, S.19, Ankara, 2016, s.189-208.

Tepekaya, Muzaffer:

“Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)”, **Türkler**, C.XXXIII, Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.40-56.

Tozlu, Selahaddin:

“Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu: XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme”, **Türkler**, C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye yay., 2002, s.481-492.

Ulubelen, Erol:

İngiliz Belgelerinde Türkiye: Birinci Kısım 1896-1908, İstanbul, Aykaç Kitabevi, 1967.

Uluerler, Sıtkı:

“Berlin Antlaşması’na Göre Kotur’un Sınırları Meselesi”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.VIII., S.16, Bingöl, 2018, s.145-171.

_____:

“Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur’un Yeri (1849-1852)”, **Turkish Studies**, C.X., S.5, Ankara, 2015, s.329-356.

Uca, Alaattin:

“Türk Toplumunda Milliyet ve Milliyetçilik Fikrinin Tarihi Gelişimi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.6, Erzurum Atatürk Üniversitesi yay., , 1996.

Valentin, Veit:

The German People: Their History And Civilization From The Holy Roman Empire To The Third Reich, Çev.: Olga Marx, Knopf, New York, 1952.

Vambery, Arminius:

Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, Çev. Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim, İstanbul, Kitabevi, 2018.

Vernadsky, George:

Rusya Tarihi, İstanbul, Selenge yay., 2011.

Von der Goltz,
Generalfeldmarschall
Colmar Freiherr:

Denkwürdigkeiten, yay. haz.: Friedrich Freiherr von der Goltz vd., Berlin, E.S. Mittler & Sohn, 1929.

Yavuz, Nurcan:

“Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XVII., S.28, Ankara, 1995, s.207-232.

Yazıcı, Tahsin:

“Cengeli”, **DİA**, C.VII., İstanbul, 1993, s.366-367.

Yeşilot, Okan:

Ateş Çemberinde Azerbaycan, İstanbul, Yeditepe yay., 2015.

_____:

Hacı Zeynelabidin Tagiyev, İstanbul, Yeditepe yay., 2015.

_____ :

“Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.36, Erzurum, 2008, s.187-199.

Yılmaz, Reha:

“Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti”, **OAKA**, C.III., S.6, İstanbul, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 2008, s.137-160.

Yılmaz, Veli:

İnci Dünya Harbi’nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993.

Zenkovsky, Serge A.:

Pan-Turkism and Islam in Russia, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 1967.

Zürer, Werner:

Kaukasien, 1918-1921: Der Kampf der Grossmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer, Düsseldorf, Droste Verlag, 1978.

_____ :

Persien zwischen England und Russland 1918-1925: Großmächteinflüsse und nationaler Wiederaufstieg am Beispiel des Iran, Bern, Peter Lang Verlag, 1978.

[İmzasız]:

(Çevrimiçi)

<https://www.hwph.de/historischewertpapiere/losnr-auktnr-pa30-938.html>

[İmzasız]:

“Potsdam Agreement Signed by Germany and Russia”, (Çevrimiçi)

<http://100yearswwi.blogspot.com/2011/08/potsdam-agreement-signed-by-germany-and.html>, 19.08.2011.

[İmzasız]:

“Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi”, (Çevrimiçi)

<http://www.eskiistanbul.net/5582/iran-lideri-muzaffereddin-sahin-istanbul-ziyareti-29-ekim-1900>

[İmzasız]:

“Archiv der Gesetze”, (Çevrimiçi)

<https://www.deutscher-reichsanzeiger.de/rgbl/archiv/#bis1918>

[İmzasız]:

“Nachrichtenstelle für den Orient”, (Çevrimiçi)

https://www.mwme.eu/essays/german-ottoman/Krug_NfO/index.html

[İmzasız]:

“40 Maps That Explain World War I”, (Çevrimiçi)

<https://www.vox.com/a/world-war-i-maps>, 04.08.2014.

[İmzasız]

“40 Maps That Explain

The Middle East”, (Çevrimiçi)

<https://www.vox.com/a/maps-explain-the-middle-east>, 26.03.2015.

[İmzasız]:

“The Octopuses of War: WW1 Propaganda Maps in Pictures”, **The Guardian**, (Çevrimiçi)

<https://www.theguardian.com/books/gallery/2014/jun/03/war-ww1-propaganda-map-s-in-pictures>, 03.07.2014.

[İmzasız]:

“Die Friede mit Russland”, **Die Vossische Zeitung**, 04.03.1918, (Çevrimiçi),

<http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/index.php?id=dfg-viewer&set%5Bmets%5D=http%3A%2F%2Fcontent.staatsbibliothek-berlin.de%2Fzefys%2FSNP27112366-19180304-0-0-0-0.xml>

[İmzasız]:

“Friede mit Russland”, **Norddeutsche Allgemeine Zeitung**, 03.04.1918, (Çevrimiçi)

<http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/index.php?id=dfg-viewer&set%5Bimage%5D=1&set%5Bzoom%5D=default&set%5Bdebug%5D=0&set%5Bdouble%5D=0&set%5Bmets%5D=http%3A%2F%2Fcontent.staatsbibliothek-berlin.de%2Fzefys%2FSNP28028685-19180304-0-0-0-0.xml>

[İmzasız]:

“Friede mit Russland: Der Vertrag von Brest-Litovsk 1918”, (Çevrimiçi)
<http://wk1.staatsarchiv.at/diplomatie-zwischen-krieg-und-frieden/friede-mit-russland-der-vertrag-von-brest-litowsk-1918/#/?a=artefactgroup148>

[İmzasız]:

“Friedensvertrag zwischen Deutschland, Österreich-Ungarn, Bulgarien und der Türkei”, (Çevrimiçi)

https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0011_bre&object=facsimile&pimage=1&v=100&nav=&l=de

[İmzasız]:

“Batum Antlaşması”, (Çevrimiçi),
<https://antlasmalar.com/batum-antlasmasi/>, 19.02.2019.

[İmzasız]:

“Nachrichten aus dem Kaukasus”, **Kaukasische Post**, 19.07.1914, (Çevrimiçi)

<https://www.difmoe.eu/d/view/uuid:16ed4047-9850-445f-8478-3d48a6f6ae9d?page=uuid:236a4d04-53b1-4fc4-92bb-7fcdd49b2469>

[İmzasız]:

“Friede mit Russland”, **Norddeutsche Allgemeine Zeitung**, 04.03.1918, (Çevrimiçi)

<http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/index.php?id=dfg-viewer&set%5>

Bimage%5D=1&set%5Bzoom%5D
=default&set%5Bdebug%5D=0&set
%5Bdouble%5D=0&set%5Bmets%
5D=http%3A%2F%2Fcontent.staats
bibliothek-
berlin.de%2Fzefys%2FSNP2802868
5-19180304-0-0-0-0.xml

[İmzasız]:

“Deutscher Flottenverein”,
(Çevrimiçi)
[https://www.dhm.de/lemo/bestand/o
bjekt/ju000312](https://www.dhm.de/lemo/bestand/object/ju000312)

[İmzasız]:

“How the British Screwed Up the
Middle East”, (Çevrimiçi)
[https://www.mic.com/articles/91071/
how-the-british-screwed-up-the-
middle-east-in-10-classic-cartoons,](https://www.mic.com/articles/91071/how-the-british-screwed-up-the-middle-east-in-10-classic-cartoons)
14.07.2014.

[İmzasız]:

“Bushehr under British Occupation:
101st Anniversary”, (Çevrimiçi)
[http://www.iranreview.org/content/D
ocuments/Bushehr-under-British-
Occupation-100th-Anniversary.htm,](http://www.iranreview.org/content/Documents/Bushehr-under-British-Occupation-100th-Anniversary.htm)
04.08.2016.

[İmzasız]:

“Kaiser Wilhelm II.”, (Çevrimiçi),
[https://deutsche-
schutzgebiete.de/wordpress/kaiser-
wilhelm-ii/](https://deutsche-schutzgebiete.de/wordpress/kaiser-wilhelm-ii/)

[İmzasız]:

“Kaveh”, (Çevrimiçi)
[https://de.qantara.de/inhalt/deutsch-
iranische-beziehungen-wie-die-](https://de.qantara.de/inhalt/deutsch-iranische-beziehungen-wie-die)

deutschen-in-den-iran-
kamen?nopaging=1

[İmzasız]:

“Osmanlı’nın Son Dönemi
Ortadoğu”, (Çevrimiçi)
<https://www.stratejikortak.com/2015/11/osmanlın-son-donemi-ortadogu.html>, 03.11.2015.

[İmzasız]:

(Çevrimiçi) <http://german-georgian.archive.ge/de/blog/27>

[İmzasız]:

(Çevrimiçi)
<http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19180303-1.pdf>

EKLER

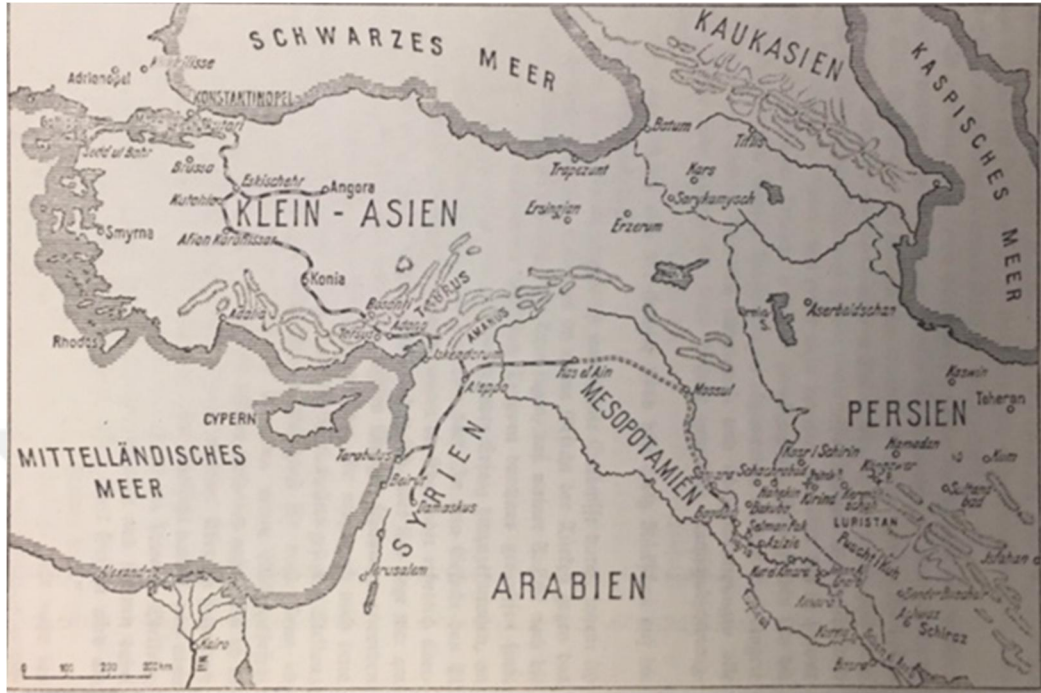
EK 1. General Kreß von Kressenstein

Tiflis 1918. 1918’de Gürcistan bağımsızlığı ilan ettikten ve Almanya ile ittifak antlaşması imzaladıktan sonra Tiflis’te Gürcü-Alman Kültür Derneği (GDK) açıldı. Açılışa Kreß von Kressenstein komutasındaki Alman ordusuyla birlikte katıldı.

Kaynak: (Çevrimiçi) <http://german-georgian.archive.ge/de/blog/27>

EK 2. Mesopotamya ve İran

Kaynak: Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz, Denkwürdigkeiten, yay. haz.: Friedrich Freiherr von der Goltz vd., E.S. Mittler & Sohn, Berlin, 1929.

EK 3. 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Barış Antlaşması'nın Almanca metni.

FRIEDENSVERTRAG VON BREST-LITOWSK VOM 3. MÄRZ 1918 (POLITISCHER HAUPTVERTRAG)

Friedensvertrag

zwischen Deutschland, Österreich-Ungarn, Bulgarien und der Türkei einerseits und Rußland andererseits.

Da Deutschland, Österreich-Ungarn, Bulgarien und die Türkei einerseits und Rußland andererseits übereingekommen sind, den Kriegszustand zu beenden und die Friedensverhandlungen möglichst rasch zum Ziele zu führen, wurden zu Bevollmächtigten ernannt:

von der Kaiserlich Deutschen Regierung:

Der Staatssekretär des Auswärtigen Amtes, Kaiserlich Wirklicher Geheimer Rat Herr Richard v. Kühlmann, der Kaiserliche Gesandte und bevollmächtigte Minister Herr Dr. v. Rosenberg, der Königlich Preussische Generalmajor Hoffmann, Chef des Generalstabes des Oberbefehlshabers Ost, der Kapitän zur See Horn.

Von der K. u. K. Gemeinsamen Österreichisch-Ungarischen Regierung:

Der Minister des Kais. und Kön. Hauses und des Äußern, Seiner K. u. K. Apostolischen Majestät Geheimer Rat, Ottokar Graf Czernin v. und zu Chudenitz, der außerordentliche und bevollmächtigte Botschafter Seiner K. u. K. Apostolischen Majestät Geheimer Rat Herr Kajetan Mérey v. Kaposméré, der General der Infanterie, Seiner K. u. K. Apostolischen Majestät Geheimer Rat Herr Maximilian Csicsérics v. Bacsány.

Von der Königlich Bulgarischen Regierung:

Der Königliche außerordentliche Gesandte und bevollmächtigte Minister in Wien, Andrea Toschew, der Oberst im Generalstabe Königlich Bulgarischer Militärbevollmächtigter bei Seiner Majestät dem Deutschen Kaiser und Flügeladjutant Seiner Majestät des Königs der Bulgaren, Peter Gantschew, der Königlich Bulgarische erste Legationssekretär Dr. Theodor Anastassow.

Von der Kaiserlich Osmanischen Regierung:

Seine Hoheit Ibrahim Hakkı Pascha, ehemaliger Großwesir, Mitglied des Ottomanischen Senates, bevollmächtigter Botschafter Seiner Majestät des Sultans in Berlin, Seine Exzellenz, General der Kavallerie Generaladjutant Seiner Majestät des Sultans bei Seiner Majestät dem Deutschen Kaiser, Zekki Pascha.

Von der Russischen föderativen Sowjet-Republik:

Grigori Jakovlevič Sokol'nikov, Mitglied des Zentralexekutivausschusses der Räte der Arbeiter-, Soldaten- und Bauerndeputierten, Lev Michailovič Karachan, Mitglied des Zentralexekutivausschusses der Räte der Arbeiter-, Soldaten- und Bauerndeputierten, Georgi Vasilievič Čičerin, Gehilfe des Volkskommissars für auswärtige Angelegenheiten, Grigori Ivanovič Petrovskij, Volkskommissar für innere Angelegenheiten.

Die Bevollmächtigten sind in Brest-Litowsk zu den Friedensverhandlungen zusammengetreten und haben sich nach Vorlegung ihrer in guter und gehöriger Form befundenen Vollmachten über folgende Bestimmungen geeinigt:

Artikel I.

Deutschland, Österreich-Ungarn, Bulgarien und die Türkei einerseits und Rußland andererseits erklären, daß der Kriegszustand zwischen ihnen beendet ist. Sie sind entschlossen, fortan in Frieden und Freundschaft miteinander zu leben.

Artikel II.

Die vertragschließenden Teile werden jede Agitation oder Propaganda gegen die Regierung oder die Staats- und Heeresinstitutionen des anderen Teiles unterlassen. Die Verpflichtung gilt, soweit sie Rußland obliegt, auch für die von den Mächten des Vierbundes besetzten Gebiete.

Artikel III.

Die Gebiete, die westlich der zwischen den vertragschließenden Teilen vereinbarten Linie liegen und zu Rußland gehört haben, werden der russischen Staatshoheit nicht mehr unterstehen; die vereinbarte Linie ergibt sich aus der diesem Friedensvertrag als wesentlicher Bestandteil beigefügten Karte (Anlage 1). Die genaue Festlegung der Linie wird durch eine deutsch-russische Kommission erfolgen. Den in Rede stehenden Gebieten werden aus der ehemaligen Zugehörigkeit zu Rußland keinerlei Verpflichtungen gegenüber Rußland erwachsen. Rußland verzichtet auf jede Einmischung in die inneren Verhältnisse dieser Gebiete. Deutschland und Österreich-Ungarn beabsichtigen, das künftige Schicksal dieser Gebiete im Benehmen mit deren Bevölkerung zu bestimmen.

Artikel IV.

Deutschland ist bereit, sobald der allgemeine Friede geschlossen und die russische Demobilisierung vollkommen durchgeführt ist, das Gebiet östlich der in Artikel III Absatz 1 bezeichneten Linie zu räumen, soweit nicht Artikel VI anders bestimmt. Rußland wird alles in seinen Kräften Stehende tun, um die alsbaldige Räumung der ostanatolischen Provinzen und ihre ordnungsmäßige Rückgabe an die Türkei sicher zu stellen. Die Bezirke Erdahan, Kars und Batum werden gleichfalls ohne Verzug von den russischen Truppen geräumt. Rußland wird sich in die Neuordnung der staatsrechtlichen und völkerrechtlichen Verhältnisse dieser Bezirke nicht einmischen, sondern überläßt es der Bevölkerung dieser Bezirke, die Neuordnung im Einvernehmen mit den Nachbarstaaten, namentlich der Türkei durchzuführen.

Artikel V.

Rußland wird die völlige Demobilisierung seines Heeres einschließlich der von der jetzigen Regierung neugebildeten Heeresteile unverzüglich durchführen.

Ferner wird Rußland seine Kriegsschiffe entweder in russische Häfen überführen und dort bis zum allgemeinen Friedensschluß belassen oder sofort desarmieren. Kriegsschiffe der mit den Mächten des Vierbundes im Kriegszustand verbleibenden Staaten werden, soweit

sie sich im russischen Machtbereich befinden, wie russische Kriegsschiffe behandelt werden. Das Sperrgebiet im Eismeer bleibt bis zum allgemeinen Friedensschluß bestehen. In der Ostsee und, soweit die russische Macht reicht, im Schwarzen Meer wird sofort mit der Wegräumung der Minen begonnen. Die Handelsschiffahrt in diesen Seegebieten ist frei und wird sofort wiederaufgenommen. Zur Festlegung der näheren Bestimmungen, namentlich zur Bekanntgabe der gefahrlosen Wege für die Handelsschiffe, werden gemischte Kommissionen eingesetzt. Die Schifffahrtswege sind dauernd von treibenden Minen freizuhalten.

Artikel VI.

Rußland verpflichtet sich, sofort Frieden mit der ukrainischen Volksrepublik zu schließen und den Friedensvertrag zwischen diesem Staate und den Mächten des Verbundes anzuerkennen. Das ukrainische Gebiet wird unverzüglich von den russischen Truppen und der russischen Roten Garde geräumt. Rußland stellt jede Agitation oder Propaganda gegen die Regierung oder die öffentlichen Einrichtungen der ukrainischen Volksrepublik ein. Estland und Livland werden gleichfalls ohne Verzug von den russischen Truppen und der russischen Roten Garde geräumt. Die Ostgrenze von Estland läuft im allgemeinen dem Narva-Flusse entlang. Die Ostgrenze von Livland verläuft im allgemeinen durch den Peipus-See und Pskovschen See bis zu dessen Südwestecke, dann über den Lubanschen See in Richtung Livenhof an der Düna. Estland und Livland werden von einer deutschen Polizeimacht besetzt, bis dort die Sicherheit durch eigene Landeseinrichtungen gewährleistet und die staatliche Ordnung hergestellt ist. Rußland wird alle verhafteten oder verschleppten Bewohner Estlands und Livlands sofort freilassen und gewährleisten die sichere Rücksendung aller verschleppten Estländer und Livländer.

Auch Finnland und die Åland-Inseln werden alsbald von den russischen Truppen und der russischen Roten Garde, die finnischen Häfen von der russischen Flotte und den russischen Seestreitkräften geräumt. Solange das Eis die Überführung der Kriegsschiffe in russische Häfen ausschließt, werden auf den Kriegsschiffen nur schwache Kommandos zurückbleiben. Rußland stellt jede Agitation oder Propaganda gegen die Regierung oder die öffentlichen Einrichtungen Finnlands ein. Die auf den Åland-Inseln angelegten Befestigungen sind sobald als möglich zu entfernen. Über die dauernde Nichtbefestigung dieser Inseln sowie über ihre sonstige Behandlung in militärischer und schiffahrtstechnischer Hinsicht ist ein besonderes Abkommen zwischen Deutschland, Finnland, Rußland und Schweden zu treffen; es besteht Einverständnis darüber, daß hierzu auf Wunsch Deutschlands auch andere Anliegerstaaten der Ostsee hinzuzuziehen sein würden.

Artikel VII.

Von der Tatsache ausgehend, daß Persien und Afghanistan freie und unabhängige Staaten sind, verpflichten sich die vertragschließenden Teile, die politische und wirtschaftliche Unabhängigkeit und die territoriale Unversehrtheit dieser Staaten zu achten.

Artikel VIII.

Die beiderseitigen Kriegsgefangenen werden in ihre Heimat entlassen. Die Regelung der hiermit zusammenhängenden Fragen erfolgt durch die im Artikel XII vorgesehenen Einzelverträge.

Artikel IX.

Die vertragschließenden Teile verzichten gegenseitig auf den Ersatz ihrer Kriegskosten, das heißt, der staatlichen Aufwendungen für die Kriegführung sowie auf den Ersatz der Kriegsschäden, das heißt, derjenigen Schäden, die ihnen und ihren Angehörigen in den Kriegsgebieten durch militärische Maßnahmen mit Einschluß aller in Feindesland vorgenommenen Requisitionen entstanden sind.

Artikel X.

Die diplomatischen und konsularischen Beziehungen zwischen den vertragschließenden Teilen werden sofort nach der Ratifikation des Friedensvertrages wiederaufgenommen. Wegen Zulassung der beiderseitigen Konsuln bleiben besondere Vereinbarungen vorbehalten.

Artikel XI.

Für die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen den Mächten des Verbundes und Rußland sind die in den Anlagen 2 bis 5 enthaltenen Bestimmungen maßgebend und zwar Anlage 2 für die deutsch-russischen, Anlage 3 für die österreichisch-ungarisch-russischen, Anlage 4 für die bulgarisch-russischen, Anlage 5 für die türkisch-russischen Beziehungen.

Artikel XII.

Die Herstellung der öffentlichen und privaten Rechtsbeziehungen, der Austausch der Kriegsgefangenen und der Zivilinternierten, die Amnestiefrage sowie die Frage der Behandlung der in die Gewalt des Gegners geratenen Handelsschiffe werden in Einzelverträgen mit Rußland geregelt, welche einen wesentlichen Bestandteil des gegenwärtigen Friedensvertrages bilden und, soweit tunlich, gleichzeitig mit diesem in Kraft treten.

Artikel XIII.

Bei der Auslegung dieses Vertrages sind für die Beziehungen zwischen Deutschland und Rußland der deutsche und der russische Text, für die Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rußland der deutsche, der ungarische und der russische Text, für die Beziehungen zwischen Bulgarien und Rußland der bulgarische und der russische Text und für die Beziehungen zwischen der Türkei und Rußland der türkische und der russische Text maßgebend.

Artikel XIV.

Der gegenwärtige Friedensvertrag wird ratifiziert werden. Die Ratifizierungsurkunden sollen möglichst bald in Berlin ausgetauscht werden. Die russische Regierung verpflichtet sich, den Austausch der Ratifikationsurkunden auf Wunsch einer der Mächte des Verbundes innerhalb von 2 Wochen vorzunehmen.

Der Friedensvertrag tritt, soweit nicht seine Artikel, seine Anlagen oder die Zusatzverträge anders bestimmen, mit seiner Ratifikation in Kraft.

Kaynak: (Çevrimiçi)

<http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19180303-1.pdf>

Norddeutsche Allgemeine Zeitung

Kapitän aufsteht. Die Gefährdeten bei Zerstörung und alle Kapitänsfährtleute zum Hauptdeck des 70. St. Sie bei der gefährlichen Zerstörung im Kapitänsdeck und 2. Stock. Sie bei der gefährlichen Zerstörung im Kapitänsdeck. Gefährdeten und Gefährdeten auf dem 70. St. Sie bei der gefährlichen Zerstörung im Kapitänsdeck. Gefährdeten und Gefährdeten auf dem 70. St. Sie bei der gefährlichen Zerstörung im Kapitänsdeck.

[57. Jahrgang.] Nr. 115.

Friede mit Russland.

Bulgarien und die Türkei

Bulgariſche Zeitgraphen-Agentur,
Zoffa, I. Str.,
Die bulgarifche Zeitung „Narodna
Pressa“ ſpricht:

[illegible][illegible]

Der prächtige Negerschnitt aus der Daff.
 Hierdurch 1. März. „Hinter Daff“
 Der Negerschnitt ist ein sehr interessantes und sehr
 interessantes Negerschnitt aus der Daff.
 Der Negerschnitt ist ein sehr interessantes und sehr
 interessantes Negerschnitt aus der Daff.
 Der Negerschnitt ist ein sehr interessantes und sehr
 interessantes Negerschnitt aus der Daff.

[illegible]

EK 5. Tiflis'te çıkarılan Kafkasya'nın tek Alman Gazetesi Kaukasische Post, Kuzey ve Güney Kafkasya, Transhazar, Güney Rusya ve İran ile ilgili haberleri haftada bir yayınlarla vermektedir. 19.07.1914 tarihli 27 numaralı sayısında İran'dan gelen bir habere yer verilmiştir.

Habere göre: Şah Ahmed'in taç giyme töreni 8 Temmuzda gerçekleşecektir. Ülkelerini temsil edecek olan İngiliz ve Rus elçileri, diğer ülke elçileri gibi şaha hediyelerini sunacaklar. Türkiye, Belçika ve İspanya Şah'a madalya takacaklar.

Kaynak: “Nachrichten aus dem Kaukasus”, **Kaukasische Post**, 19.07.1914, (Çevrimiçi) <https://www.difmoe.eu/d/view/uuid:16ed4047-9850-445f-8478-3d48a6f6ae9d?page=uuid:236a4d04-53b1-4fc4-92bb-7fcdd49b2469>

EK 6. Batum Antlaşması sonucu sınırları gösteren harita.

Kaynak: “Batum Antlaşması”, (Çevrimiçi) <https://antlasmalar.com/batum-antlasmasi/>

EK 7. Alman İmparator Kayzer II. Wilhelm, İstanbul'da bulunduğu sırada Osmanlı Mareşal Üniforması ile.

Kaynak: **Harp Mecmuası**, haz.: Ali Fuat Bilkan, Ömer Çakır, İstanbul, Kaynak Kitaplığı, 2004, s.249.

EK 8. Babası Muhammed Ali Şah'ın sürgün edilmesinden sonra on bir yaşında tahta çıkan Ahmed Şah.

Tahta geçtiği sırada İran'ın bütünlüğünü ve Kaçar Hanedanı'nın geleceğini korumak için yeterli deneyimden yoksundu.

Kaynak: Aksha-yi Tarihi-yi İran: Dovre-yi Gaçar, C.II., Ed.: Ghasem Safi, Tahrân, 1364.

Ek 9. Eski zamanlarda Tebriz'in görünümü.

Kaynak: Eyub Niyknâm Lâle, Feriburz Zovki, **Tebriz der Gozer-i Tarih**, Tebriz, Yârân neşr., 1391, s.46.

EK 10. Haritada şehirlerarası kurulan telgraf bağlantıları kuruluş yıllarına göre verilmiştir.

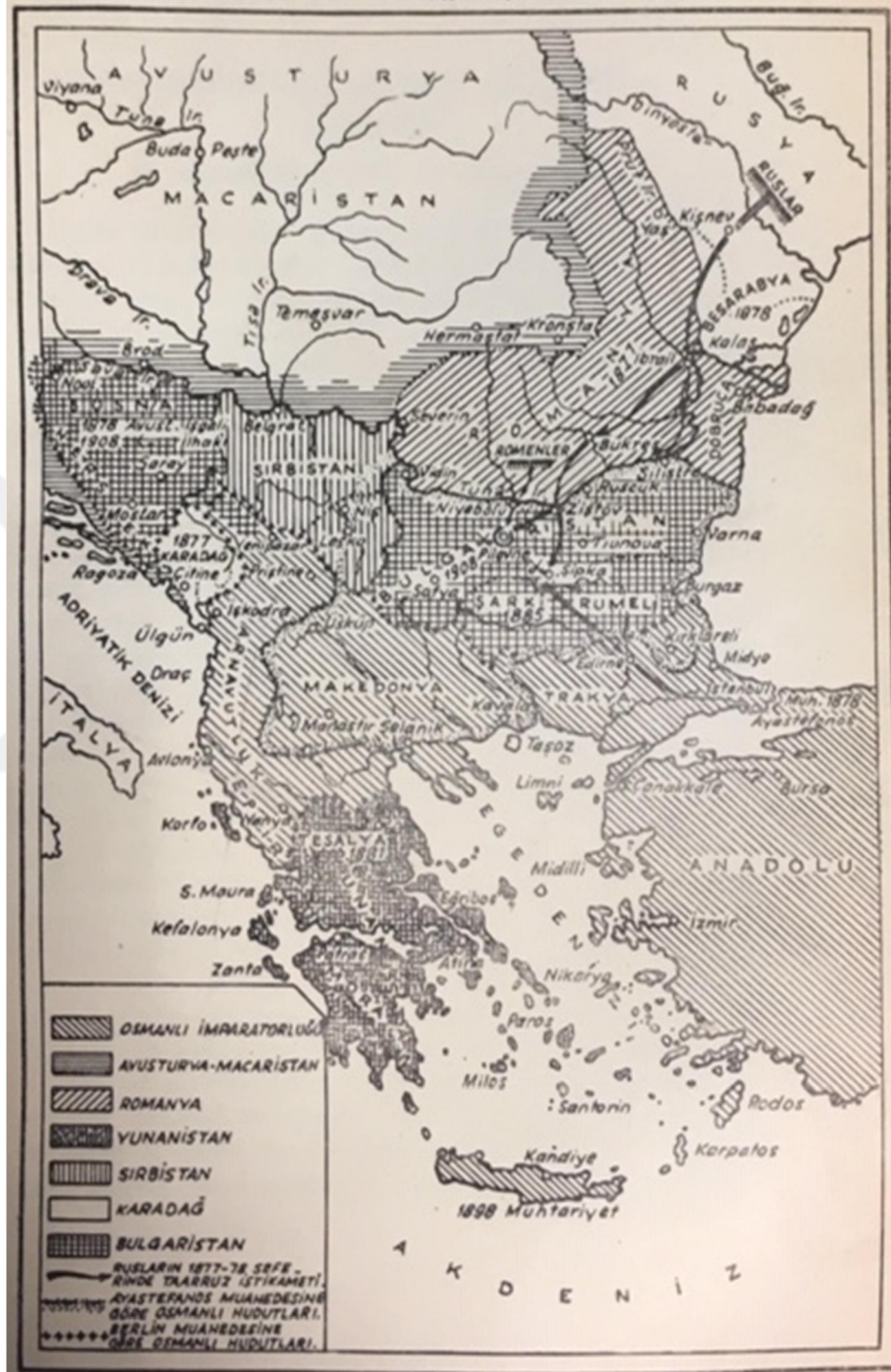
Kaynak: Eyub Niyknâm Lâle, Feriburz Zovki, **Tebriz der Gozer-i Tarih**, Tebriz, Yârân neşr., 1391, s.292.

Ek 11. Türkmençay Antlaşması'nın imzalandığı sahneyi resmeden tablo.

Kaynak: **Esnâdi ez Revand Enceray: Muahedde-i Turkmençay**, haz. Fatimah Gaziyha, Tahran, Sazman-ı Esnad ve Ketabhane-yi Milli-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran, 1391, s.345.

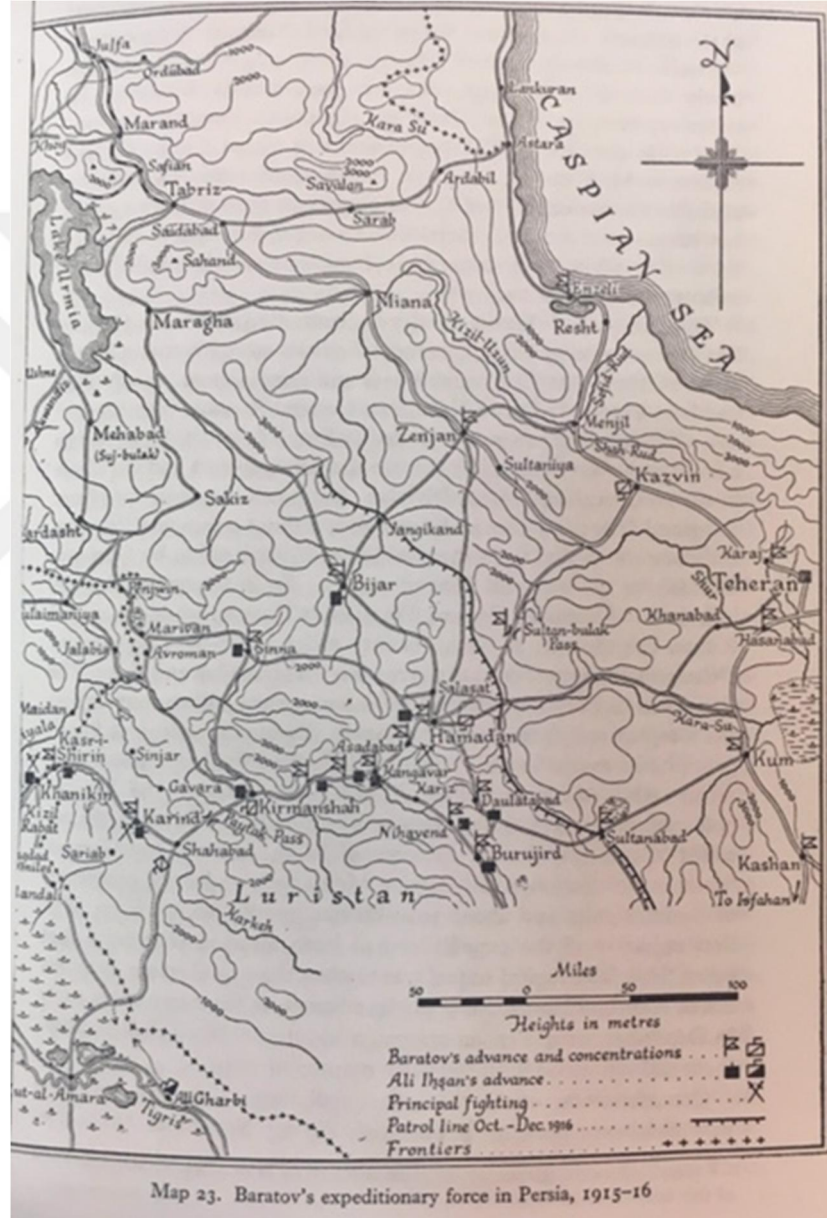
Ek 12. Berlin Antlaşması'na göre Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu.

Kaynak: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)**, C. I., Ankara, TTK, 1953, s.401.

EK 13. Harita Baratov'un 1915-1916 yıllarında İran'da bulunan saldırı kuvvetlerini göstermektedir.

Nikolai Nikolaevich Baratov, I. Dünya Savaşı ve Rusya İç Savaşı sırasında İmparatorluk Rus Ordusu generali idi.

Kaynak: Allen, W.E.D., Muratoff, Paul, **Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921**, Cambridge, Cambridge at the University Press, 1953, s.323.

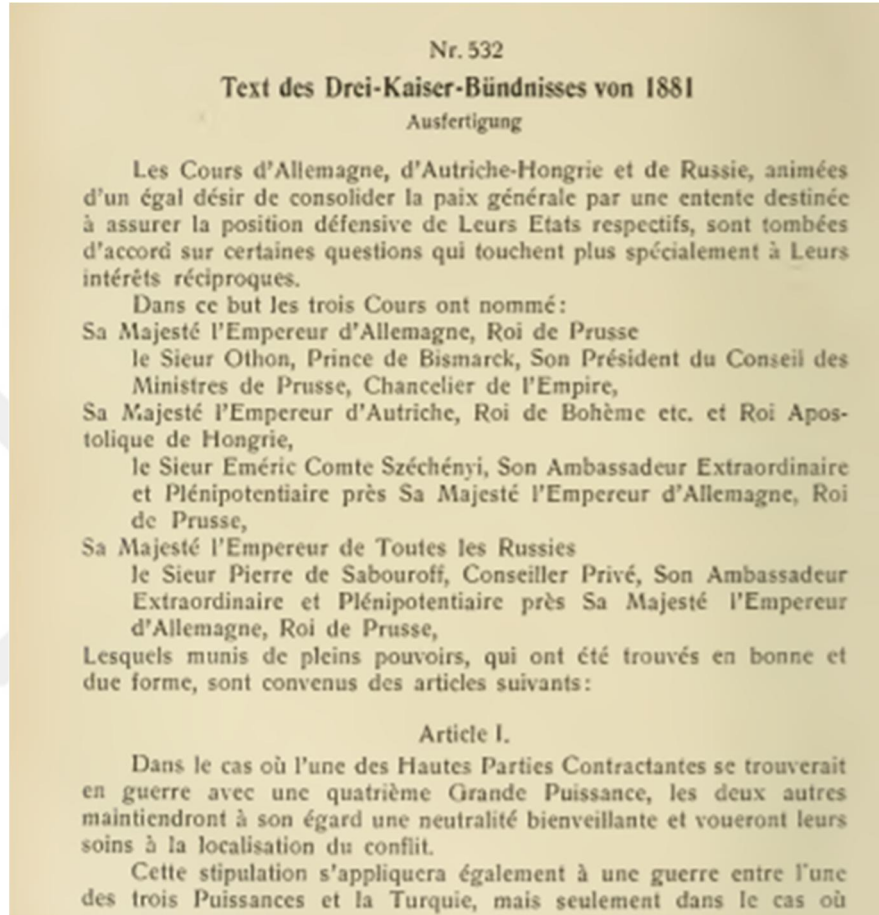
EK 14. Adalet, Hürriyet olan yerde ruzname olmaz.

Molla Nasreddin XX. yüzyıl başında Celil Memmedguluzade editörlüğünde Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan haftalık siyasi mizah dergisi. Azerbaycan'da yayımlanan ilk mizah dergisidir. Azerbaycan'da mizah sanatının ve mizah edebiyatının öncüsü olan karikatür sanatının ortaya çıkmasında önemli rol oynayan, Molla Nasreddin dergisi, adını hazırcevaplığı ile tanınan fıkra tipi Molla Nasreddin'den (Nasreddin Hoca) alır. Rus Çarlığı, İran Şahlığı ve Osmanlı Devleti'nin son zamanlarını mizahî bir dil ve anlatımla yermiş; sıklıkla anadil, özgürlük, din, eğitim, köylü ve işçi hakları konularını işlemiştir. 1906-1917 arasında Tiflis'te çıkarılan dergi, 1921'de Tebriz'de, 1922'den itibaren Bakü'de yayın hayatını sürdürmüştür.

Kaynak: Samad Sardari nia, **Molla Nasreddin der Tebriz**, 3.bs., Tebriz, Neşr-i Ahter, 1395, s.89.

**EK 15. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında imzalanan
Üçlü İttifak Antlaşması Metni.**

un accord préalable aura été établi entre les trois Cours sur les résultats de cette guerre.

Pour le cas spécial où l'une d'Elles obtiendrait de l'un de Ses deux alliés un concours plus positif, la valeur obligatoire du présent article restera dans toute sa vigueur pour la troisième.

Article II.

La Russie, d'accord avec l'Allemagne, déclare Sa ferme résolution de respecter les intérêts qui découlent de la nouvelle position assurée à l'Autriche-Hongrie par le Traité de Berlin.

Les trois Cours, désireuses d'éviter tout désaccord entre Elles, s'engagent à tenir compte de Leurs intérêts respectifs dans la Péninsule des Balkans. Elles se promettent de plus que de nouvelles modifications dans le statu quo territorial de la Turquie d'Europe ne pourront s'accomplir qu'en vertu d'un commun accord entre Elles.

Afin de faciliter l'accord prévu par le présent article, accord dont il est impossible de prévoir d'avance toutes les modalités, les trois Cours constatent dès à présent dans le protocole annexé à ce traité les points sur lesquels une entente a déjà été établie en principe.

Article III.

Les trois Cours reconnaissent le caractère européen et mutuellement obligatoire du principe de la fermeture des détroits du Bosphore et des Dardanelles, fondé sur le droit des gens, confirmé par les traités et résumé par la Déclaration du second Plénipotentiaire de Russie à la séance du 12 Juillet du Congrès de Berlin (protocole 19).

Elles veilleront en commun à ce que la Turquie ne fasse pas d'exception à cette règle en faveur des intérêts d'un Gouvernement quelconque, en prêtant à des opérations guerrières d'une Puissance belligérante la partie de Son Empire que forment les détroits.

En cas d'infraction, ou pour la prévenir si une pareille infraction était à prévoir, les trois Cours avertiront la Turquie qu'Elles la considéreraient, le cas échéant, comme s'étant mise en état de guerre vis-à-vis de la partie lésée, et comme s'étant privée dès lors des bénéfices de sécurité, assurés par le Traité de Berlin à son statu quo territorial.

Article IV.

Le présent Traité sera en vigueur pendant l'espace de trois ans à dater du jour de l'échange des ratifications.

Article V.

Les Hautes Parties Contractantes se promettent mutuellement le secret sur le contenu et sur l'existence du présent Traité aussi bien que du protocole y annexé.

Article VI.

Les conventions secrètes conclues entre l'Allemagne et la Russie et entre l'Autriche-Hongrie et la Russie en 1873 sont remplacées par le présent Traité.

Article VII.

Les ratifications du présent Traité et du protocole y annexé seront échangées à Berlin dans l'espace de quinze jours ou plus tôt si faire se peut.

En foi de quoi les Plénipotentiaires respectifs ont signé le présent Traité et y ont apposé le sceau de leurs armes.

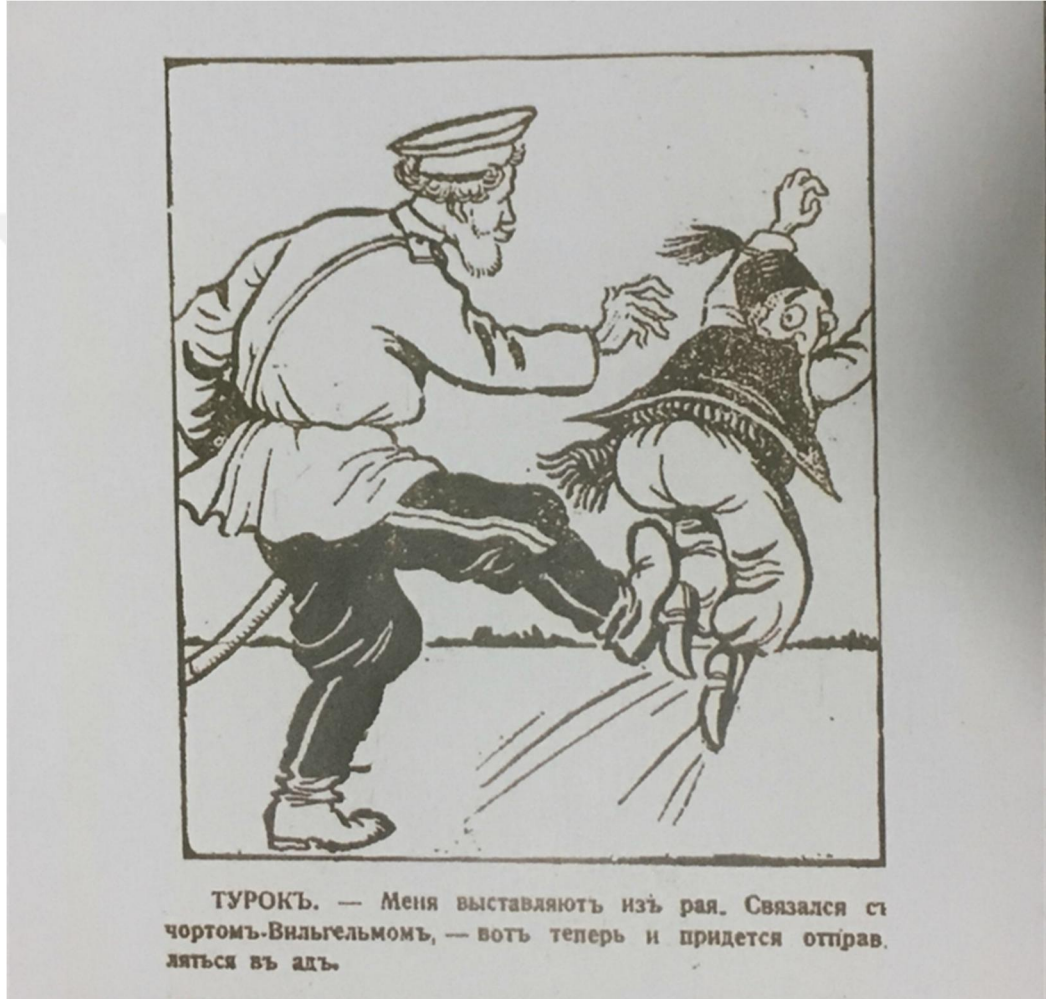
Fait à Berlin, le dix-huitième jour du mois de Juin mil huit cent quatre-vingt et un.

(L.S.) v. Bismarck
(L.S.) Széchenyi
(L.S.) Sabouroff

Johannes Lepsius, A. Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme, **Die Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 1871-1914: Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette, Das Bismarck'sche Bündnissystem**, C.III., evrak no:532, Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922, s.175-178.

EK 16. 1. Dünya Savaşı döneminde Rus Mizah ve Karikatüründe Osmanlı imajını yansıtan kareler.

“Türk: Beni cennetten kovuyorlar. Şeytan olan Wilhelm’le dost oldum, şimdi cehenneme gitmek zorundayım”.

Kaynak: Alfina Sibgatullina, “I. Dünya Savaşı Dönemi Rus Mizah ve Karikatüründe Osmanlı İmajı”, 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu, Yay. Haz.: Merve Uğur, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.

Ek 17. Propaganda Kartları

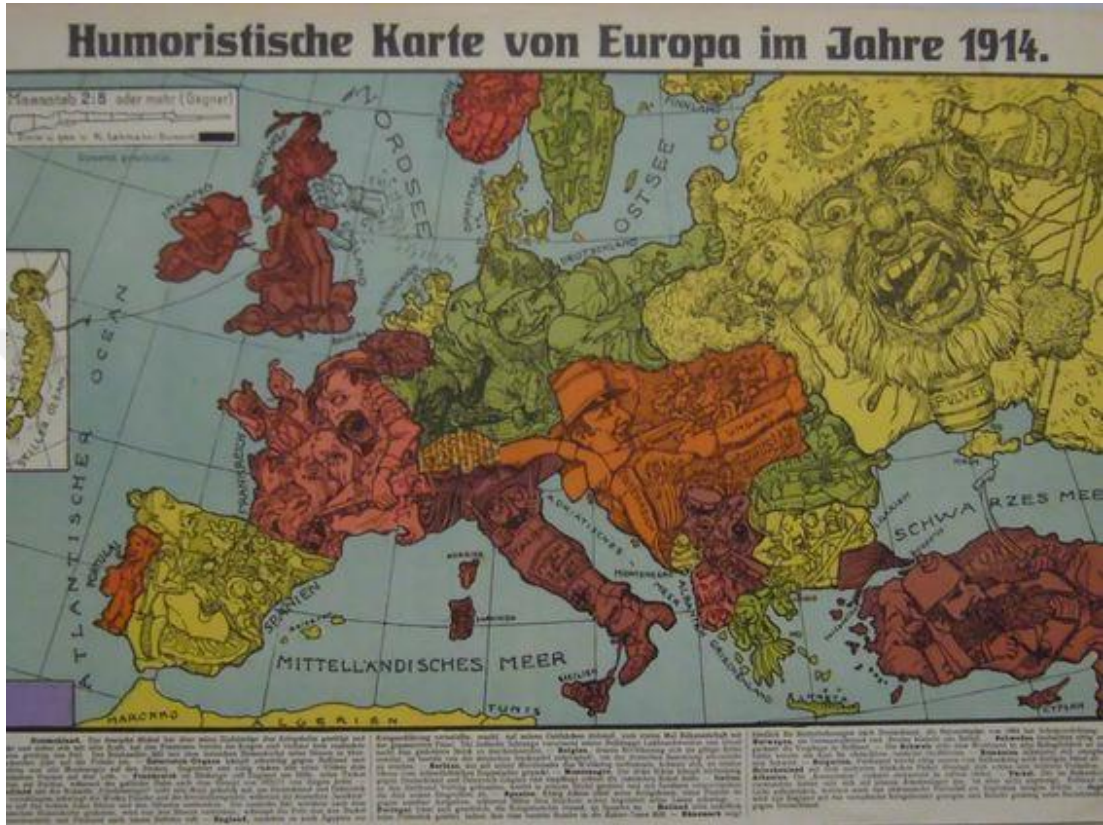
“The Octopuses of War: WW1 Propaganda Maps in Pictures”, The Guardian.
03.07.2014.

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/books/gallery/2014/jun/03/war-ww1-propaganda-maps-in-pictures>

EK 18. Propaganda Kartları

“The Octopuses of War: WW1 Propaganda Maps in Pictures”, The Guardian.
03.07.2014.

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/books/gallery/2014/jun/03/war-ww1-propaganda-maps-in-pictures>

EK 19. Propaganda Kartları

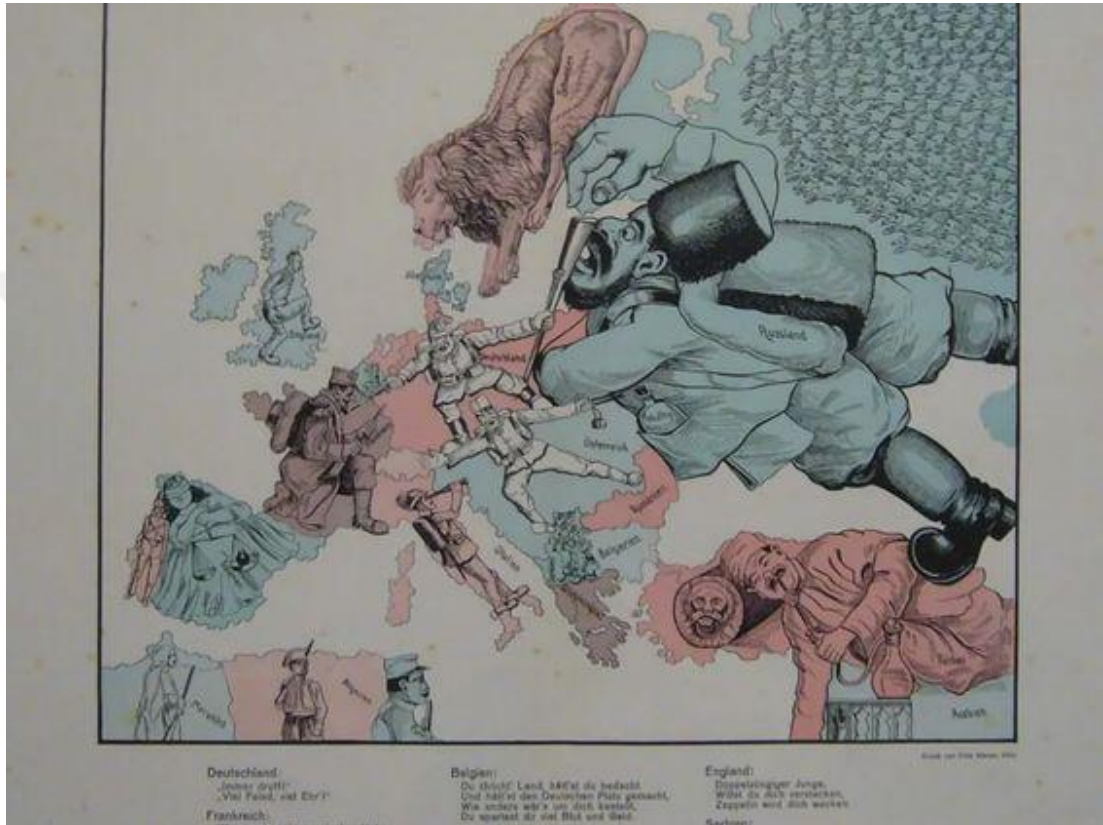
“The Octopuses of War: WW1 Propaganda Maps in Pictures”, The Guardian, 03.07.2014.

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/books/gallery/2014/jun/03/war-ww1-propaganda-maps-in-pictures>

EK 20. Propaganda Kartları

“The Octopuses of War: WW1 Propaganda Maps in Pictures”, The Guardian, 03.07.2014.

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/books/gallery/2014/jun/03/war-ww1-propaganda-maps-in-pictures>

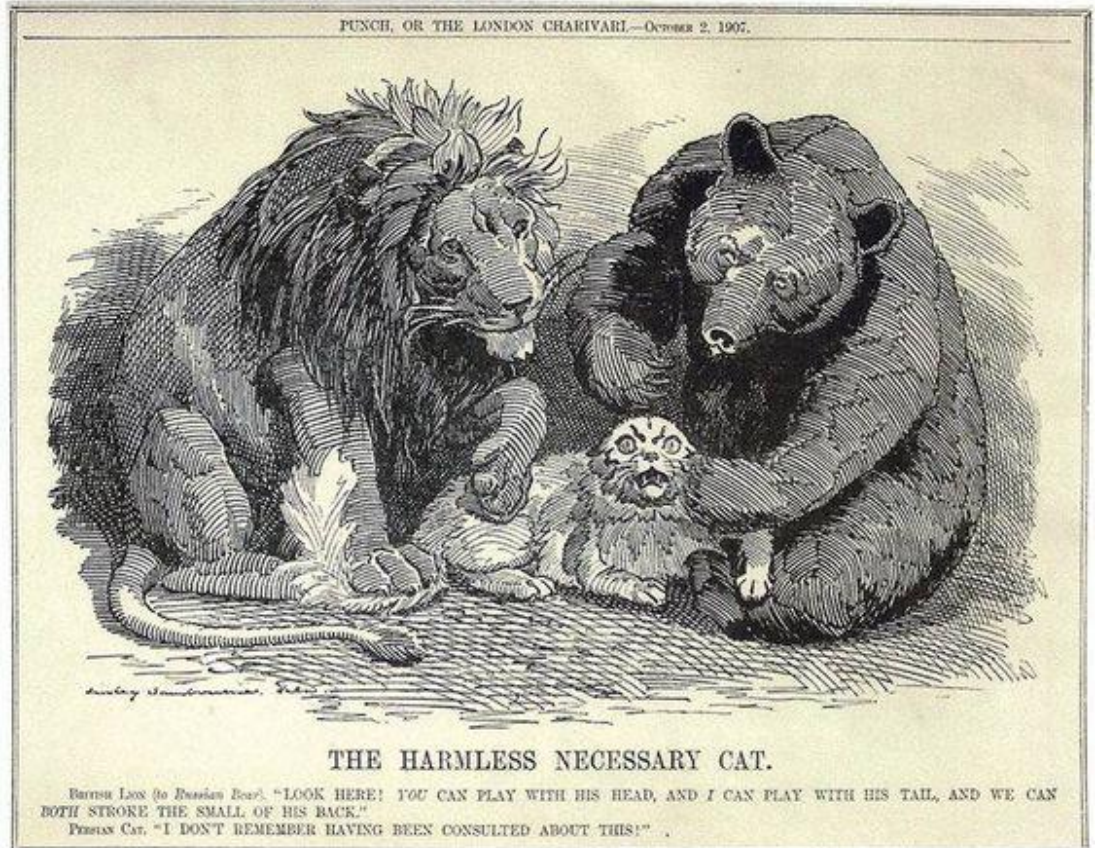
EK 21. Deutscher Flottenverein.

Alman Filoları Birliği Postakartı.

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.dhm.de/lemo/bestand/objekt/ju000312>

EK 22. 20 Mart 1915'te İngiltere ile Rusya'nın aralarında imzaladıkları gizli antlaşma ile Osmanlı Devleti ve İran topraklarını kendi aralarında bölüştüğünü anlatan çizim.

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://www.mic.com/articles/91071/how-the-british-screwed-up-the-middle-east-in-10-classic-cartoons>, 13.07.2014.

EK 23. Wilhelm Wassmuss

Kaynak: (Çevrimiçi) <http://www.iranreview.org/content/Documents/Bushehr-under-British-Occupation-100th-Anniversary.htm>, 04.08.2016.

EK 24. Balkanzug Berlin – Istanbul.

Berlin–İstanbul Demiryolu Projesi.

Kaynak: (Çevrimiçi) <https://deutsche-schutzgebiete.de/wordpress/kaiser-wilhelm-ii/>